

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai

ХАБАРШЫ

«Филология ғылымдары» сериясы
Серия «Филологические науки»
Series «Philological sciences»
№3(77)

Алматы, 2021

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

«Филология ғылымдары» сериясы,
№3(77), 2021

Шығару жылiгi – жылына 4 нөмiр.
2000 ж. бастап шығады

Бас редактор

п.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигi Б.Ө. Сманов

Редакция алқасы:

Бас редактордың орынбасары:

ф.ғ.д., қауым.проф. А.В. Танжарықова

Ғылыми редакторлар:

ф.ғ.д., проф. Б.Әбдіғазизұлы,

ф.ғ.д., проф. С.Ж. Әбішева,

ф.ғ.д., проф. Қ.Ө. Есенова,

ф.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигi З.М. Базарбаева,

ф.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигi У.Қ. Қалижанов,

ф.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигi Д.Қамзабекұлы,

ф.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигi Ш.Құрманбаев,

п.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА корр-мүшесi Ф.Ш. Оразбаева,

ф.ғ.д., проф. Л.В. Сафронова,

ф.ғ.д., проф. Д.Д. Шайбақова

ф.ғ.д., проф. Г.Б. Мадиева,

PhD докторы, қауымд.проф. А.К. Жүндибаева,

PhD докторы, қауымд. проф. м.а. Г.С. Каримова,

PhD докторы, қауымд. проф. м.а. Д.А. Сабирова

Халықаралық редакция алқасы мүшелері:

ф.ғ.д., профессор У.М. Бахтиреева (Ресей),

PhD докторы, профессор

И.З. Белобровцева (Эстония),

ф.ғ.к., доцент О.В. Касперс (Германия),

PhD доктор Э.Хоффманн (Австрия),

проф. А.Кудыма (АҚШ),

ф.ғ.д., проф. А.К. Киклевич (Польша),

ф.ғ.д., проф. Г.Л. Нефагина (Польша),

магистр, проф. Нонако Сусуму (Жапония),

п.ғ.д., профессор А.Муратов (Қырғызстан),

ф.ғ.д. Сема Аслан Демир (Түркия),

PhD докторы, проф. И.Барклай (АҚШ),

п.ғ.д., профессор Жанг Динжинг (Қытай),

п.ғ.д., профессор Чан Динь Лам (Вьетнам),

Жауапты хатшы:

PhD докторы, қауымд.проф. м.а.

А.М. Нурбаева

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2021

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген №10109-Ж

Басуға 29.09.2021 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 17,75 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 30.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

М а з м ұ н ы
С о д е р ж а н и е
C o n t e n t

ТІЛ БІЛІМІ
ЛИНГВИСТИКА
LINGUISTICS

Joong-Kwan Kim., Larionova I.Yu Cognitive and pragmatic aspects of speech activity evaluation in dialogue..... 5
Джун-Кван Ким., Ларионова И.Ю. Когнитивтік және прагматикалық аспектітері сөздің қызметінің диалогта бағалау

Момынова Б.Қ. «Қазақ» газетінде сөздерді қолданудың ерекшелігі (1913-1918) 13
Momynova B. K. The specifics of the use of words in the newspaper «Kazakh» (1913-1918)

Чжан Е.Е., Козлова А.Л. Ключевые аспекты оценивания в рамках интегрированного урока..... 21
Chzhan Y.Y., Kozlova A.L. Key aspects of assessment within an integrated lesson

ӘДЕБИЕТТАНУ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
LITERATURE

Әбдіғазизұлы Б. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының әдеби мұрасы: кеше және бүгін 29
Abdigaziuly B. Literary heritage of Mashkhur Zhusup Kopeyuly: present and past

Әбдіғазизұлы Б., Атолла Қ.Қ. Оралхан Бөкей шығармаларындағы адам мен табиғат тұтастығы..... 35
Abdigaziuly B., Atolla K.K. The integrity of man and nature in Oralkhan Bokei`s works

Tsui Ts. Linguistic features of russian folk tales..... 44
Цуй Ц. Орыс халық ертегілерінің лингвистикалық ерекшеліктері

Казахский национальный педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Филологические науки»,
№3(77), 2021

Выходит с 2000 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор

д.п.н., проф., академик НАН РК Б.У. Сманов

Редакционная коллегия:

Заместитель главного редактора:

д.ф.н., ассоц.проф. А.В. Танжарикова

Научные редакторы:

д.ф.н., проф. Б.Абдигазинулы,

д.ф.н., проф. С.Ж. Абишева,

д.ф.н., проф. К.У. Есенова,

д.ф.н., проф., академик НАН РК З.М. Базарбаева,

д.ф.н., проф., академик НАН РК У.К. Калижанов,

д.ф.н., проф., академик НАН РК Д.Камзабекулы,

д.ф.н., проф., академик НАН РК Ш.Курманбаев,

д.п.н., проф., член-корр. НАН РК Ф.Ш. Оразбаева,

д.ф.н., проф. Л.В. Сафронова,

д.ф.н., проф. Д.Д. Шайбакова

д.ф.н., проф. Г.Б. Мадиева,

доктор PhD, ассоц.проф. А.К. Жундибаева,

доктор PhD, и.о. ассоц. проф. Г.С. Каримова,

доктор PhD, и.о. ассоц.проф. Д.А. Сабирова

Члены международной

редакционной коллегии:

д.ф.н., проф. У.М. Бахтиреева (Россия),

доктор PhD, проф. И.З. Белобровцева (Эстония),

к.ф.н., доцент О.В. Касперс (Германия),

доктор PhD Э.Хоффманн (Австрия),

проф. А.Кудыма (США),

д.ф.н., проф. А.К. Киклевич (Польша),

д.ф.н., проф. Г.Л. Нефагина (Польша),

магистр, проф. Нонако Сусуму (Япония),

д.п.н., проф. А.Муратов (Кыргызстан),

д.ф.н. Сема Аслан Демир (Турция),

доктор PhD, проф. И.Барклай (США),

д.п.н., проф. Жанг Динжинг (Китай),

д.п.н., проф. Чан Динь Лам (Вьетнам),

Ответственный секретарь:

доктор PhD, и.о. ассоц.проф. А.М. Нурбаева

© Казахский национальный педагогический
университет имени Абая, 2021

Зарегистрировано в Министерстве культуры и
информации Республики Казахстан 8 мая 2009 г.
№10109-Ж

Подписано в печать 29.09.2021.

Формат 60x84 1/8. Объем, 17,75

уч.-изд.л.

Тираж 300 экз. Заказ 30

050010, г. Алматы,

пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат» Казахского национального
педагогического университета имени Абая

ПЕДАГОГИКА МЕН ӘДІСТЕМЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ И МЕТОДИКИ
PEDAGOGI AND METHODOLOGI PROBLEMS

Бекишева Р.И. Использование газетных текстов в
процессе изучения русского языка в вузе (юридический
профиль)..... 50

Bekisheva R.I. The use of newspaper texts in the process of
studying the russian language at the university (legal profile)

Қасенов Е.С. Болат Шарахымбай поэзиясындағы
“Кісікіік” ұғымының лингвофилософиялық мәні..... 56

Kasenov Y.S. Linguo-philosophical meaning of the concept
“Solitude” in Bolat Sharakhymbay's poetry

Умарова А.Б., Кажигалиева Г.А. Дидактические
возможности технологии CLIL в обучении русскому
языку студентов-историков в педагогическом
вузе..... 65

Umarova A. B., Kazhigaliyeva G.A. Didactical possibilities
of CLIL technology in teaching russian language to historical
students at a pedagogical university

**Kazakh National Pedagogical
University named after Abai**

BULLETIN

**Series «Philological sciences»
№3(77), 2021**

Editor in chief

*doctor of pedagogical Sciences, Professor,
Academician of the National Academy of Sciences of
the Republic of Kazakhstan. B.U. Smanov*

Deputy Chief Editor:

*doctor of philology, associate prof.
A.V. Tanzharikova*

Scientific editors:

*doctor of philology, professor B.Abdigaziuly,
doctor of philology, professor S.D. Abisheva,
doctor of philology, professor K.O. Esenova,
doctor of Philology, professor, Academician
Z.M. Bazarbayeva,
doctor of Philology, professor,
Academician U.K. Kalizhanov,
doctor of Philology, professor,
Academician D.Kamzabekuly,
doctor of Philology, professor, Academician
Sh.Kurmanbayev,
doctor of pedagogical Sciences F.Sh. Orazbayeva,
doctor of Philology, professor L.V. Safronova,
doctor of Philology, professor D.D. Shaibakova
doctor of Philology, professor G.B. Madieva,
doctor PhD, assoc. Professor A.K. Zhundibayeva,
doctor PhD, acting assoc.professor G.S. Karimova,
doctor PhD, acting assoc.professor D.A. Sabirova*

Members of the international editorial board:

*doctor of philology, professor
U.M. Bakhtikireeva (Russia),
doctor PhD, professor I.Z. Belobrovtsseva (Estonia),
candidate of Philological Sciences,
Associate Professor O.V. Kaspers (Germany),
PhD E.Hoffmann (Austria),
Professor A.Kudyma (USA),
doctor of philology, professor
A.K. Kiklevich (Poland),
doctor of Philology, Professor
G.L. Nefagina (Poland),
master's Degree, Professor Nonako Susumu (Japan),
doctor of pedagogical sciences, professor
A.Muratov (Kyrgyzstan),
doctor of philology Sema Aslan Demir (Turkey),
PhD, Professor I.Barclay (USA),
doctor of pedagogical Sciences, Professor
Zhang Dingying (China),
doctor of pedagogical Sciences, Professor
Chan Din Lam (Vietnam)
Executive Secretary:
doctor PhD, acting assoc.professors A.M. Nurbayeva*

©Kazakh National Pedagogical University named
after Abai, 2021

Registered in the Ministry of Culture and Information
of the Republic of Kazakhstan 8 May 2009
№10109-Zh/Ж

Signed in print 29.09.2021. Format 60x84 1/8.
Volume 17,75 teaching and publishing lists.
Number of copies 300. Order 30.

050010, Almaty, Dostyk avenue 13,
KazNPU named after Abai

Publishing House «Ulagat» of the Kazakh National
Pedagogical University named after Abai

**АУДАРМАТАНУ
ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ
TRANSLATION**

Khavronskaya M.A., Marunova I.P. Strategies and tactics
of small talk as components of intercultural business
communication..... 76

Хавронская М.А., Марунова И.П. Әлеуметтік
сөйлесудің стратегиялары мен тактикасы
мәдениетаралық іскерлік қарым-қатынастың құрамдас
бөлігі ретінде

76

Білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті Алқасының (2003 жылғы 26 маусым №433-3 ж бұйрығы) шешімі негізінде Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршы журналының “Филология ғылымдары” сериясын филология ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын басылымдар тізбесіне енгізілгені туралы хабарлайды.

На основании решения Комитета по контролю в сфере образования и науки (приказ №433-3 ж от 26 июня 2003 г.) Вестник КазНПУ им. Абая, серия “Филологические науки” внесен в перечень изданий для публикаций основных научных результатов диссертаций по филологическим наукам.

On the basis of decision of Committee for control in sphere of education and science (order №433-3 ж from June 26.2003) Bulletin of Abai Kazakh national pedagogical university, series “Philological sciences” is included into the list of issues to publish the basic scientific results of dissertation of philological sciences.

ТІЛ БІЛІМІ
ЛИНГВИСТИКА
LINGUISTICS

МРНТИ 14.15:01

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-7804.01>

*Joong-Kwan Kim.,¹ Larionova I.Yu.²

¹Donguk University,
Seoul, Korea

²East-Kazakhstan University after Sarsen Amanzholov,
Almaty, Kazakhstan

¹PhD professor, joong-kwan@gmail.com

²professor, cotedazur.riviera@mail.ru

COGNITIVE AND PRAGMATIC ASPECTS OF SPEECH ACTIVITY EVALUATION IN
DIALOGUE

Abstract

The article deals with the issues of cognitive and pragmatic aspects of assessing speech activity in a foreign language dialogical speech. The authors investigate the advantages of criteria-based assessment, which include: the ability to track students' individual achievements in the educational process (as opposed to the formal statement of the result based on standard reference norms); the possibility of informal expert assessment of educational results, for example, by employers, parents, teachers, as well as independent and mutual assessment (as opposed to assessment only by the teacher); focus on the student's achievements, on what he knows and is able to, that is, the presence of the "success effect" (as opposed to the "loser effect", which states that the student is not able to); qualitative, rather than quantitative (normative) assessment of the achieved learning outcomes; visual presentation of the achieved learning outcomes and personal achievements in the form of project products, presentations.

Keywords: educational programs, assessment, language education programs, textbooks

*Джун-Кван Ким.,¹ Ларионова И.Ю.²

¹Донгук университеті,
Сеул, Корея

²Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Алматы, Қазақстан

¹PhD докторы, профессор, joong-kwan@gmail.com

²профессор, cotedazur.riviera@mail.ru

КОГНИТИВТЫҚ ЖӘНЕ ПРАГМАТИКАЛЫҚ АСПЕКТТЕРІ СӨЗДІҢ ҚЫЗМЕТІНІҢ
ДИАЛОГТА БАҒАЛАУ

Аннотация

Мақалада шет тіліндегі диалогтық сөйлеудегі сөйлеу әрекетін бағалаудың когнитивтік және прагматикалық аспектілері мәселелері қарастырылады. Авторлар критериалды бағалаудың артықшылықтарын зерттейді, олар мыналарды қамтиды: білім беру үдерісіндегі оқушылардың жеке жетістіктерін бақылау мүмкіндігі (стандартты анықтамалық нормалар

негізінде нәтиженің ресми мәлімдемесіне қарағанда); білім беру нәтижелерін бейресми сараптамалық бағалау мүмкіндігі, мысалы, жұмыс берушілер, ата-аналар, мұғалімдер, сондай-ақ тәуелсіз және өзара бағалау (тек мұғалімнің бағалауынан айырмашылығы); оқушының жетістіктеріне, оның нені білетініне және не істей алатынына назар аудару, яғни «табыс эффектінің» болуы («жеңілген әсерге» қарама-қарсы, оқушы қалай білмейтінін айту); қол жеткізілген оқу нәтижелерін сандық (нормативтік) емес, сапалық бағалау; қол жеткізілген оқу нәтижелері мен жеке жетістіктерді жоба өнімдері, презентациялар түрінде көрнекі түрде көрсету.

Түйін сөздер: бағдарлама, бағалау, тілдік бағдарламалар, оқулықтар

**Джун-Кван Ким,¹ Ларионова И.Ю.²*

¹*Университет Донгук,
Сеул, Корея*

²*Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
Алматы, Казахстан*

¹*доктор философии профессор, joong-kwan@gmail.com*

²*профессор, cotedazur.riviera@mail.ru*

КОГНИТИВНЫЙ И ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ ОЦЕНИВАНИЯ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ДИАЛОГЕ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы когнитивного и прагматического аспектов оценивания речевой активности в иноязычной диалогической речи. Авторы исследуют преимущества критериального оценивания, к которым относят: возможность отслеживания индивидуальных достижений обучаемых в образовательном процессе (в отличие от формальной констатации результата на основе стандартных эталонных норм); возможность неформального экспертного оценивания образовательных результатов, например, со стороны работодателей, родителей, педагогов, а также самостоятельного и взаимного оценивания (в отличие от оценивания только со стороны педагога); фокус на достижениях обучаемого, на том, что он знает и умеет, то есть присутствие «эффекта успешности» (в отличие от «эффекта неудачника», констатирующего то, что студент не умеет); качественное, а не количественное (нормативное) оценивание достигнутых результатов обучения; наглядное представление достигнутых результатов обучения и личностных достижений в виде проектных продуктов, презентаций.

Ключевые слова: образовательные программы, оценивание, языковые образовательные программы, учебники

Introduction. Evaluation is rather problematic subject of study for research linguistic due to two main reasons. Firstly, in linguistics the dominant position is taken by analysis features of conceptualization of the objective world in the mind as a purely rational human (individual) eludes influenced by the emotional sphere. In connection with this act of communication (including the level of spontaneous dialogue speech) we studied primarily rational mechanism of regulation of interpersonal relations. Secondly, the evaluation is a priori psychological phenomenon, and characterized by inner world of the individual speaker, which is not always manifested in appearance, and therefore difficult to study, including because of its unpredictability and inconsistency of manifestation.

Methods. In linguistics, there are usually separate studies of denotation and connotation acts of linguistic sign, and the spontaneous dialogical process is seen as a purely informational exchange made by denotative component of the linguistic sign without due regard to the evaluation component (N.A. Bagdasarova, M.A. Goncharov). Conversation analysis focuses primarily on the study of "communicative surface" of spontaneous communication, eliminates involvement in the study of internal psychological processes that underpin inter-connected intentions of interlocutors, cognitions, actualized in their background knowledge and evaluation implemented at the moment [1]. As a result, estimation is not always integrated into the system of theoretical formulations.

Spontaneously generated dialogic situation is a priori explicit communicative medium/indirect expression evaluation content as interlocutors exchanged individually oriented information reveal our unique daily experience of being in a certain emotional state. Evidence obtained during exchanging dialogic replicas, in turn, are discussed further with other interlocutors, who also make appraisal reports, give the results of its least value judgments. In other words, the dialogue appears effective mechanism of simulation evaluation. The individual realizes appraisal report, improving its axiological activity in emotional dialogue with stakeholders.

Pragmatic study of axiological component of dialogue interaction involves an analysis of how the actual linguistic tools that are utilized in the construction of the speaking subject judgmental and external extralinguistic situation in which appraisal statement is implemented [2]. The last aspect of the analysis is presented as important to dialogical statements that initiate negative estimate because accounting communicative conditions, role status interlocutors, the nature of their interpersonal relationships determines the current perception of a replica as an evaluation or, on the contrary, the impossibility of such an interpretation.

Estimated interpretation of information is realized in the mental act. Evaluation of activity as a result of thinking structured consciousness, cognitive converted to structures that after contact moves in long-term memory. As a consequence, the dialogic activity of consciousness speaking subject begins to operate not only relevant knowledge. As part of the consciousness gradually formed an integral picture of the world of values, which determines the speaker's verbal behavior of the subject. This kind of model of the world in the process of dialogic activity with different interlocutors constantly modified. Recognizing the role of evaluation in processing information and formation of picture of the world, we attribute it to the subjective categories of human thought and consciousness [3].

The problem of objective evaluation of the implementation of models of situations and events and hypothetical situations in unison communication involves an analysis of the implementation of the model evaluation dissonant in communication, and the identification of the model implementation in the process of assessing the language game and model generation metaphorical assessment at the conceptual integration.

In dialogic communication there released three models of expression evaluation event or situation. By the degree of frequency in the analyzed type of communication it can be summarized as follows: 1) the retrospective model (43.7% of cases); 2) explicit models (32.3% cases); 3) predictive models (24.0% cases).

Also we found examples in which the model is to assess the situation (event) includes a predicate predictable on explication assess the situation (event), and the situation (event) entered after updating the value of the predicate evaluation. Unlike model with projected estimates, in this model, a predicate expressing estimation, and assesses the situation perceived as a syncretic phenomenon modeled by speaking into a single semantic and connotative whole. In this respect to assess the situation turns out to be dependent on implementing evaluation [4].

In the presented model predicate (X) introduces assessment of predictable, as is the case in the model with the projected estimate simulated situation (T) is formulated destination so as is the case in the model explication situation/event. Predicted estimates, speaking, actualized in the final part of the syntactic construction, both components (A) and (T) at the same time form a single

syncretic unit. This character of interaction predicates evaluated and assessed the situation is reflected in the fact that the last component in syntactic plan is dependent on the first component. In other words, an integrative model of the object evaluation appears amalgam forecast model and explication assess the situation/event.

At the level of dialogic communication between the choice of (1) a predicate for modeling appropriate assessment of the situation (event) and (2) explicit formulation to assess the situation after the predicates evaluation found the opportunity (3) formulating and assess the situation in one integrative syntactic part.

We should also consider as a dialogic speech, as the construction of a hypothetical situation which makes communicating comic perlocutionary effect. This creativity as a way of implementing an objective assessment of the situation is usually improvisational character, is a sphere one or both of them. Our observations show that the method is implemented on a specific evaluation model, which has following implementation phase, predefined contextual parameter: 1) initiation of hypothetical judgments; 2) verbal / non-verbal support (recognition) of the judgment partner dialogical interaction; 3) the construction of an imaginary (virtual) world of communication [5]; 4) Completion of speech influence on the world of emotions and companion associated with the initiation of a hypothetical judgments with comic effect, updated assessment of the objective situation or indirect way.

Research result. As part of dialogic communication structural and pragmatic design process hypothetical situations motivated this form of communication, affect the scope of imagination interlocutors. Exploring this area, D. Tannen delineates the dialogic and monologic actualization category imaginable. Dialogic means imagined characteristics of the speaker, the level of awareness they discussed the situation of self-reflection. Actualization refers to an imaginary sphere of discourse analysis. In connection with this category or imaginary optimizes difficult interaction between participants of communication, according to the accepted style of interaction.

The process of presentation the event narrative largely cognitive consciousness reacting interlocutor, his reaction to narrative. As evidence collected by us material actual phase recognition hypothetical judgment by reacting potential can be realized in two ways:

- Initiation signals approval of hypothetical judgments by non-verbal reaction (smile, laugh);
- Expansion of the content of this judgment by subsequent clarifications by reacting companion (usually having some character).

The term "signals approval" we borrowed from the work of H. Sachs, analysis of speech genre joke [6]. In this paper, under the "signals approval" means a range of discursive nonverbal means, responsive elected interlocutor in manifestations of his reaction to a joke.

When reacting the source signals we updated by the endorsement at judgment contained in the originating replica, the initiator of communication, usually extends this situation by new facts in his dialogical replica. Signals approval, expressed companion, become a stimulus for this destination willingness to listen to the continuation of a hypothetical situation, the more that hypothetical in spontaneous communication becomes a humorous character. However, signals approval may indirectly express evaluation of the simulated target a hypothetical situation.

Signals expressed responsive interlocutor, mark the end of the phase of approval of a hypothetical judgment. If this proposition receives spontaneous dialogical communication logical continuation, the ability to exercise one of the following passages of dialogue:

- The author of a hypothetical judgment in a subsequent replica implements another hypothetical proposition;
- Interlocutor responds after approving reaction logically hypothetical proposition;
- With three companions: listen to the interlocutor logically hypothetical judgments, presented the initiator of communication, after reacting interviewee expressed approval for this proposition.

Responsive to the source after the initiation of a hypothetical judgment may respond with silence, without expressing thus marks the approval of this judgment. In this case, the implementation model of a hypothetical judgment the purpose of expressing an objective assessment of the situation is moving from Phase 1 to Phase 3, i.e. designing a virtual, imaginary world. The final phase involves the simulation of hypothetical judgments are three ways to implement: the contemplation of a surreal situation, the sudden cessation of its deployment or shared laughter [7]. Calling a friend to contemplate hypothetical situation sender at the same time makes an estimate of the actual situation, relevant to this dialogic communication.

The collected factual material suggests that when in dialogue speech is realized with affective statement implicitly negative estimated value, this statement is interpreted as disapproval of the listener object speech. Dissonant nature in this case becomes apparent, despite the fact that the replica does not express the speaker's negative attitude to the subject of the question. In the dialogic communication - with the development of dialogical activity speaking - there is increased expression of disapproval of the object language.

In order to explain the phenomenon to imply the relationship of the speaker to the other party once again turn to the theory of evaluation of the interlocutor, namely to its aspect, which is directly related to expressed values the process of dialogic interaction interlocutors not only relevant information. As a rule, they give affective contours of what is the subject of the conversation, in varying degrees logical emphasis on the nature of the relationship with the partner communication, display a sense of intensity, evaluation senses. These features dialogic communication pronounced in stylistic transformations of language material, including language game. It is noted that the scope of creative communication activity of the speaker and the listener fall, in particular, the model of building words, namely the transformation of their speech, in which there occasionalisms, the value of which can easily deduced from the context of the current communication [8].

Marked stylistic transformation models suggest a deliberate play on words that attention on estimated interlocutors sense, since violate common usage model of building and sustainable form units. When updating the assessment of meaning such models involve usually of secondary importance producing form, resulting in spontaneous "invent" occasional words, the transformation of phraseological adhesions (idioms), whose values are in current communication clarifies relevant evaluative meanings. Stylistic means of language form a potential source for creativity interlocutors in dialogic communication. It is obvious that this form of art is different manifestations of spontaneity [9].

At the heart of our research model generation metaphorical evaluation process of conceptual integration is the following hypothesis: to the metaphor used in the evaluation of spontaneous dialogical communication in a comic function, it is necessary to note was focused on two (or more) input spaces. This process, in turn, metaphor provides participants with the opportunity to emphasize the boundaries of communication between these spaces, to submit additional comments on their dissimilarity.

Discussion. Model of conceptual integration in the process of generation of comic sense involves conventional metaphors input space. In the subsequent course of communication result activated interlocutors in order to enhance the comic. Analysis of dialogic speech made under this chapter showed that the estimated metaphor becomes a comic effect, generates laughter participants to communicate when their attention is focused on two concepts involved in modeling metaphors

Speaking subject intentionally or unintentionally - separates the domains that are for this metaphor, emphasizing the diversity of these domains. Similarly, a voltage between the two introductory, denoted their boundaries, which in turn leads to the comic. In the dialogic form of communication is also observed processes metaphor: the sides, appealing in a subsequent course of the dialogue to one of the input space, "destroy" conceptual integration, during which formed a metaphor. In other words, in communion reverse process of conceptual integration.

The study showed that from a variety of linguistic means judgmental depends on the state of the current focus interlocutors focuses on information about the specific objects of the external world, they are important pragmatic and cognitive characteristics between data objects, which, in turn, take interactions strong position (i.e., the subject of discussion) [10]. Sense when implementing the assessment value and meaning appears product of a strong correlation between linguistic consciousness and behavior of interlocutors. In this regard, manifesting at the level of implementation of its speech language awareness, interaction partners tend to actualize the meaning and emotive content that is exclusively for a specific dialogic interaction.

Ongoing evaluation of the dialogue are manifested not only caller's voice, but also their attitudes and cultural realities, effective for the social community of the true judgments. With this perspective, the analysis of dialogue is interpreted as such a sphere of in which important creative interpretation of this interaction process. Incoming destination decodes statement in varying degrees, tying him with his life and ideological positions, trying to understand the reason speech influence. However, listening subject determines the fact initiated as saying "fit" in the emotional background subsequent dialogic interaction. In other words, in the language of the dialogue manifest such pragmatic as I, my friend, the estimated ratio. In this case, the ratio of the estimated transform myself and others, rather than manifesting their immanent connection as otherwise forming a unity which in the current context of communication forms a dialogic space evaluative sense of being [11].

The main form of pragmatic mutual participation easy communication, presents modeling of verbal images. The first interviewee describes the way proposed in the verbal shell of his remarks, the second recreates the source and interpret the image in order to current valuation information, additions and detail. Pragmatic power of the image in the evaluation of communicating meaning, as well as the emotions based on its ability to connect to the listener's consciousness in cognitive other images emerge in reflecting fragments of the objective situation. Game implementation models estimates evident when initiating judgment, which does not reflect the real interlocutors experienced and fully relates to the field of the imaginary, virtual, currently easy communication. Event-filled hypothetical judgments predetermined situational context interaction [12].

Modeling of a hypothetical judgment, which usually has a comic character, is a ritualized joint interlocutors that performs a variety of functions cultural, and interpersonal character. During this simulation usually update their historical and cultural knowledge, which are the basis of assessment of the real situation. As a result, communication becomes unison character.

It is also necessary to consider the problem of how to communicate contribute to interactive increase/decrease evaluation in the dialogue that reveals the problematic nature of verbal interaction. Observations suggest that in such communication participants tend to implicitly express their attitude to the subject of the speech and the person that enhances the emotional intensity of the interaction. In other words, in the process of solving a problem through spontaneous nonverbal dialogue estimate, expressed implicit way, depending on the context of communication helps increase / decrease part of this communication.

According to the observations, with dissonant communication interlocutor responds largely involves affective statements and opinions than the initiator of the dialogue. The latter, in turn resorted to the statements containing high - positive or negative - site assessment of speech.

Conclusion. We have investigated the interaction between the estimated and generated by this metaphor comic effect. It was, in particular, it was found that the phenomenon of duality and tension between the boundaries of the input spaces are key how the estimated metaphor creates a humorous effect in the dialogic communication. In the scientific literature, linguistics, it was noted that in order to have the text read comic acquired, it is necessary that in this text overlap and simultaneously contrasted two scripts.

In modern linguistics there remain a number of topical issues related to the need to study the implementation of evaluation models communication in terms of their relation to the various types

of external to their actualization systems (type of speech and cognitive thinking their professional activities ethnolinguistic culture, etc.). All this is undeniable and deeper perspective of their research

Список использованной литературы:

1. Федоренко, А. К. Особенности выражения экспрессивности в репликах мужчин и женщин. Вопросы социально-гуманитарных наук: научно-практический журнал. - Ростов н/Д, 2018. - № 1-2.- С. 9
2. Бойко, А. К. Обоснование дискурсивного подхода к осмыслению лингво - культурологических особенностей поведения мужчин и женщин. Язык. Коммуникация. Образование: Ученые записки Ростовского государственного экономического университета «РИНХ». Вопросы лингвистики. - Ростов н/Д, 2019. - Вып. 10. – с.15-17
3. Лазарев, В. А. Диалогическая коммуникация в аспекте оценочной деятельности собеседников. Актуальные направления научных исследований XXI века: теория и практика: материалы Международной заочной научно-практической конференции. - Воронеж: ВГЛА, 2014. - № 1. –С. 6
4. Витт Н.В. Каспарова М.Г. “К вопросу о качествах преподавателя” Ин. язык в высшей школе, 2014. – С.32-33
5. Гурвич П.Б. “Обучение ведению парного и группового диалога” – Иностр. язык в школе 2018.- №5.- С.14
6. Зимняя И.А. “Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке” М.,1985.- 34с.
7. Коблова Л.П. “Методика обучения дискуссии на третьем курсе языкового вуза” Автореф. канд. дис. М., 2013.- 17 с.
8. Львов М.Р. “Вопросы теории речевой деятельности”. Иностр. яз. в шк., 2015 г.
9. Панова Л.С. “Обучение иностранному языку в школе”. Киев, 2019.- С.23-25
10. Сахарова Т.Е. “Обучение немецкой диалогической речи студентов младших курсов языкового вуза” М., 2015.- 76 с.
11. Устенкова Г.П. “Языковые и речевые игры на уроке немецкого языка” - Иностранный язык в школе 2019. - №3. – С. 7
12. Фортунатова О.И. “Проблемы обучения ин. языкам” Владимир, 2012. – С.54

References:

1. Fedorenko, A. K. Osobennosti vyirazheniya ekspressivnosti v replikah muzhchin i zhenshin. Voprosyi sotsi-alno-gumanitarnyih nauk: nauchno-prakticheskiy zhurnal. - Rostov n/D, 2018. - # 1-2.- S. 9
2. Boyko, A. K. Obosnovanie diskursivnogo podhoda k osmysleniyu lingvokulturologicheskikh osobennostey povedeniya muzhchin i zhenshin. Yazyik. Kommunikatsiya. Obrazovanie: Uchenyie zapiski Rostovskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta «RINH». Voprosyi lingvistiki. - Rostov n/D, 2019. - Vyip. 10. – s.15-17
3. Lazarev, V. A. Dialogicheskaya kommunikatsiya v aspekte otsenochnoy deyatelnosti sobesednikov. Aktualnyie napravleniya nauchnyih issledovaniy XXI veka: teoriya i praktika: materialyi Mezhdunarodnoy zaochnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. - Voronezh: VGLA, 2014. - # 1. –S. 6
4. Vitt N.V. Kasparova M.G. “K voprosu o kachestvah prepodavatelya” In. yazyik v vyisshey shkole, 2014. – S.32-33
5. Gurvich P.B. “Obuchenie vedeniyu parnogo i gruppovogo dialoga” – Inostr. yazyik v shkole 2018.- #5.- S.14
6. Zimnyaya I.A. “Psihologicheskie aspektyi obucheniya govoreniyu na inostrannom yazyike” M.,1985.- 34s.

7. Koblova L.P. "Metodika obucheniya diskussii na tret'em kurse yazykovogo vuza" Avtoref. kand. dis. M., 2013.- 17 s.

8. Lvov M.R. "Voprosyi teorii rechevoy deyatel'nosti". Inostr. yaz. v shk., 2015 g.

9. Panova L.S. "Obuchenie inostrannomu yazyiku v shkole". Kiev, 2019.- S.23-25

10. Saharova T.E. "Obuchenie nemetskoj dialogicheskoy rechi studentov mladshih kursov yazykovogo vuza" M., 2015.- 76 s.

11. Ustenkova G.P. "Yazykovyye i rechevyye igryi na uroke nemetskogo yazyika" - Inostrannyiy yazyik v shkole 2019. - #3. – S. 7

12. Fortunatova O.I. "Problemy obucheniya in. yazyikam" Vladimir, 2012. – S.54

МРНТИ 16.21.61

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-7804.02>

**Момынова Б.Қ.¹*

*¹А. Байтұрсынұлы атындағы тіл білімі институты,
Алматы, Қазақстан
филология ғылымдарының докторы, профессор, momynova_b@mail.ru*

«ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІНДЕ СӨЗДЕРДІ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ (1913-1918)

Аңдатпа

Мақалада әр лексикалық топта кездесетін дублеттердің көбінің пайда болуы мен қолданысқа енуінің іздерін ХХ ғасыр басындағы «Қазақ» газеті мәтіндерінен, сол тұстағы зиялылардың жазбаларынан табуға болатыны нақты мысалдармен көрсетілді. Сонымен қатар «Қазақ» газетіндегі араб-парсы сөздерінің қазіргі қазақ тіліндегі лексикалық, фонетикалық дублеттердің, жарыспалы қолданыстардың негізінде жатуы алғышарттарының бірі ретінде осы газетті тануға мүмкіндік береді. Ал ХХ ғасыр басындағы кірме сөздердің басым бөлігінің жазылуы қазіргі қазақ тіліндегі жазылуынан бөлек болды. Сондықтан жазудағы айырмашылықтарды анық байқау үшін келтірілген мысалдарда сол кездің жазу ерекшелігі ішінара сақталды, осылайша тілдік фактілерді салыстыруға мүмкіндік жасалды.

Түйін сөздер: публицистикалық стиль, әліпби, емле, газет тілі, тарихи мұра, кірме сөздер, төл сөздер, әдеби тіл, дублеттер, лексикалық дублеттер, фонетикалық дублеттер, әдеби норма, атаулық тіркестер

**Момынова Б.Қ.¹*

*¹Институт языкознания имени А. Байтұрсынова,
Алматы, Казахстан
доктор филологических наук, профессор, momynova_b@mail.ru*

СПЕЦИФИКА УПОТРЕБЛЕНИЯ СЛОВ В ГАЗЕТЕ «КАЗАХ» (1913-1918)

Аннотация

В статье показано, что истоки большинства дублетов казахского языка можно найти в произведениях интеллигенции начала ХХ века, а также в текстах газеты «Казах». Арабо-персидские слова, использованные в газете «Казах», означают, что они являются одной из предпосылок появления лексических, фонетических дублетов, вариативных употреблений в современном казахском языке. Письменные модели взаимствованных слов начала двадцатого века отличались от письменных моделей современного казахского языка.

Поэтому, чтобы отчетливо увидеть различия в письме, в приведенных примерах частично сохранили модели правописания того времени. Таким образом, предоставлена возможность сравнивать лингвистические факты.

Ключевые слова: публицистический стиль, алфавит, правописание, язык газеты, взаимствованные слова, исконные слова, литературный язык, дублиеты, лексические дублиеты, фонетические дублиеты, литературная норма, номинативные словосочетания

**Momynova B. K.*¹

¹*A. Baitursynov Institute of linguistics,
Almaty, Kazakhstan
doctor of philology, professor, momynova_b@mail.ru*

THE SPECIFICS OF THE USE OF WORDS IN THE NEWSPAPER «KAZAKH» (1913-1918)

Abstract

The article shows that the origins of most doublets of the Kazakh language can be found in the works of the intelligentsia of the early twentieth century, as well as in the texts of the Kazakh newspaper. The Arab-Persian words used in the "Kazakh" newspaper mean that they are one of the prerequisites for the appearance of lexical, phonetic doublets, variable uses in the modern Kazakh language. The written models of reciprocal words of the early twentieth century differed from the written models of the modern Kazakh language. Therefore, in order to clearly see the differences in the writing, in the examples given, the spelling patterns of that time were partially preserved. Thus, there is an opportunity to compare linguistic facts.

Keywords: journalistic style, alphabet, spelling, newspaper language, borrowed words, original words, literary language, doublets, lexical doublets, phonetic doublets, literary norm, nominative phrases

Кіріспе. Біраз уақыт өткенмен, көтерген мәселелері сол кезде ғана емес, бүгінгі күні де өзекті болып отырған белгілі ғалым М.Балақаевтың «Баспасөздің тіл мәдениеті туралы» деген мақаласы 1968 жылы «Тіл мәдениеті және баспасөз» [1] деген ғылыми жинақта жарияланған. Осы мақалада тіл тазалығына, ой дәлдігіне көңіл бөлудің маңызы туралы айта отырып, «Әдеби тілдің жауы - анархия» деп шегелеген ғалым біраз күрделі мәселелерді талқыға ұсынады. Соның бірі мынадай пікір-ұсыныс: «Әдеби тілдің қалыптасқан синонимдік қатарлары тұрғанда, ескірген сөздермен әуестенушілер көбейді, диалектизм, профессионализм, дублет сөздерді қалай болса солай қолдану баяғысындай. Тілде бардың бәрі алтын деген сөз тілдік анархияға есік ашық деген болады. Соңғы кезде кейбір авторлар *айтылмыш, ләкин, һәм, мартаба, бағзы біреу, хақында, рауаяты, қауышқан, тәржима* сияқты жазуларды сән көретін болды. Ондайлар, рас, Октябрь алдындағы әдеби тілде, көбінесе зиялылар, діни әдебиеттер тілінде жиі қолданылатын. Олардың халықтық қасиеті болмағандықтан, кейін қалып қойды да, олардың халықтық нұсқалары әдеби нормаға айналып кетті. Алайда 50-60 жыл өткеннен кейін оларды қайта тірілтетіндей не қажет болғанын білу қиын. Соңғы кезде бұрынғы тұрқы өзгеріліп, әдеби тілде әбден қалыптасып кеткен араб-иран сөздерін бұрынғыларша айту, ескі жазу да етек алып барады. Мысалы, *ғұмыр, уағда, хақиқат, кітап, мағлұм, гүна, мехнат, газан, гимарат*. Осылардың қалыптасқан әдеби нормасы бар: *өмір, уәде, ақиқат, кітап, мәлім, күна, бейнет, азан, имарат*, тағысын тағылар. Қазіргі әдеби тіліміз үшін жоғарғылар керек болса, *ғыбрат, ғұзыр, һатта, нұл, рәуиш, шәһар, үшбулармен* қатар, біздің көз алдымызда бұрынғы тұрқын

өзгертіп қазақ тілінің дыбыс заңы бойынша жымдасып кеткен *мәлім, өмір* сияқты екі мыңдай сөз тұрады. Біз оларды өзгертуге қарсымыз» [1, 7-б.].

Әдістеме. Қазіргі қазақ тілінің және қазақ тіл білімінің дамуын байқататын себептерді анықтау және сөздердің қолданысындағы проблемаларды жүйелеу мақсатында жинақтау, пайымдау, болжам жасау, мағыналық өзгерістерді түсіндіру, яғни интерпретациялау, лингвистикалық тұрғыдан талдау жасау әдістерін қолдану арқылы зерттеу жүргізілді.

Нәтижелер. Қазақстанда латыннегізді жаңа әліпбиге көшу туралы шешімнің саяси, ғылыми және әдістемелік тұрғыдан негізді болуы тілдегі кейбір сөздердің бұрыннан болған дағдылы жазылуы мен қолданысын білу, емле үлгілерінің қалыптасуын көрсету оңтайлы болады. Сондықтан тілдік фактілерге, дәлелдемелерге, емле жүйеленуінің тарихи сипатына көңіл бөлінді. Ал тілдік фактілер нақты жазба мұралардан өзгеріссіз алынды, сол тұстағы жазу ерекшелігі мен оқылуы бүгінгі қазақ тіліндегі айтылуы, жазылумен салыстырылды. Бір ғана атаулық тіркестердің пайда болуы мен жасалу жолдары жазба мұралардағы жай-күйі, мағыналық өзгерістері мен ауысулары белгілі бір деңгейінде ұғынықты, соған қарамастан ең мәнді фонетикалық, лексикалық, грамматикалық белгілері нақтыланды. Мәселеге осылай қарау ғылыми тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан маңызды.

Талқылау. Жоғарыда айтылғандай, «ескіше» жазудың «сән болып» қайта-қайта бой көрсетуі себебін ілгеріден, «Қазақ» газетінен, яғни ХХ ғасыр басынан, ал тереңдей түсу үшін тіпті одан әрідегі кезеңнен де іздестіруге болады. Ғалым М.Балақаев келтірген *ғыбрат, ғұзыр, пұл, рәуиш, шаһар* сөздері түрлі фонетикалық өзгерістермен бүгінгі таңда тілдегі өмірін жалғастыруда, мысалы: *ғұзыр – құзыр, пұл - бұл, рәуиш-рәуиш, шаһар, ғимарат* т.б. сөздері өміршеңдік танытып отыр. Кейбір сөздердің екі түрлі жазылуы олардың мағыналық айырмашылықтарын тудыруға себеп болғаны сезіледі. Мысалы, *уәде, уағда* сөздерінің екі түрде айтылуы да, жазылуы да қолданыста жүр. Әрқайсысының контексті олардың мәнін ашып отырады. Ал мысалға келтірілген сөздердің кейбірі екі түрлі мағына иеленіп кетті. Мысалы, дублеттердің бір түрі фонетикалық дублет болып, о баста бір мағынаны білдірген *хүкімет – үкімет - өкімет* ұштағанынан *үкімет* қалды да, қолданыла келе ол сөз *өкіметтен* басқа мағынаны білдіруге көшті, ал *хүкімет - үкімет* сөзінің *үкімет* варианты әдебиленді. Ал *шәр – шаһар - шаһар* дублеттерінің ішінен *шаһар* сөзі жиі қолданылады, бірақ әдеби норма ретінде *қала* сөзі орныққан. Осындай дублеттер қалыптасуының белгілі бір алғышарттары болады, көбінесе алғышарт ретінде жазба мұралар жүреді, сондай жазба мұралардың бірі – өзіндік тарихы бар, мәні зор басылым «Қазақ» газеті. 1913-1918 жж. жарық көрген «Қазақ» газеті төте жазу сыналған алғашқы әрі жалпыхалықтық басылым болды. Өйткені бұл газет ДУГ, ТУГ басылымдары сияқты аударма газет емес еді әрі алғашқы жылдары таралымы жақсы болды. Шығарушылары да, бас шығарушысы да қазақ тарихы мен мәдениетінде ерекше орны бар тұлғалар. Газеттің Бас шығарушысы болып бес жыл бойы есімі жазылған А.Байтұрсынұлы тек соңғы нөмірлеріне ғана қол қоймаған. Оның да өзіндік себептері болды. Газет Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, жиі-жиі бас мақала жазған Ә.Бөкейханов т.б. тікелей атсалысуымен жарық көрді. А.Байтұрсынұлы қазақ әліпбиінің реформаторы, усул жадид бағытындағы төте жазуды қазақ өміріне әкелген тұлға [2]. Ал төте жазудың қиындығы да, жақсылығы да байқалған алғашқы кезең – осы газет жарық көрген уақытқа тиесілі.

«Қазақ» газеті – ХХ ғасыр басындағы, онда да 1913-1918 жж. қазақ жазуының сипатын көрсететін тарихи мұра, оның ерекшеліктерге бай куәсі. Сондықтан газетте графикаға, таңбаларға байланысты **фонетикалық ерекшеліктер** А. Байтұрсынұлы ұсынған әліпби таңбаларының қолданысын, алғашқы емле түзу тәжірибесін, жазу үлгілерін көрсететін фактілер ретінде қарастырылады. **Лексикалық және емле ерекшеліктері:** а) төл сөздер және олардың жазылуы; ә) кірме сөздерді топтастыру; кірме сөздер мен олардың жазылуы; б) араб-парсы сөздері мен олардың жазылуы, жазу барысында туындаған қиындықтары; в) өзге түркі тілдерінен енген кірме сөздердің жазылуы; г) орыс тілінен енген

сөздердің жазылуы; д) аудармалар, ерекшеліктері; ж) қанатты сөздер т.б. мәселелер тұрғысынан сөз болуы керек. Ал **грамматикалық ерекшеліктер** қосымшалардың жалғануы, қосымшалардың өнімді-өнімсіз түрлерін көрсету; сөздердің жасалуы, сөздердің тіркесуі және сөйлем түрлері мен кейбір ерекшеліктер тұрғысында қарастырылады. Өйткені, газет - қазақ халқы үшін маңызды жазба мұра. Алдыңғы ғасырлардан біртіндеп қалыптасып келе жатқан әдеби тіл нормаларын, жазу үлгілерін бүгінгі күнмен сабақтастыра отырып зерттеу, әсіресе қазіргі қазақ тіліндегі қоғамдық-саяси сөздердің қалыптасуына игі әсері болғанын көрсету - газет тілін зерделеудегі басты бағдар. XX ғасыр басы, 1913-1918 жылдары «Қазақ» газетінде байқалған **лексикалық, емле** ерекшеліктері жоғарыдағы проф. М.Балақаев келтірген сөздердің арасында сабақтастықтың барын байқатады. Профессор М.Балақаевтың «50-60 жыл өткеннен кейін оларды қайта тірілтетіндей не қажет болғанын білу қиын» деген сөзіне жауапты осы газет материалдарынан да іздеген жөн. Өйткені ғалымның мысалға келтіріп отырған сөздерінің көбі «Қазақ» газетінде қолданылған. Ескерту ретінде газеттен алынған мысалдардың кейбір грамматикалық, лексикалық ерекшеліктері салыстыру мақсатымен сақталғанмен, қазіргі жазумен берілгенін айту керек: **Үкім - хүкім:** 19-ншы статиа өлімге байлаб *хүкім* салынған я салынатын адамдарға өлтіру орнына 20 жыл катржни работа кесілген (Қ., 1913, 1 март, жұма, №4). Газетте *хүкім* сөзі *хкм* деп жазылып, тек дауыссыз дыбыстар тізбесі түрінде беріледі. **Үкімет – хүкімет – өкімет:** *Хүкімет* мұнан былай солармен ақылдасыб іс істейді деген манипес шықды (Қ., 1913, 17 март, сембі, №6). Газеттегі жазылуы: *хкмт* т.б.; **Ұлық - ұлұғ:** *Ұлұғ* тойды жұрт *ұлұғлаб* қуаныш бен өткізді (Қ., 1913, 1 март, жұма, №4); **Дәреже - даража:** ...ағұс манипесінде ақылдасарлық ғана *хүкімет даражасында* беріліб еді (Қ., 1913, 17 март, сембі, №6); **Шәр – шәһар - шаһар:** Астаналы *шәрлер*, астаналы губерналарға кіруге һәм қуылған уалайаттарынан басқа қалаған жерінде тұрмақшы (Қ., 1913, 1 март, жұма, №4); **Және – һәм:** Росиа халқының көңілін толқытатын тағы бір нәрсе – біздің соғыста жолымыз болмау *һәм* оның себебін жоғалту туралы (Қ., 1915ж., сембе, 8 ағұс, №144). Біздің одақтастарымыздың да рухы һәм қазынасы олқы түскен жоқ (сонда); **Қате – хата:** Еліктеуіміз өлшеуден шығыб бара жатса, рух сыны біздің ғана көзімізді ашыб, *хатамызды* көрсетер; **Ақиқат – хақиқат:** Адағында *хақиқат* хақтығын етді (Қ.,1917, 2 феврал, бейсенбі, №216); **Әріп – харп:** Бірінші бөліміне росша *харп* танып аз-маз оқыб жаза білетіндер, еіншісіне екі класты школ біліміне ие болғандар мұнан соң октабрдің 18 не шейін қабул етіледі (Қ.,1916, 8 октабр, сембе, №200). Міне, ғасыр басында тілімізде жұмсалған *харп* сөзі соңғы жылдары *қарып, қаріп* (қарпі, қарпімен) болып, фонетикалық жарыспалылықты тудырып жүр. Қазақ тілінің «Орфографиялық сөздігінде»: «Қаріп (*ширифт*), қарпі» түрінде (харып, харіп түрі жоқ) реестрге енгізілген [3,366-б.]. Әрине, аталған сөздіктегі *аріп* сөзі де әдеби норма ретінде танылады: «Әріп, әрпі, әріп тану, әріп теруші» [3,102-б.]. Бірақ осы сөздіктің шығарылымы туралы соңғы беттегі мәліметінде «қаріп түрі...» деп жазылған. Бұл жалғыз-жарым ғана қолданыс емес, көптеген кітаптарда кездеседі, *аріп* пен *қаріп* жарыса қолданылады. **Ақы – хақы:** Оқу *хақы* айға 8 сом (Қ.,1916,8 октабр, сембе, №200); **Әскер – ғаскер:** Жаңадан көб *гаскер* алыб келу керек (Қ., 1915,15 октабр, бейсембе, №153); **Хазірінде – әзірінде:** Қай жағы жеңіб шығары *хазірінде* мағлұм емес (Қ., 1915,15 октабр, бейсембе, №153); **Дұшпан – дұшман:** Орынбор губернаторы генерал-лейтенант Сухомлинов: «Бұл мақала мен газет қазақ халқын көрінеу *хүкіметке* қарсы *дұшмандыққа* үндемекші» деб, төтенше жарлығы бойынша газет шығарушы А.Байтұрсыновқа 1500 сом штраф салған, төлемесе үш ай абақты бұйырған (Қ.,1916, 168); **Данышпан – данышман:** Мақалдар мен мәтелдер халықдың бір неше ғасырлық *данышмандығын* көрсетеді (Қ.,1915, №120, 18 апрел, сембе); Оң түстік халықтары айтады (ғараб, парсы, түрік һәм басқалар) айтады: Мақал тілдің көлі деб; қытайлар – бұрынғы данышмандардан қалған өсиет деб; немісдер - көше арасындағы данышмандық деб; италия халқы халық мақтабы деб; ағылшындар, прансуздар – көб көргендіктің жемісі деб; росдар – қанатты сөз, әдемі сөз деб айтады (Қ.,1915, №120); **Арабша – ғарабша:** Енді 12 айға

ғарабшадан анық қойылған 12 ат бар ма? (Қ., 1916, №172); **Ақиқат – ғақиқат:** ... бастауыш мектепте балалар ана тілінде оқуы тиістілігі, миссионерлер болмаса басқалар таласбайтын *ғақиқат* еді (Қ., 1916, №167); **Айыптау – ғайыптау:** *Ғайыптап* тұрған заман (Қ., 1914, №50); **Әзірлеу – хазірлеу:** Ұрғашыларға жеке бір үйге, еркектерге бір үйге тамақ *хазірленген* еді (Қ., 1917, 13 иануар, жұма). Мысалдардағы *даража, һәм, хукімет, шәр* және *шаһар, ғадет* т.б. сөздері қазіргі кезде тарихи мәтіндерде мақсатты түрде қолданылады. Көркем мәтіндерде де кейіпкер тілінде, өткен өмір реалийлерін таныту үшін автордың сөз саптауында жүреді. Ал көрсетілген сөздердің *хазірлеу, ғайыптау, ғақиқат, ғарабша, данышман* варианттары қолданыстан шығарылған. Бұл мысалдар араб-парсы сөздеріне, онда да тұлғасын тұтас өзгертіп, тілге сіңіп кете қоймаған сөздерге қатысты. Келтірілген мысалдар ескі жазудың ерекшелігінен және осындай сөздердің жылдар өткізіп барып, тілде бой көрсетіп отыруының себебін түсіндіріп береді және ескі сөзқолданыс туралы мәлімет жеткізеді. Аталған мақаласында М.Балақаев: «Мағыналары дәлме-дәл келетін фонетикалық, лексикалық, семантикалық және грамматикалық дублеттер мыналар: *айуан - хайуан, арам - харам, әдет - ғадет, дұшпан - дұспан, залал - зарар* [1, 8-б.] деп көрсетеді. Осы келтірілген мысалдардан «Қазақ» газетінде *ғадет* сөзі үнемі қолданылған: **Әдет - ғадет:** Бұл *ғадетді* тастау керек (Қ., 1913, №23). «Қазақ» газетінде сондай жиі қолданылған сөздің енді бірі - *зарар* сөзі. *Зарар* сөзі қазіргі әдеби тілдегі *зарарсыздану, зарар* білдіретін ауыл шаруашылығында, әлеуметтік салада жұмсалатын терминдік мәннен гөрі *залал, зиян келтіру* деген тұрмыстық мәнді сөз болып қолданылған. **Мекеме – маһкама:** Камисиа ағзалары жұмысшыларға қатысы бар *маһкамалардың* адамдары – мысалы, Торғай обласной правленийінің, темір жол управленийінің, воински нашалник кеңсесінің адамдары, Орынбордағы қазақдар мен ноғайлардан бір неше адамдар һәм қала камитетіндегілер (Қ., 1917, 13 иануар, жұма). Үнемі және газет шығып тұрған кезеңде өзгеріссіз сол күйінде қолданылған **илану – инану** сөзі: Жұртдың көбі олардың пәтуасына *инаныб*, усул жадидтен балаларын ала бастаған соң... (Қ., 1915, №153). **Әйел – ұрғашы:** Ұрғашыларға жеке бір үйге, еркектерге бір үйге тамақ хазірленген еді (Қ., 1917, 13 иануар, жұма). Ерекше жазылып кеткен сөздер: **зонғар - жоңғар:** Сөйтіб, соғысыб, *зонғарды* қуыб алған жеріне ие болыб қалған ел Қосайдар қыпшақ Тілеубердінің тұқымы (Қ., 1915, №153).

Лексикалық ерекшеліктердің енді бірі кірме сөздер мен олардың жазылуына орай қалыптасқан. Кірме сөздердің бір парасы араб-парсы сөздері және олардың кейбір фонетикалық, лексикалық варианттылықтарды тудыратыны - айтылып жүрген мәселелер. Ал бұрыннан белгілі араб-парсы сөздері қатарындағы *хкүмет, ахлам, хлаф, глам, тарфи, умт(и)* т.б. газетте жиі кездеседі. Газеттен терілген мына мысалдар жазудағы қиындықтардың көбін (кейбірі қазір де қиындық тудырады) ескі жазудың ықпалынан іздестіруге нұсқайды және газеттегі ескі сөздердің біраз екенін нақты сандық тұрғыдан болмағанмен, бағдарлауға мүмкіндік береді.

«Қазақ» газетіндегі жазылуы	«Қазақ» газетіндегі оқылуы	«Қазақ» газетіндегі жазылуы	Қазіргі кездегі жазылуы, оқылуы
мғлім	мұғалым немесе мұғалім	оғда	уағда
һм	һәм	һөнер	өнер
һш (км)	һеш (кім)	һарыз	арыз
мдрсе	медресе немесе медіресе	һәттә	кәттә, кәтте
		һүн	үн
		һәр	әр

Ғбдалле	Ғабдалла (дұрысы Ғабдолла)	хұқ	хұқ
		райыс	райыс
хбр	хабар	кент	кент

Кесте 1. «Қазақ» (1913-1918) газетіндегі сөздердің жазылуы мен оқылуы және қазіргі сөздермен салыстырмалы қолданысы.

Дауысты дыбыстардың кейде мүлде жазылмауы, сондықтан әліпбидің квазиәліпбилік ерекшелігі бары төте жазудың қолданысқа енген алғашқы кезеңінде жарық көрген газет беттерінен айқын көрінеді. Ол жөніндегі кейбір мәліметтерді А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының ғылыми басылымы «Тілтаным» журналында жарияланған мақаладан білуге болады [4]. А. Байтұрсынұлы өзіне дейінгі қазақ жұртының пайдаланып, тұтынып келген араб жазуында қазақ тілі үшін қолайсыздықтардың бар екенін дәлелдеп, жазуды жетілдіріп, «дәйекшені» енгізеді. 1912 жылы алғашқы әліппесін – «Оқу құралын» [1] бастырып шығарады. Сол жылдарда осы даулы мәселеге арналған «Жазу тәртібі» (Айқап, 1912, №9-10), «Жазу мәселесі» («Қазақ», 1913, №34-35) т.б. мақалаларын жариялайды. Әрине, ескіден үзілді-кесілді бірден бас тарту, әсіресе қалыптасып қалған жазу үлгісінің бірден қолданыстан шығып кетуі қиын, жазудың санаға сіңіп қалатыны, сөздің жазылуы образ тудыратыны туралы тұжырымдар жай айтылмайды, өйткені халық арасында бұрыннан қалыптасқан жазу дағдысы сол кездің өлшемімен алғанда кең таралған еді және мысалдарға қарағанда, *медресе*, *һәм* сөздері мен адам аттарының, мысалы, Ғбдалле сияқты, негізі араб сөздері, діни лексика элементтері болуы әсер еткені байқалады. Мұндай ерекшеліктер бір-екі мысалмен бітпейді. Сонымен, ескі (шартты атау, қазіргі Қытай Халық Республикасында тұратын диаспора жазуын жаңа төте деп шартты түрде алатын болсақ – Б.М.) төте жазудағы дыбыстардың таңбалануындағы ерекшеліктер мыналар: 1. Бірінші буында және екінші буында да «а» дыбысы жазылмайды: хбр – хабар т.б.; 2. Сөз басында «ы», «і» анық естілетін сөздерде бұл дыбыстар түсіріліп жазылады: нтымақ – ынтымақ, с - іс т.б.; 3. Бір буынды сөздердегі «ы» анық естілсе де, жазылмаған: жл.; 4. Сөздің бірінші буынында анық естілетін «ы», «і» түсіріліп жазылған: қлады – қылады, жлқы – жылқы, мрза – мырза.; 5. Сөз ортасындағы «і», «ы» дыбыстары анық естілсе де түсіріліп жазылған: бөлм – бөлім, қатн - қатын, алғс – алғыс, Беркқара, орсча – орысча, жгтдер - жігіттер т.б.; 6. «ІІ», «іі» дыбыстары сөздің соңғы буынында анық естілсе де, таңбаланбаған: ұрлқ-зорлқ – ұрлық-зорлық, болс – болыс т.б.; 7. Сөздің соңындағы ы, і дыбыстары (3-жақ тәуелділікті білдіргенде) таңбаланған: мамдары – имамдары және түрлі, т.б.; 8. Бірақ қосымшалар құрамында «ы», «і» дыбыстары болса, түсіріліп жазылған: жәрдемнң – жәрдемнің, көрсетб – көрсетіб, жатр – жатыр, иеснде - иесінде т.б.; 9. Сөз басында и естілетін жерде де «и» түсіріліп жазылған: мамдары – имамдары; 10. Сөз басында «ө» естілетін сөздерде «ө» жазылмайды және сөз жіңішке айтылатын сөз болса, сөз басына дәйекше қойылады: зі - өзі; 11. Қазіргі кезде *уағда* түрінде дыбысталып, айтылатын сөздер *оғда* түрінде жазылған. «О» дыбысы сөздің бірінші буынында *отр* сынды сөздерде де жазылады; 12. Жіңішке айтылуы тиіс сөздердің алдына дәйекше қойылған, мысалы, «бр» (дәйекшемен), «брн бри», «тлі» (алдында дәйекше қойылған), «үчн» (дәйекшелі), «мсілесі» сөзінде «ы»-ның үстінде дәйекше қойылғандықтан, жіңішке болып оқылады, соңындағы «ы» да «і» болып оқылады [4, 14-22бб.]. Міне, «Қазақ» газетіндегі емлелік, грамматикалық ерекшеліктердің кейбірі осындай.

Кірме сөздердің келесі тобын құрайтын орыс тілінен енген сөздердің жазылуы жеке сөз етуге тұрады. Газет бетінде қолданылған орыс сөздері өте көп. Ондай сөздердің көбеюіне, әрине, қоғамдық-саяси өмірдің өзгеріспен қатар экономикалық жағдай әсер еткен, соған орай газетте қоғам мен әлеуметтік жағдайға арналған материалдарға ерекше көңіл бөлінген, өйткені олардың бәрі де қазақтың танымын, көзқарасын кеңейтетін материалдар. Айталық, 1913 жылғы бірнеше нөмірде жарияланған «Сырт падшалар жайынан» (№5),

«Росианың ішкі жайы» (№6), «28-нші феврал» (№4), «Қазақ жайында» (№10), «Хақ жолында» (№23), 1914 жылғы «Жарақты тыныштық» (№55), 1915 жылғы «Думада» (№144), «Европа соғысы» (№153) т.б. ондаған мақалалар орыс сөздері мен орыс тілі арқылы енген шеттілдік сөздердің үлес-салмағын көбейткен, ал орыс тілінің, шеттілдік сөздердің фонетикалық, грамматикалық ерекшеліктері көп болатыны, жазуда қиындық тудыратыны белгілі. Сондықтан ерекшеліктерді көрсету мақсатында кірме сөздер жіктеліске түсірілді. Оның алғашқысы – орыс тілінен енген және барынша өзгеріссіз жазылған сөздер. Сөздерді сол күйі қабылдау, яғни аударма жасамау, сол күйі жазу газетте қазақ халқының әлеуметтік өмірі үшін маңызды құжаттарды жариялағанда, шамасынша аударғанда орын алған. Себебі газетті шығару жұмыстарына байланысты осындай сөздерді аударуға, өзгертуге, бейімдеуге уақыт та жете бермеген сияқты. Мысалы: *отдел - атдел: Атдел* сөзі кейбір мақалада өте жиі кездеседі, айталық, заңды түсіндіруге арналған «28-нші феврал» мақаласында *атдел* 7-8 рет кездеседі. Осы мақалада *статиа* сөзінің кездесу жиілігі одан да көп, 27-ден асады, аударылмаған. Орыс сөздерін аудару мүмкіндігі мүлде болмауы, аударуға көнбеуінің, біздіңше, бірнеше себебі бар: а) халық түсінігінде осы ұғымның болмауы; ә) қазақ танымына жат болуы; в) газетті мерзімімен шығаруға үлгіру (асығу); б) құжат дәлдігін сақтау мақсаты болуы т.б. Бірақ бұл сөздің қазіргі кезде тек аудармасы қолданылады. Яғни уақыт сөздердің қолданысына өз түзетулерін енгізген. Ал газетте сөздерді бейімдегенде, көбінесе орыс тілінің «согласование» заңдылығы ескерілмеген, мысалы, *народни судиа, воени тсензура* т.б. Соған қарамастан, газеттің публицистикалық стиль қалыптастырудағы рөлі мен ықпалының күштілігі сондай, тіпті біраз қоғамдық-саяси сөздер әлі күнге дейін «Қазақта» қалай жазылса, сол үлгісімен жазылып та, айтылып та келеді. Соның бірі – *газет* сөзі. Қазіргі кезде әбден қалыптасып кеткен «газет» сөзі басылым жарық көрген алғашқы жылы «газета» болып жазылған: *Газетамыздың* 1-нші нөмірінде айтып едік, 21-нші февралда Росиа империясын меңгерген Романов тұқымының үш жүз жылдай үзілмей падшалық еткен ұлуғ тойы болады деб (Қ., 1913, 1 март, жұма, №4). Кейінгі жылдарда, шамамен, 1915 жылдан *газет* деп жазу орныққандай көрінеді: *Газет* шығарушылар да иа өлмей, иа қолынан айрылмай *газет* шығаруын, *газетке* жазуын қоймайтыны да белгілі (Қ., 1916, 8 октебр, сембі, №200). Бірақ *газета* сөзінің біресе *газетке* ауысып, енді бірде қайта *газета* болып жазылған жарыспалылығы 1917 жылға дейін созылған: Бүгін *газетамыз* 4 жасды өткізіб 5-ке айақ басды (Қ., 1917, 2 феврал, №216). Газет шығарушылары сөз ғана емес, сөз тіркесін де (көбінесе бір ұғымды білдірсе) аудармай, орыс тілінің грамматикалық үйлесімсіз қазақыландырып жазған. Ондай сөз тіркестері молынан ұшырасады. **Сөз тіркестері:** главни оглашения, уголовни палажение, воени тсензура, арестански атделение, справителни дом, катржни работа, сылни паселенс, палитиса надзоры, народни судиа, акружной сод, крестиански нашалник, мирауай содиа, земски сайуз, войнски нашалник, облосной правление, дух крититсизма (рух сыны), атестат зрелости, т.б. **Жеке сөздер:** недоимке, палажения (кейде положение), пункт, крепст, срок, паселение (кейде поселение), аписер, обшество, губерна (губерния), телеграм, правила, морской, партия, дума, депутат, салдат, сенат, кнеге, губернатор, закон, облос, үйез, аркестр, ешелон, ушитл, музыка, роман, камисиа, десетина, план, тауар, вермишел (3-нші думаның жұмысына жылан көже (вермишел) деб ат қойылған. 3-нші дума бес жылдай халықды «жылан көжемен» сыйлады) т.б. Фонетикалық өзгеріспен аталған пән атауы: география – жағрапия, т.б., ал баламалары табылған атаулар жан тану, тән тану т.б.

Анықтауыштық қатынаста тұрып, бір ұғымды білдіретін атаулық тіркестер «Қазақ» газетінің әрі лексикалық, әрі грамматикалық ерекшелігіне жатады. Сол кез үшін жаңа құбылыс, танымның жаңа деңгейлік ұғымын атайтын атаулық тіркестердің пайда болуы ерекше құбылысқа жатады. Атаулық тіркестер екі түрлі болады: бірі – екеуі де төл сөздердің тіркесуінен жасалған: ашық хат («Қазақ»-дың 162-нші номрнда басылған «Мдрсе Ғалие» шәкіртдерінің *ашық хаты* туралы әріптесіміз «Уақыт» газетасының бетінде сөздер айтылыб

өтді (Қ., 1916, қойан, 31 иануар, №167, жексембе); сондай-ақ *уақ қарыз, ұйым дүкен, шала қазақ, тентек су, өлі бұйым* т.б. атаулық тіркестер кездеседі. Осыған ұқсас есім-етістік (тұйық рай) тіркесінен болған атауларды айтуға болады, мысалы, *ел тартуу (ел тартуудан жәлс табу)*, т.б. Екінші түрі – бірі *кірме* (араб, парсы және орыс тілінің, яки орыс тілі арқылы өзге тілдерден енген) *сөздер мен төл сөздердің* тіркесуінен болған. Ал *кірме* сөз бен *төл* сөздің тіркесуінен жасалған атаулар, болмаса қазір *гибридтер* деп аталып жүрген сөздерге байланысты тілдік деректерді «Қазақ» газетінен де кездестіруге болады, олар *гибрид* сөздердің тарихи қалыптасуын көрсетеді. Есім *төл* сөз бен *төл* сөздің тіркесуінен жасалған атаулық тіркестер қоғамдық-саяси сөздер қатарында мол және осындай атаулық тіркестер сөзжасамның аса тиімді моделі болған: *атстафкаға чғу, әскер молайту, еуропа соғысы, нтымақ падишалар, одақ падишалар, закон жобасы, гаскери тсензура, жол расход, аулни школдар, соғыс расходы* т.б. Келтірілген мысалдар *гибрид* сөздердің кеніші – публицистикалық стиль болғанын да дәлелдейді.

Орыс сөздерінің ерекшеліктері орыс әліпбиіндегі дыбыстардың таңбалануына байланысты да туындап отырған, яғни фонетикалық ерекшеліктер болған, мысалы «**Ф – П**» дыбыстарына байланысты ерекшелік «**ф**» жазылатын жерлерде көп ретте «**п**»-ның жазылуынан байқалады. Ондай ерекшеліктер 1913 жылғы газет нөмірлерінде бар, мысалы: Осы той болады деп газеталарға жазылғаннан бері, жұртдың бәрі Росиа падишаларының қашаннан келе жатқан дәстүрі бойынша, ой қуанышына *манитес* болар деп күтіп тұр еді (Қ., 1913, 1 март, жұма, №4); Мұнан былай да ісдің бәрі шенауник қолында болып, халық кірісбесе, бұл күйден шығар жоқ деп халық қозғалып көтеріле бастаған соң халықды тыншайту үшін падиша тарапынан *манитесдер* шықты (Қ., 1913, 17 март, сембі, №6). Бірақ осы дыбыс-әріп алмасуы барлық жерде, барлық *кірме* сөздерде сақталмаған. Айталық «**ф**» әрпі орнына *кірме* сөздерде, оның ішінде діни ұғымды білдіретін сөздерде ауызекі тілде «**п**» айтылғанмен, жазба дәстүрінің әсері күшті болғандықтан, сөз басында «**ф**» жазылған: *фкр, файда*. Мысалы: Осы жоба Г.Думада қаралғанда қазақ жұртына *файдалы* бола ма деп, мұны жаздм Сұңқар (Қ., 152). «**Ф**» араб сөздерінің барлық позицияларында кездеседі, ал орыс сөздерінде «ов», «ев» келетін жерде «оф», «еф» деп жазылған, яғни орыс, татар фамилиялары соңында «в» жазылатын жерде «**ф**» жазылған: *Баузидоф*, т.б. Бұл үлгі қазақ тектерінің жазылуына да өзгеріс енгізген, өйткені –**ов, -ев**–пен келетін тектердің, мысалы, *Жұманф, «...Қаратогай елинң қазагы Хамралдин Даүкеноф, Мұрат Төребекоф...»* (Қ., 1915, №144) т.б. жазылуында көрініс табады. Кейбір *кірме* сөздерде «ч» жазылатын жерлерде «ш» әрпінің жазылғаны *шенауник* т.б. сөздердің жазылуынан көрінеді. Газетте сол заманның өзгерісіне сай *кірме* сөздер аса көп болған. Сондықтан ғалымдар аралас, таза емес, қоспасы көп деп санаған әдеби тілі бар сол кездің жаңа терминдері, орыс тілі арқылы енген еуропа сөздері, ономастикалық атаулар мен кісі есімдерінің көптігімен де ерекшеленеді. Мұның өзі А. Байтұрсынұлының реформалаған әліпбиінде кейбір орыс дыбыстарының пайда болуының элеуметтік себебінің күшті болғанын көрсетеді. «Қазақ» газетінің 1915 ж. 153-нөмірінен үзіндіге қарайық: «*Неміс дипломатдары Балғарианы өзине тартқаны мин тұрмай, грекді де битарф қалдирб отр. Гретсиа Сербианң одагы. Араларында байласқан оғдалары бар. Ол оғдасы бойнча, Сербиага жау тисе, Гретсиа болисұу тиис*». «*Ел тартуудан жәлс табқаны үчн Франсианң сртқы с министрі Делкассе атстафкаға чқды*» (1915 ж. №153). Мәтінде *Еуропа, Англия, Росиа, Түркия, Германия, Афстриа, Стамбол, Дарданил, Мср, Қафқаз, Балқан, Балқан түбегі* т.б. мемлекет, жер атауларымен қатар *карол, немс, салдат, дипломат, министр, атстафка, афисер* сияқты лауазым атаулары, ұлт атаулары кездеседі. Бұл бір мақалада орын алған тілдік факт. Ондай мақалалар өте көп. Сондықтан «**Ф**»-ның реформаланған әліпбиге қажеттілік салдарынан енгізілгені сезіледі.

Ц – ТС - С: «**Ц**» әрпі газетте *тс* дыбыстарының қосарлануы арқылы жазылады: 16-статиа – бұл 21-февралдан бұрын *палитсиа* надзорына шыққан адамдардың срогінің үштен бірін кеміткен (Қ., 1913, 1 март, жұма, №4). ...бірақ сол қалап алған жерінде 9 жыл *палитсиа*

надзорында болады (Қ., 1913, 1 март, жұма, №4); ...*мобилизатсия* (ғаскер жию) кезінде һәм соғыс уақытында мемлекетдің соғыс турасындағы мұқтаждарына қолайсыз пошта һәм телеграм хабарларын жұртқа шашбасқа, жаймасқа шығарған палажение (Қ., 1914, 1 март, №73). *Военная цензура* газета, журнал, кітаптар *огайри* баспа сөздер, көпке айтылатын иа оқылатын сөздер түгіл, екі адамның арасында бір-біріне жазған хаттары, телеграмдарын алып қарауға ықтиарлы (Қ., 1914, 1 март, №73). Ол оғдасы бойнча, Сербияға жау тисе, *Гретсия* болисүү тиис (Қ., 1915 ж. №153). Ал «ц» орнына «тс» емес, тек «с» жазу сөздерді қазақ тіліне бейімдеп жазудан ғана емес, бейімдеп айтудан, сондай-ақ грамматика заңына бағындырудан соң орын алған: 17-статиа паселениеге кеткен я кететін қылмысы бар адамдардың, катржнидан ссылни *паселенец* (*поселенец* емес – Б.М.) ретіне шығарған я шығатын адамдардың 10 жылдық срогін 2 жылға шейін шегерді (Қ., 1913, 1 март, жұма, №4). Ел тартүүдан жғлс табқаны үчн *Франсианң* сртқы с министрі Делкассе атстафкаға чкды (сонда). Кейбір мысалдар «ц»-ның *тс* дыбыс тіркесімімен берілгенін, яғни әліпбиде диграф болғанын, сондай-ақ сөз соңында *ст*, *мт* сынды т.б. дауыссыз дыбыстар қатар келгенде біреуінің түсіріліп жазылғанын (*манипесдер*) көрсетеді.

«Ь» таңбасымен келетін орыс есімдерін орыс әліпбиімен, көп ретте кирилмен жазу үлгісі сақталған: *Снегировъ; жизнь русского народа въ пословицах и поговорках* т.б.; **У - в**: Газетте *волосной* сөзі 1915 жылдары (152-нөмірде) *уолосной* түрінде жазылған. «В» орнына «у» жазу *опрауитл* сияқты сөздерде де кездесті. Бірақ дәл осы күйде нормаланбағаны келесі бір нөмірлердегі (1915, №144) *волос* сөзінің орыстiлдiк нұсқасымен жазылуынан байқалады: «Ұчител Кмалалдин Арнфазииф һм стансиа началниги Н.В. Лүчникофдң бастауы бойнча Иаисан стансиаснда, Қаратоғай *волосинң* ортаснда потребитл дүкені ачлды». Қазіргі қазақ тілінде *болыс* түрінде қалыптасып кеткен тарихи сөздің о бастағы жазылуы осындай күйде болған.

Қорытынды. Міне, ХХ ғасыр басындағы сөздердің қолданысы, жазылуы мен оқылуы, оның ішінде «Қазақ» газетінен тікелей өзгеріссіз алынған мысалдар, сөздер, сөз тіркестері қазіргі қазақ тілінде кейбір сөздердің, кейбір сөз тіркестерінің өзгеріспен, кейбірі мағыналық айырыммен айтылатын, жазылатын күйге қалай жеткенін білдіреді. Ал әдеби тілге жат саналатын жарыспалылықтың, онда да аталған тілдік бірліктердің фонетикалық, лексикалық, грамматикалық жарыспалылықпен әлі күнге дейін қолданыс тауып жатуының себептерін жазба мұралардан іздестіру керектігін білдіреді және оны фактілермен дәлелдеуге болатынын көрсетеді.

Мақала ҚР БжҒМ 2021-2023 жж. арнап жариялаған байқауда жеңіп алған ғылыми жоба бойынша жарияланып отыр.

Жоба тақырыбының атауы: *Жазба мұра және мәтінталдау: ХХ ғ. басы публицистикасындағы орфограмма, сөзжасам мен көркем мәтін лингвопоэтикасы.*

Наименование темы проекта: *Письменное наследие и анализ текста: орфограмма, словообразование публицистики начала ХХ века и лингвопоэтика художественного текста (2021-2023 гг.)*

Project title: *Written heritage and analysis of the text: spelling, word formation of publicistic writing of the early 20th century and linguistic poetics of the artistic text.*

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Балақаев, М. *Баспасөздің тіл мәдениеті туралы// Тіл мәдениеті және баспасөз. Ғылыми жинақ. – Алматы: «Ғылым» баспасы, 1968.*
2. Байтұрсынов А. *Оқу құралы /усул сотие жолымен тәртіп етілген қазақша алифа/. I-ші кітап. - Орынбор, 1912, 40-б.*
3. *Қазақ тілінің орфографиялық сөздігі. - Алматы, 2013, 366-б.*

4. Момынова, Б. «Қазақ» газетіндегі жазу мен емле // «Тілтаным» журналы. – Алматы, 2020, №3.- 14-22 бб.
Қысқарту: Қ.- «Қазақ» газеті (1913-1918жж.).

References:

1. Balaqayev, M. *Baspasozdin til madenieti tyraly// Til madenieti jane baspasoz. Gylymi jinaq.* – Алматы: «Gylym» baspasy, 1968.
2. Baitursynov A. *Oqy quraly /ysyl sotte joly men tartip etilgen qazaqsha alifa/. I-shi kitap.* - Orynbor, 1912, 40-b.
3. *Qazaq tilinin orfografualyq sozdigi.* - Алматы, 2013, 366-b.
4. Момынова, Б. «Қазақ» газетіндегі жазу мен емле // «Тілтаным» журналы. – Алматы, 2020, №3.- 14-22 бб.
Қысқарту: Қ.- «Қазақ» газеті (1913-1918жж.).

МРНТИ 3.37.373

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-7804.03>

*Чжан Е.Е.,¹ Козлова А.Л.²

^{1,2}Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан

¹кандидат педагогических наук, elena_zhang@mail.ru

²магистр педагогики, akuk09@mail.ru

КЛЮЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНИВАНИЯ В РАМКАХ ИНТЕГРИРОВАННОГО УРОКА

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы оценивания школьных предметов в рамках полиязычной обучающей среды. Авторы анализируют особенности оценивания успеваемости обучающихся в условиях предметно-языковых интегрированных уроков в зависимости от их типа. Отмечается важность определения цели, с которой осуществляется оценивание, а также критериев результатов обучения, коммуникативных навыков. Описаны суммативное и формативное виды оценивания для интегрированных уроков, когда имеет место оценивание предмета на иностранном языке, представлены образцы критериев с использованием утверждений «может сделать». Отмечается важность обратной связи, построения диалога с учащимися об их успехах и достижениях, необходимость обучать учащихся самооценке.

Ключевые слова: интегрированный урок, критерии оценки, суммативное оценивание, формативное оценивание, результаты оценивания, рефлексия

*Чжан Е.Е.,¹ Козлова А.Л.²

^{1,2}Сарсен Аманжолов Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен, Қазақстан

¹педагогика ғылымдарының кандидаты, elena_zhang@mail.ru

²педагогика ғылымдарының магистрі, akuk09@mail.ru

КІРІКТІРІЛГЕН САБАҚ АЯСЫНДАҒЫ БАҒАЛАУДЫҢ НЕГІЗГІ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада көптілді оқыту ортасы аясында мектеп пәндерін бағалау туралы айтылады. Авторлар пәндік-тілдік кіріктірілген сабақтардың түрлеріне байланысты оқушылардың үлгерімін бағалау ерекшеліктерін талдайды. Бағалау жүзеге асырылатын мақсаттың, сондай-ақ оқыту нәтижелерінің, коммуникативті дағдылардың критерийлерін анықтаудың маңыздылығы атап өтіледі. Кіріктірілген сабақтарға арналған бағалаудың жиынтық және формативті түрлері сипатталады, егер пән шет тілінде бағаланса, критерийлердің үлгілері «жасай алады» тұжырымдамалары арқылы ұсынылады. Кері байланыс, студенттермен олардың жетістіктері туралы диалог құрудың маңыздылығы, студенттерді өзін-өзі бағалауға үйрету қажеттілігі атап өтіледі.

Түйін сөздер: кіріктірілген сабақ, бағалау критерийлері, жиынтық бағалау, формативті бағалау, бағалау нәтижелері, рефлексия

**Chzhan Y.Y.,¹ Kozlova A.L.²*

*^{1,2}Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University,
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan*

¹candidate in Pedagogy, elena_zhang@mail.ru

²master in Pedagogy, akuk09@mail.ru

KEY ASPECTS OF ASSESSMENT WITHIN AN INTEGRATED LESSON

Abstract

The article deals with the assessment of school subjects in the framework of a multilingual learning environment. The authors analyze the features of assessing student performance in the context of subject-language integrated lessons, depending on their type. The importance of determining the purpose for which the assessment is carried out, as well as criteria for learning outcomes, communication skills is noted. Summative and formative types of assessment for integrated lessons are described, when the subject is assessed in a foreign language, samples of criteria are presented using the statements “can do”. The importance of feedback, building a dialogue with students about their successes and achievements, the need to teach students self-assessment is noted.

Keywords: integrated lesson, assessment criteria, summative assessment, formative assessment, assessment results, feedback

Введение. В соответствии с принципами обновленного содержания образования, учебные программы каждого школьного предмета предусматривают реализацию трехязычного образования. Реализация политики трехязычного образования обеспечивается посредством включения каждого предмета в создание полиязычной обучающей среды. При этом основой обучения языкам является коммуникативный подход, при котором ученики изучают язык на основе жизненных ситуаций, посредством диалогов, решения практических задач на других предметах, тем самым создавая мотивацию на изучение иностранного языка.

Современные исследования показывают, что комбинированные уроки повышают мотивацию детей к изучению иностранного языка. К примеру, на уроках английского языка учащиеся могут изучать историю средневековой Англии, отрабатывая при этом прошедшее время глаголов, или же проводить физический эксперимент, совершенствуя сравнительную

степень прилагательных. Все эти примеры являются содержанием технологии предметно-языкового интегрированного обучения.

Методика. Все учителя знают о трудностях в проведении оценки успеваемости учащихся, но интегрированные занятия имеют свои собственные особенности, потому что оценивание направлено на обучение, как содержанию, так и языку.

Оценка может быть сосредоточена на областях предметного содержания (ответы на математические вопросы); на областях языка (использование условных форм в гипотезах); или на областях и содержания, и языка (техническая лексика, использование глаголов настоящего времени). Если мы рассматриваем интеграцию предметов в рамках языкового курса, то большой упор в оценивании делается на язык, в то время как программы неязыковых предметов, преподаваемых на иностранном языке, фокусируются на содержании и языке, а иногда и просто на содержании предмета.

Прежде чем оценивать своих учеников, следует четко определить, для чего учитель их оценивает. Оценивание может осуществляться с целью выяснить, что учащиеся знают о предмете или же выявить сильные и слабые стороны учеников, как в иностранном языке, так и в предмете для того, чтобы дать им качественную обратную связь. С помощью оценивания учитель может отследить прогресс в навыках мышления, практических навыках и обучения в целом, также можно выявить то, что мотивирует учащихся. В процессе оценивания появляется возможность определить необходимые стратегии поддержки, поощрения учащихся к их прогрессу в изучении содержания предмета и языка. Это обеспечивает реальный шанс выяснить, было ли планирование и преподавание предметного содержания эффективным. Так, оценивание может быть направлено на одну из перечисленных целей или может быть комбинацией всего вышеперечисленного.

Прежде, чем давать оценку, необходимо определиться с критериями, которые будут использованы для проведения этой оценки. Критерии оценки – это утверждения, которые помогают судить о том, насколько хорошо ученик достиг результатов обучения.

Схема 1. Пример критериев оценки учащегося по биологии

Результат обучения: учащийся способен объяснить этапы водного цикла;
Критерий оценки результата: количество этапов водного цикла, которые учащийся объясняет правильно, и способность учащегося связать этапы между собой.

В дополнение к оценке содержания и языка, учителя могут оценивать коммуникативные навыки, когнитивные навыки и отношение учащихся к обучению. Приведем пример, который показывает, как оценивать коммуникативные, когнитивные навыки учащихся и их отношение к учебе, используя ряд критериев. Имена учащихся помещаются в верхней части оценочного листа, и в течение учебного года учителя пишут дату, когда они видят доказательства того, что учащийся соответствует каждому критерию.

Таблица 1. Пример оценивания навыков учащихся и их отношения к учебе

Имя _____	дата	дата	дата
Может...			
Критерий оценивания: коммуникативные навыки			
Отвечать на вопросы по тематическому содержанию			
Представить новые идеи по предмету			
Запросить разъяснения по содержанию темы			
Уточнить собственные точки зрения			
Ответить сверстникам интересными идеями			
Сделать устную презентацию			

Другое			
Критерий оценивания: когнитивные навыки			
Правильно сопоставить надписи с картинками			
Сравнить два объекта, людей, идеи			
Установить последовательность действий в хронологическом порядке			
Принимать решения			
Назвать причины			
Определить проблему			
Другое			
Критерий оценивания: отношение учащихся к обучению			
Концентрироваться			
Работать систематически			
Обратиться за помощью при необходимости			
Сотрудничать с другими			
Работать самостоятельно			
Другое			

Результаты. На современном этапе среднего образования различают два основных типа оценки. Итоговая оценка (Суммативное оценивание) - это оценка обучения. Его цель состоит в том, чтобы рассмотреть изучение содержания предмета и помочь узнать, чего учащиеся достигли в определенное время. Оценивание часто происходит в конце работы над модулем или в конце четверти. Суммативная оценка часто бывает довольно формальной. Стандартизированные тесты являются примерами суммативной оценки. Они написаны внешними экзаменаторами и обычно ведут к квалификации по предмету. Другим примером суммативной оценки является диагностический тест, который можно использовать для выявления проблем, возникающих у учащихся с предметным содержанием.

Формирующая оценка (формативное оценивание) — это оценка для обучения. Это постоянное, непрерывное оценивание, помогающее понять, насколько хорошо учащиеся изучают предметное содержание. Оно дает информацию об учащихся, чтобы учителя могли предоставить им полезную обратную связь об их прогрессе. Формативное оценивание обычно проводится учителем в классе в рамках учебно-воспитательного процесса. Это делается для того, чтобы выявить результаты обучения и развития у отдельных учащихся или среди групп учащихся.

Формативное оценивание часто носит неформальный характер. Учителя могут и им следует проводить неформальную оценку ежедневно, эффективно расспрашивая о том, что уже было изучено, наблюдая и записывая, собирая данные об учащихся во время уроков, такие как образцы письменных или записанных работ. Формативное оценивание может также проводиться во время совместной групповой работы или устных презентаций. Это иногда называют оценкой эффективности.

В идеале хороший интегрированный урок подразумевает общую оценку учителем и детьми позитивного подхода и отношения к их работе и усилиям. Действительно, вступать в диалог с ребенком или детьми по поводу его работы (слово «работа» здесь означает любое задание в классе) следует с «позитивной» точки зрения, сосредоточившись на «качествах» произведения. Слишком легко понизить самооценку ребенка с помощью обратной связи, которая является негативной или неопределенной, или обратной связи, которая кажется позитивной, но в действительности пренебрежительна. [4]

Часто в обучении используются так называемые утверждения «может сделать» - для описания критериев оценки как для суммативного, так и для формативного оценивания. [3]

Таблица 2: Пример результатов обучения и критериев оценки с использованием утверждений «может сделать».

Результат обучения	Предмет	Критерии оценки
Говорить о последствиях нарушения правил безопасности	ИКТ	<ul style="list-style-type: none"> – может объяснить влияние приема пищи возле компьютера; – может объяснить последствия несоблюдения правильной позы за компьютером; – может назвать последствия прикосновения к токоведущим частям компьютера; – может объяснить последствия нарушения режима работы компьютера.
Классифицировать ткани растений и животных	Биология	<ul style="list-style-type: none"> – может дать определение ткани; – может определять особенности строения, функций, расположения тканей растений и животных.
Знать и различать изображения в сферическом зеркале	Физика	<ul style="list-style-type: none"> – может объяснить разницу между понятиями «вогнутое зеркало» и «выпуклое зеркало».
Уметь записывать электронные конфигурации и электронно-графические формулы первых 20 химических элементов.	Химия	<ul style="list-style-type: none"> – может определять элементы, используя электронные и электронные графические формулы; – может создавать электронные конфигурации; – умеет составлять электронные графические формулы.

Результаты оценивания могут быть представлены в виде отметок, уровней или оценок. Важно определиться с критериями для отметок, уровней или оценок до того, как они будут выставлены. Рассмотрим три примера оценивания работы учащихся. Оценивание на уроке биологии показывает уровни (1 = низкий, 2 = средний, 3 = высокий) и критерии, необходимые для достижения этих уровней. Следует обратить внимание, что примеры ответов для каждого уровня становятся все более подробными.

Таблица 3: Пример выставления оценок

Уровень	Критерии оценки	Пример ответа
1	Дает фактическое утверждение	Клетка обладает всеми характеристиками живого существа.
2	Дает простое объяснение	Клетка имеет все характеристики живого существа, а именно: она дышит, растет, питается, размножается и умирает.
3	Дает подробные объяснения	Клетка является структурной и функциональной единицей жизни, потому что она обладает всеми характеристиками живого существа, а именно: она дышит, растет, питается, размножается и умирает.

Критерии используются для проверки того, достигли ли учащиеся цели задания. Другими видами формативного оценивания является оценка со стороны сверстников, когда учащиеся оценивают друг друга и дают обратную связь, и самооценка, когда учащиеся оценивают свой собственный прогресс. Важно, чтобы обратная связь фокусировалась на результатах обучения, а не на сравнении с другими учащимися.

Обсуждение. Помимо того, что учителю необходимо четко понимать, что и зачем он оценивает, ему необходимо также владеть стратегиями оценивания, помогающими учащимся на интегрированных уроках. Оценка содержания предмета на неродном языке является сложной задачей для многих учащихся. Вот почему они должны быть осведомлены о том, что учителя оценивают и каковы результаты обучения.

Современные подходы к оцениванию включают следующие положения:

- Учащийся находится в центре оценивания.
- Оценка должна обеспечивать представление всего учащегося.
- Оценка является неотъемлемой частью преподавания и обучения.
- Оценка включает в себя достоверные суждения о том, как учащиеся прогрессируют; она связана, где это уместно, с национальными стандартами. [1]

Первые три пункта относятся к видению обучающихся «крупным планом», где происходит рефлексия по поводу того, как проходит обучение, дается немедленная обратная связь, и определяются соответствующие последующие шаги. Это в значительной степени рассматривает оценивание как обучение, а также оценивание для обучения. Знание же национальных стандартов (то есть национальных целевых показателей выполнения учебных программ и новых критериев оценки успеваемости учащихся) дает учителю представление о сверхзадачных образовательных целях, на достижение которых направлено обучение. [5]

Существует мнение, что «расплывчатая и неполная» обратная связь указывает обучающимся на то, что их работа плохая, и что со временем они придут к убеждению, что успех недостижим. Отношение учащихся к своей работе является ключевым фактором, определяющим тот факт, считают ли они себя хорошими учениками или слабыми. Действительно, то, что обучающийся переживает с точки зрения обратной связи, вполне может определять его успех или неудачу. Идея «вступления в диалог» является ключевой, поскольку она справедливо отрицает любые пренебрежительные ответы учителя, в отличие от ответа, который дает им возможность объяснить, почему работа хороша и каковы могут быть следующие шаги.

Конечно, такой диалог требует времени. По этой причине планирование таких возможностей должно быть продумано и отражено в плане урока. Например, урок может содержать несколько общих обсуждений.

Важнейший аспект таких обсуждений и рефлексивных заданий состоит в том, чтобы учащиеся четко представляли себе цели своего обучения и соответствующие критерии оценки, с тем чтобы они могли соотнести их со своими учебными усилиями. Таким образом, они узнают условности диалога и способы оценки своей работы, потому что они видят, как это делается, учатся друг у друга и практикуют соответствующие навыки. Исследователи ссылаются на это как на «обучение самооценке», и одним из способов достижения этой цели является включение деятельности по самооценке в школьную практику. [2]

Заключение. Отметка и связанная с ней обратная связь по домашнему заданию, в отличие от ежедневной оценки за обучение, не могут быть тесно связаны непосредственно с аудиторной практикой. Рассмотрение работы учащихся вне урока дает учителю время подумать о том, что лучше всего делать дальше. Учителя в процессе обучения часто получают большую выгоду от оценки работ учащихся и разработки обратной связи, потому что именно в этой ситуации есть время подумать о качестве вопросов или инструкций, которые они дают для работы, и при этом они учатся изменять то, что формулируют, чтобы получить более полезные ответы.

Кроме того, можно тщательно обдумать, какие комментарии наилучшим образом способствуют обучению и какие последствия они имеют в отношении предоставления учащимся возможностей реализовать на практике свои идеи. Всем учителям нужно время на размышление над тем, что работы, с одной стороны, говорят им об успехах учащихся, а с другой, об их собственном обучении.

Любая часть урока должна быть спланирована с целью улучшить качество обучения. Планирование оценки для обучения было определено как ключевой принцип из десяти по реформе оценки (2002 год). Были выявлены следующие особенности планирования оценки для обучения:

- возможности как для ученика, так и для учителя получать и использовать информацию о прогрессе в достижении целей обучения;
- планирование, которое гибко реагирует на первоначальные и новые идеи и навыки;
- стратегии, обеспечивающие понимание учащимися целей, которые они преследуют, и критериев, которые будут применяться при оценке их работы;
- как учащиеся будут получать обратную связь, как они будут участвовать в оценке своего обучения и как им будет оказана помощь в достижении дальнейшего прогресса. [1]

Принципы, определенные группой по реформе оценки в 2002 году, были дополнены, и включают планирование оценки с учетом следующего:

- акцент на намерениях учиться и делиться ими с учащимися на уроке;
- наличие критериев оценки для обратной связи и маркировки, других обучающихся и самооценки;
- дифференциация;
- учет времени;
- определение учащихся, нуждающихся в дополнительной или облегченной работе;
- время для проведения групповых сессий с руководством для четкой формативной оценки возможностей учащихся;
- корректировки (выделения, зачеркивания): с чем работал или не работал, и почему. [6]

Одно из преимуществ межпредметного планирования заключается в том, что оно побуждает учителей рассматривать связи между общими целями национальной учебной программы и отдельными критериями оценки, определенными для уроков или серии уроков. Начиная с учителей иногда бывает чрезвычайно трудно установить эту связь, но когда они это делают, то как будто зажигается свет: внезапно они находят соответствующий контекст, на котором основываются цели и результаты обучения, и развивают лучшее чувство направления обучения.

Таким образом, ответственность учителя в процессе оценивания нельзя переоценить. Он является носителем личностных ценностей и предметной истории, исполнителем педагогики и культуры обучения в их образовательном контексте. Он должен быть рефлексивным и открытым для тестового воздействия, чтобы иметь возможность предоставить учащимся необходимую поддержку, не ставя под угрозу достоверность и надежность результатов оценивания.

References:

1. Broadfoot P., Gardner J., Daugherty R., Harlen W. *Assessment Reform Group Assessment for Learning: 10 Principles: research-based principles to guide classroom practice* Cambridge: Cambridge Institute of Education Assessment Reform Group 2002, P. 43–56.
2. Black P., Wiliam D. *Inside the Black Box: raising standards through classroom assessment* London: King's College, 1998
3. Coyle D., Hood P., Marsh D. *CLIL: Content and Language Integrated Learning* Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 184p.

4. Pollard A. *Reflective Teaching: effective and evidence-informed professional practice* London: Continuum, 2002
5. Poisel E. *Assessment Modes in CLIL to Enhance Language Proficiency and Interpersonal Skills in VIEWS* Vol. 16, no. 3, December 2007, P. 43-46.
6. *QCA AfL Checklist*, 2009.

ӘДЕБИЕТТАНУ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
LITERATURE

МРНТИ 17.82.30

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-7804.04>

*Әбдігазиұлы Б.¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан
филология ғылымдарының докторы, профессор, b.abdigaziuli@mail.ru

**МӘШҮР ЖҮСІП КӨПЕЙҰЛЫНЫҢ ӘДЕБИ МҰРАСЫ:
КЕШЕ ЖӘНЕ БҮГІН**

Аңдатпа

Мақалада XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында өмір сүрген белгілі ақын, білімдар философ, тарихшы М.Көпейұлының әдеби мұрасының зерттелуі жайында сөз болады. Өз заманының элеуметтік шындығы мен ел өмірінің жағдайын мейлінше шынайы суреттеп өткен ақынның тағдыры қаншалықты күрделі болса, оның шығармалары да халқына қиындықтармен жетті. Ақын мұралары туралы пікір білдірген алғашқы мақалалардан бері қарай қысқаша шолу жасай отырып, Мәшһүртану саласында бүгінгі таңда еңбек етіп жүрген белгілі ғалымның шығармашылық жолына талдау жасалады. Ақын шығармалары қазіргі уақытта халықтың рухани мәдениеті үшін үлкен маңызға ие. М.Көпейұлы өз заманының ірі тұлғасы, рухани көсемі, терең ілім иесі болды. Ақынның өмір сүрген кезеңі аса күрделі, өтпелі кезеңдермен, аласапыран уақыттармен тұспа-тұс болды. Мәшһүр есімі ел жүрегінде тек ақындығымен емес, әулие, діндар, тақуалығымен және ешкімге ұқсамайтын таңғажайып өмір жолдарымен де қалды. Ақын шығармашылығы өзінің мол рухани тәжірибе арналарымен халықты діни, адамгершілік құндылықтармен сусындатып келеді. Халықтың ақын шығармаларына деген ішкі сұранысына сай Мәшһүртанудың зерттеу арналары да кеңейіп келеді.

Түйін сөздер: рухани қазына, Мәшһүртану, заман шындығы, сөз өнері

*Абдигазиұлы Б.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абай,
Алматы, Казахстан
доктор филологических наук, профессор, b.abdigaziuli@mail.ru

**ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ МАШХУРА ЖУСУПА КОПЕЙУЛЫ:
ВЧЕРА И СЕГОДНЯ**

Аннотация

Статья посвящена изучению литературного наследия известного поэта, философа, историка Машхура Жусупа Копеевича, жившего во второй половине XIX - начале XX века. Чем сложнее судьба поэта, точнее описывающего социальные реалии своего времени и положение жизни в стране, тем труднее доходили его произведения до народа. Кратко рассматривая творчество поэта с первых статей, в статье анализируется творческий путь известного ученого, ныне работающего в области научно-популярной тематики. Машхур Жусуп Копеевич был выдающейся личностью своего времени, духовным лидером,

носителем глубокого учения. Сколько периодов мы пережили в истории, а период жизни поэта совпал с самыми сложными, переходными периодами, смутными временами. Имя Машхур Жусупа осталось в сердце страны не только поэтичностью, но и святым, набожным, благочестивым и ни на кого не похожим удивительным образом жизни. Творчество поэта своим большим духовным опытом наполняет народ религиозными, нравственными ценностями. Расширяются и исследовательские каналы Машхуртану, отвечающие внутренней потребности народа в произведениях поэта.

Ключевые слова: духовное сокровище, Машхуроведение, научно-популярная, современная реальность, словесное искусство

**Abdigaziuly B.¹*

¹*Kazakh National Pedagogical University named after Abai,*

Almaty, Kazakhstan

doctor of Philology, professor, b.abdigaziuli@mail.ru

LITERARY HERITAGE OF MASHKHUR ZHUSUP KOPEYULY: PRESENT AND PAST

Abstract

The article is devoted to the study of the literary heritage of the famous poet, philosopher, historian Mashhur Zhusup Kopeyuly, who lived in the second half of the XIX-early XX centuries. The more complicated the fate of the poet, more accurately describing the social realities of his time and the situation of life in the country, the more difficult his works reached the people. Briefly considering the poet's work from the first articles, the article analyzes the creative path of a famous scientist now working in the field of popular science. Mashhur Zhusup Kopeevich was a famous person of his time, a spiritual leader, and a master of deep teachings. The name of mashhur Zhusup remained in the heart of the country not only for his poetry, but also for his Holy, devout, piety and amazing way of life, unlike anyone else. The poet's work, through its rich channels of spiritual experience, saturates the people with religious and moral values. In accordance with the domestic demand of the population for the works of the poet, the research channels of Mashkhurtu are also expanding.

Keywords: spiritual treasure, study Mashhur's heritage, popular science, modern reality, verbal art

Кіріспе. Ұлттық әдебиетіміздің бүгінге дейінгі даму жолында әрбір тарихи кезеңнің қоғамдық-әлеуметтік сипаты мен табиғатына сәйкес әралуан құбылыстардың, өзіндік ерекшеліктердің болғаны баршаға мәлім. Сонау көне заманнан бері қарай өмірге келген әрбір туындының түп тамырында өз дәуірінің тынысы мен өмір салты, ой-арманы мен түсінікпайымы жатыр. Әріге бармай-ақ, ұлттық сөз өнерінің дамуындағы елеулі бір кезең болған он тоғызыншы ғасырдың, одан кейінгі сан алуан төңкерістер мен өзгерістерге толы жиырмамыншы ғасырдың табиғатын сан қырынан танытатын ақын-жазушылар мен әдеби туындылар қазақ әдебиетінің тарихына айрықша үлес болып қосылғанын айтсақ та жеткілікті.

Дана ойшыл Абайдан соңғы әдеби үдерістергі өлшеусіз рухани қазынамыз ғаламдық өркениет шалқарынан өзіне лайық орын алып отырған бүгінгі қазақ мәдениетінің биік мәртебесіне дәлел бола алса керек. Үстіміздегі жылы ұлтымыздың мақтаныштары – есімдері мен еңбектері адамзат тарихындағы ұлы тұлғалармен иық тіресе алатын даналарымыз – әл-Фараби мен Абайдың айтулы мерейтойларын бүкіл әлем жұртшылығы айрықша атап өткендігі осының айғағы.[1]

Ұлтымыздың рухани қазынасындағы әлем мойындаған осындай жауһарларымыз бен асылдарымыздың мейлінше жарқырап көрінуінде қазақ әдебиеттану ғылымының ролі айрықша болғаны ақиқат. Абай дәуірінен бері қарайғы әдеби үдеріс шежіресін парақтасақ ұлы ақынның өз ұрпақтары Ақылбай мен Мағауия, жаңашыл дәстүрін жемісті жалғастырған шәкірттері Шәкәрім Құдайбердіұлы, Әріп Тәңірбергенов, Әсет Найманбаев, Нарманбет Орманбетұлы, Көкбай Жанатаев, Тайыр Жомартбаевтардан басталған таланттар жайында бірқатар сүбелі зерттеулер, құнды еңбектер дүниеге келді. Әдебиет тарихының осы бір елеулі кезеңі жайындағы зерттеу еңбектері әсіресе өткен ғасырдың соңғы онжылдығынан бергі уақытта көптеп жазылды.[2]

Талқылау. Міне, осы кезеңде өмірі мен шығармашылығы шынайы ғылыми зерттеудің нысанына айналған көрнекті қаламгер - ақын, тарихшы, философ, халық ауыз әдебиетін жинаушы, жан-жақты ғұлама тұлға Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы болды. Бұдан он тоғызыншы ғасырдың екінші жартысы мен жиырманшы ғасырдың отызыншы жылдары аралығында өмір сүрген Мәшһүр Жүсіптің есімі мен мұралары бұрын белгісіз болып келген еді деген ой тумаса керек.

Ғұлама ақынның туындылары мен сөздері бұған дейін де қазақ сахарасынан тыс жерлерге мәлім болған-ды. Оның “Мәшһүр” атануының өзі тегін емес болатын. Ол туралы әр жылдары М.Әуезов, Ә.Марғұлан, М.Ғабдуллин, Б.Кенжебаев, І.Жарылғапов, Қ.Бейсенбиев, т.б. көрнекті ғалымдар, түрлі ғылым салаларының өкілдері ой пікірлерін білдірген болатын. Әрине, сөз жоқ, Мәшһүр Жүсіптің мұрасы туралы айтылған пікірлер әр кезеңде әртүрлі болып келді. Коммунистік идеология түсініктері тұрғысынан оның шығармаларын біржақты қолдау қиынға соқты.

Оның басты себебі ең алдымен Мәшһүр Жүсіп Көппевтің жан-жақты сауаттылығы, білімдарлығы, өз аумағында ғана емес, бүкіл қазақ жеріне атының мәлім тұлға болуында еді. Патшалық Ресей атқамінерлері осыдан сескенді. Олар Мәшһүр Жүсіптің сөзі халық бұқарасына танымал әрі ықпалды екенін білді. Қазақ даласындағы тұңғыш газет “Дала уәлаятында” ұдайы жарияланып тұрған мақалаларында қаламгер заман шындығын, биліктің жымысқы саясатын мысқалдап сынап отырды. Тарихтан белгілі 1905 жылғы толқулардан кейін сөз бостандығына аз ғана болса да жол ашуға мәжбүр болған патша өкіметінің Қазан манифесінде берілген мүмкіндікті пайдалана отырып, өзінің “Хал-ахуал”, “Тірлікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз”, “Сарыарқаның кімдікі екендігі” атты кітаптарын жариялады. Әсіресе ақынның соңғы кітабында патша отаршылдарының басқыншылық саясаты мейлінше әшкереленді. “Қазақ бұл иесіз жатқан жерге текке келіп ие болған жоқ. Ақ найзаның ұшымен, ақ білектің күшімен кешегі Қаракерей Қабанбай, қанжығалы Бөгенбай, қаздауысты Қазыбек, Шақшақұлы Жәнібек замандарында жаннан кешіп, сусын орнына қызыл қан ішіп, жаудай алысып, жаттай салысып, күні-түні атысып, қара қанға батысып, шыбын жанын нысанаға байлап, не маңғаз, сарбаздары жау жолында оққа ұшып өліп, сүйтіп, алған жер еді”, - деп, ендігі жерде осы жерді патша отаршылары тартып алып жатқанын жазады ол [3, 58].

“Баспа бетіндегі уақытша берілген кеңшілікті пайдаланып, патшалық Ресейдің отарлау саясатының астарын, жер тартып алуын, сөз, пікір айтуға шектеу қоюын қазақ зиялылары ішінде ең алғашқылардың бірі болып әшкерелей бастаған Мәшһүр Жүсіп екені белгілі” [4, 400].

Ол араб, парсы, шағатай тілдерін білу арқылы өзі білім алған Орта Азиядағы белгілі шаһарлар Ташкент, Бұхаралардың кітапханаларында сақталған көне мұралармен танысты, аса құнды мәліметтерді жинақтап қағаз бетіне түсірді. “Осы жылдары түрколог-академик В.В.Радловпен танысып, ауыз әдебиеті нұсқаларын жинап бастыру ісімен айналысты” [5, 9] Қазақ даласын көктей аралап, ел ішіндегі ауыз әдебиетінің асыл үлгілерін, фольклорлық мұраларды жинастырып “Мес” жинағына топтастырды.

Қазан төңкерісінен кейінгі жылдарда да Мәшекең кеңестік идеологияның түп мақсатында отаршылдық пиғылдың жатқанын астарлап жеткізетін шығармалар жазуын жалғастырды.

Міне, осындай себептермен аса білімдар Мәшһүр Жүсіп Көпеев есімі қазақ даласына кеңінен танымал болғанына қарамастан, оның шығармалары қалық бұқараға көпке дейін жете қоймады. Тек жиырмасыншы ғасырдың 60-шы жылдарынан бастап ақын шығармашылығы оқулықтарға енгізіліп, кеңірек оқытыла бастады.

М.Ж.Көпеев туралы алғашқы мақаланы академик Әлкей Марғұлан жазып, «Қазақ әдебиеті» газетінде жариялады.[6] Бұдан кейінгі кезеңде Мәшһүртану бағытында белгілі ғалым Бейсенбай Кенжебаев көп еңбек сіңірді. Өзінің “Қазақ халқының XX ғасыр басындағы демократ жазушылары” атты кітабында алғаш рет ол туралы қысқа да болса нақты деректер ұсынды. [3, 57-66]

Еліміздің тәуелсіздік алуы осындай әралуандықты жойып, қаламгер мұрасына таза шығармашылық тұрғыдан, көркемдік-эстетикалық көзқарас биігінен қарай отырып баға беруге жол ашты. Осы тұста көрнекті ақын, сан қырлы талант иесі Мәшһүр Жүсіп Көпеев шығармашылығын жаңа таным талғамына сай ғылыми зерттеуді қолға алған ғалым бүгінде ғылым мен білім беру саласын ұштастыра еңбек етіп келе жатқан белгілі әдебиеттанушы ғалым Сейфитден Сүтжанов болатын. Тәуелсіздіктің таңы енді шапағын шаша бастаған кезде қолға алған зерттеуді ғалым өз өмірінің негізгі өзекті мақсаты деп есептеді. Өзі де қасиетті Баянауыл топырағында туып-өскендігі бар, оған қоса сол өңірдегі көнекөз қариялардың аузындағы ақын туралы әңгімелерге қанық Сейфитден үшін бұл тақырыптың маңызы ерекше еді. Ұстазы академик Серік Қирабаев та, Ертіс өңірінде ұзақ жылдар жауапты қызметтер атқарған, тоқсаннан асқан әкесі Назымбек ақсақал да жас ғалымның бұл талпынысын қуана құптап, ақ баталарын берген болатын.

Ғалымның алдынан Мәшһүр ақынның өмір жолы, білім алған орындары, әрбір шығармасының жазылу тарихы жөніндегі ауызша деректер мен әдебиеттанушы, тарихшы, философ, т.б. ғалымдардың түрлі сипаттағы еңбектері, ол еңбектерде берілген әрқилы баға пікірлер молынан жайылды. Мақсат – осынау шашыраңқы деректерден шынайы ғылыми тұжырымға лайық, объективті бағалау принципіне сәйкес келетіндерін талғаммен таразылай отырып, өз бағасын беру. Өз бағасын беру дегеннің астарында сан қырлы талант иесі Мәшһүр Жүсіптің ұлттық сөз өнерінің қазынасына қосқан мол үлесіне лайықты баға беру, ақынның ұлттық әдебиет тарихындағы өзіндік орнын нық орнықтыру міндеті жатқан еді.

Талмай іздену барысында ғылыми басылымдарда алғашқы мақалалары жарық көрді. Ақын төңірегіндегі түрлі пікірлерді сараптай келіп, салмақты тұжырымдар жасаған бұл мақалалар әдебиеттанушылар ортасында ә дегеннен қолдауға ие болды. Мәшһүртану саласының шынайы өркендеу кезеңі басталды деген пікірлер айтыла бастады. Бұл пікірлер, сөз жоқ, жас зерттеушінің ұмтылысына қанат байлап, алға талпындырды. Соның нәтижесінде Мәшһүр Жүсіптің өмірі мен шығармашылығына арналған бірнеше ғылыми зерттеу кітаптары жарық көрді.

Бұл кітаптардың тағы бір құнды жағы – тек ғылыми ортаға ғана арналмай, ақын шығармашылығын жас ұрпаққа жеткізу мен таныстыруға бағытталуында дер едік. Бұл бір жағынан С.Сүтжановтың педагогикалық қызметімен тікелей сабақтасып жатқандығынан еді. Атап айтқанда, зерттеуші ғалымның 1994 жылы жарық көрген “М.Ж.Көпейұлының шығармашылық өмірбаяны” атты әдістемелік нұсқауы, 2001 жылы шыққан “Мәшһүр мұрасы” атты оқу құралы, одан кейін жарияланған “Мәшһүртану курсы. Дәрістер жинағы” оқу құралы, міне осы мақсатта туып, шәкірттер жүрегіне ақын мұрасының нұр сәулесін түсіруде өлшеусіз қызмет атқарды деп айтуға толық мүмкіндік береді.

Осылайша ғылымын ұстаздық қызметімен сабақтастыра өрбіткен Сейфитден Назымбекұлы Сүтжанов 1994 жылы “Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының әдеби мұрасы” деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғайды.

Нәтижелер. Тұтастай алғанда, Мәшһүр Жүсіптің шығармашылығы туралы зерттеу ғалымның өмір жолына үзілмес арқау болып тартылған ғылыми желі десе болғандай. Оның бүгінге дейінге қалам тербеген тақырыптарының қай-қайсысы да Мәшһүр бабамыздың мұрасымен тығыз байланысты, ажырамас бірлікте.

Ғылымның жолын “инемен құдық қазғандай” деп жатамыз. Ғалымның қаламын инеге теңесек, шындығында да қаламның ұшы дәлдеп тиген жерден болашақ мол қазынаның бастау көзі ашылады. Талантты зерттеуші Сейфитден Сүтжановтың қаламы да Мәшһүр атасының әруағы қолдап мол зерттеулерге жол ашты. Ең алдымен, ол Мәшһүр ақын туып-өскен Баянауыл топырағынан шыққан халқымыздың аяулы ұл-қыздары, көрнекті қайраткер тұлғалар жөнінде зерттеулерге ден қойып, өлкетану саласында бірқатар құнды дүниелер жазды. Атап айтқанда, Сұлтанмахмұт Торайғыров, Әлкей Марғұлан, Ермұхан Бекмаханов, Сәбит Дөнентаев, Қалижан Бекхожин, т.б. туралы жазылған зерттеулері арқылы “Аймақтық тұлғатану” курсының негізін қалады. Павлодар мемлекеттік педагогикалық университетінде өмірге келген бұл ғылыми курсты көп жылдардан бері оқу орнындағы “Абайтану”, “Мәшһүртану” дәрістерімен қатар Сейфитден Назымбекұлының өзі талмай жүргізіп келеді.

Ғалым С.Сүтжанов үшін Мәшһүр Жүсіп шығармашылығы арқылы ашылған тағы бір бастау көз – қазақ әдебиеті мен түркі халықтары мәдениетінің байланысы жөніндегі мол арна болды. Шығыстың бірнеше тілін меңгерген, әйгілі медреселерде білім алған және шығыс елдерін көп аралаған Мәшһүр атасының ғибратты жолы Сейфитден Назымбекұлын осы арнаға салды. Соның нәтижесінде ол түрік тектес халықтардың әдебиеттерін салыстырмалы түрде зерттеу мақсатында Омбы, Өфө, Қазан, Ташкент, Бішкек, Мәскеу, Санкт-Петербург қалаларындағы белгілі мұрағаттарда сарыла отырып зерттеудің нәтижесінде “XX ғасыр басындағы қазақ және түркі халықтары әдебиетінің типологиялық сипаты” тақырыбында ғылыми зерттеу еңбегін жазып, 2006 жылы М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының жоғары мәртебелі Ғылыми кеңесінде филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесіне арналған докторлық диссертациясын ойдағыдай қорғап шықты.

Бүгінге дейін осы салада ғалымның отандық және шетелдік басылымдарда 200-ге тарта ғылыми мақаласы жарияланды. “Қазақ-түркі әдеби байланыстары”, “Рухани алмасу арналары”, “Алаш және түркі руханияты” атты құнды монографиялары жарық көрді.

Ғалымның қалам тербеген тақырыбы аласапыраны мол жиырмасыншы ғасырдың басына қатысты болғандықтан Алаш қайраткерлері де назардан тыс қалмайды. С.Сүтжанов Алаш әдебиетінің өрісін де тікелей түркі халықтарының әдебиетіндегі құбылыстармен сабақтастыра тұтас қарастырады. “XX ғасыр басындағы жаңа толығып, толыса бастаған қазақ әдебиетінің барынша дамуына оның басқа ұлт әдебиетімен, әсіресе түбі бір түркі халықтары әдебиетімен рухани байланыс жасауы игі ықпал етті”, - деп тұжырым жасайды ғалым. [7, 3]

Бастауын қасиетті Мәшһүр Жүсіп Көпеев мұраларын зерттеуден алған ғалымның ізденіс жолы ұлттық әдебиеттану ғылымына елеулі үлесін қосты, әдебиет тарихына, кезеңдік әдеби үдеріске қатысты бірқатар жаңа мәселелер төңірегіндегі тың деректерді ғылыми айналымға түсірді, ғалымның өзін де мәртебелі биікке көтерді. Ол ғылыми ізденістерін Павлодар мемлекеттік педагогикалық университетіндегі ұстаздық қызметімен қатар алып жүрді. 2007 жылы “Жоғары оқу орнының үздік оқытушысы” мемлекеттік грантын жеңіп алды. Университет профессоры, кафедра меңгерушісі, факультет деканы ретінде Ертіс аймағына педагог мамандар даярлау ісіне өлшеусіз үлес қосты.

Оның ұйтқы болуымен алғаш рет аймақтық деңгейде ұйымдастырылған “Мәшһүр Жүсіп оқулары” кейінірек республикалық көлемдегі дәстүрлі конференцияға ұласты. Өзі бүгінде еңбек етіп жүрген Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті жанындағы әдеби-педагогикалық “Ұлағат” ғылыми зерттеу орталығында Ыбырай Алтынсариннің әдеби-педагогикалық шығармашылығы туралы бес томдық зерттеулер жинағын шығаруға атсалысты. Педагог мамандар даярлау бағытында екі ғылым кандидатына ғылыми

жетекшілік жасады. Мұның сыртында Ертіс өңіріндегі қазақ тілі мен әдебиетін насихаттаушылардың, руханият жанашырларының қатарында атқарып келе жатқан істері де бір төбе.

Мәшһүр Жүсіп шығармаларынан өз кезеңінің тұтас даналығын, халықтың өмір сүру формасы мен философиясын, сондай-ақ эстетикалық көзқарастарын айқын көруге болады. Ақынның өмір сүрген кезеңі әдебиеттанудағы түр мен жанр түрлерінің фольклордан енді ғана сепарациялана бастаған кезі, қазақ қоғамының саяси ахуалы секілді, ғылымның да өтпелі сипаттағы тұсы болатын. Бәлкім содан болар, ақын өлеңдерінде ұлттық дүниетаным ерекшеліктері, дидактикалық сарын мен діни сарын жалпыхалықтық көзқарастар тұрғысынан кең әрі терең түрде көрініс тауып отырады. Оның ішінде күллі халықтың сакральдық ілімдері, ғасырлар бойы қалыптасқан рухани тәжірибесі мен өмір сүру психологиясы, ұлт жанының ең сұлу, шығыс халықтарына тән нәзік те қайталанбас түпкі болмысы мен сырлары – кеңестік бұғауға бой бермеген ақын әлемінің түпқазығы жатыр. Ақын шығармашылығын тұтастай қарастырғанда, халықтық танымдағы өмір мен өлім, жақсылық пен жамандық, ізгілік пен зұлымдық, махаббат, адамгершілік, қайғы мен қуаныш, бақыт сынды философиялық ұғымдардың мәні ашылып отырады. Ақын шығармашылығы арқылы біз қазақ халқының болмысы мен мәдениеті трансформацияға ұшырай қоймаған, қаймағы бұзылмаған бейнесін көре аламыз. Сол себепті де Мәшһүр Жүсіп – қазақ даласының феномені, өз заманының таңғажайып тұлғасы болып қала бермек.

Ақын тұлғасы өз заманында хақты танып, елді жақсылыққа, өнер-білімге шақырып отырған дана әрі тақуа адам ретінде белгілі болған. Оны ақынның келесі өлең жолдарынан анық аңғарамыз:

“Құдайдың шеберлігін көзіңмен көр,
Тіреусіз тұрған жоқ па көк пенен жер.
Алланың ризалығын шын ойласаң,
Баланы кішкентайдан оқуға бер.
Баланы оқуға бер жас басынан,

Алланың құр қалдырмай олжасынан” [8]. Өлеңде оқуға үндей отырып, алдымен ақын оның мәнін адам өмірінен тыс бір тылсыммен, яғни «Алла ризалығымен» байланыстыра отырып түсіндіреді. Ақын өлеңдерінің басым көпшілігі дәстүрлі халық өлеңдеріне ұқсас болып келеді. яғни ұлттық дүниетаным, көзқарасты және өзіндік ішкі наныммен көрсете келіп, соңы нақылға ұласып отырады.

Ақынның ендігі бір өлең жолдарында дін мен дәстүрдің қабысуынан тұрмыстық өмірдегі жақсы әдеттердің қалыптасып, мәдениеттің бір бөлігіне айналатыны көрініс табады:

“Біздерге сәлем беру болды сүннат,
Пайғамбар сүннатын тұт, болсаң үмнат.
Сәлемнен табылады жиырма сауап,

Наданға білмейтұғын бұ да қымбат” [8]. Мұнда тұрмыстық өмірдегі қарапайым әдеттердің сакральді мәні түсіндірілген. Сәлем берудің түп төркіні пайғамбардан бастау алып, дәстүрге айналғанын ұғынамыз. Ақынның қай шығармасын алсақ та, тереңнен бастау алатын халықтық ілімдердің тұнығына сүңгіп, ой маржандарын сөзге тізген шеберлікті, әулиелікті көреміз.

Қорытынды. Көрнекті Алаш қайраткері, қарымды қаламгер Қошқе Кеменгерұлы “Кешегіміз түгенделмей, бүгінгіміз бүтінделмейді” деген екен кезінде. Елі мен жерінің азаттығы жолында аянбай күрес үстінде ғұмыр кешкен осынау ұлы тұлғалардың қысқа да нұсқа, дәл де нақты айтылған данышпандық пікірі біз үшін, болашақ ұрпақтар үшін өшпес ұстаным, өзгермес бағыт.

Бұл мақалада Мәшһүртану саласының кейбір өзекті мәселелерін сөз ете отырып, осы бағытта кешегі қазынамызды қайта тірілтіп, ортамызға әкелген, сол арқылы бүгінгі байлығымызды молықтырып, ертеңге ұсынар мұраларымызды еселеуге үлес қосып келе

жатқан ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Сейфитден Назымбекұлы Сүтжанов жөнінде, оның ғылыми шығармашылығына қатысты ойларымызды ортаға салдық. Ұлттық әдебиеттану ғылымына Мәшһүртану арқылы қосылып жатқан жаңа арналарға көз жібердік.

Жоқты тауып, барды бағалай білгенге не жетеді?!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Тоқаев Қ-Ж . Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан (қазақ, ағылшын, араб, испан,қытай, орыс, француз тілдерінде). – Нұр-Сұлтан: Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ,2020. –114 б.
- 2 Абай дәстүрі және қазіргі қазақ әдебиеті:Республикалық ғылыми-теориялық конференция материалдары. –Алматы:2007.- 231 б.
- 3 Кенжебаев Б. Қазақ халқының ХХ ғасыр басындағы демократ жазушылары.- Алматы:Қазақ мемлекет баспасы,1958.-308 б.
- 4 Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық.6-том.-Алматы:ҚАЗАқпарат, 2006. – 610 бет
- 5 Сүтжанов С. Мәшһүр мұрасы.-Павлодар:НПФ «ЭКО»-2001.-104 б.
- 6 Марғұлан Ә. Қазақ әдебиеті газеті, №2, 5 қаңтар 1940 ж.
- 7 Сүтжанов С.Қазақ-түркі әдеби байланыстары. Монография. –Павлодар: ПМПИ, 2005. – 204 бет.

References:

- 1.Toqayev K-J . Abai jane XXI gasyrdağy Kazaqstan (qazaq, agylsyn, arab, ispan,qytai, orys, fransuz tilderinde). – Nur-Sultan: L.N.Gumilev atyndağy EUU,2020. –114 b.
2. Abai dasturi jane qazirgi qazaq adebieti:Respublikalyq gylimi-teorialyq konferensia materialdary. –Almaty:2007.- 231 b.
3. Kenjebaev B. Kazaq halqynyn XX gasyr basyndağy demokrat jazusylary.-Almaty:Kazaq memleket baspasy,1958.-308 b.
- 4 Kazaq adebietiniñ tarihy.On tomdyq.6-tom.-Almaty:Kaz aqparat, 2006. – 610 bet.
- 5 Sutjanov S. Maşhur murasy.-Pavlodar:NPF «EKO»-2001.-104 b.
- 6 Margulan A. Kazaq adebieti gazeti, №2, 5 qañtar 1940 j.
- 7 Sutjanov S.Kazaq-turki adebi bailanystary. Monografia. –Pavlodar: PMPİ, 2005. – 204 bet.

МРНТИ 17.82.30

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-7804.05>

*Әбдіғазизұлы Б.,¹ Атолла Қ.Қ.²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

²Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,
Атырау, Қазақстан

¹филология ғылымдарының докторы, профессор, b.abdigaziuli@mail.ru

²магистр, atolla@mail.ru

ОРАЛХАН БӨКЕЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ АДАМ МЕН ТАБИҒАТ ТҰТАСТЫҒЫ

Аңдатпа

Оралхан Бөкей әдебиет әлемінде өз қолтаңбасы бар дара тұлға. Адам мен табиғатты астастыра суреттеу арқылы, қоғамдағы шындықты, теріс пиғылдарды, адам бойындағы асыл қасиеттерді дәлме-дәл көрсетіп отырады. Өзгеше мәнермен көркем сөздің көркін ашқан қаламгер. Өр Алтай десе, ойымызға бірден Оралхан Бөкей оралады. Тамылжыған тылсым табиғатты суреттеуі, оқырманның көз алдына әдемі бейнені беруі, сөз саптауы өз замандастарынан ерекшелендіре түсті. Мақалада Оралхан Бөкей шығармаларындағы адам мен табиғаттың қарым-қатынасы, оның тұтастығы мәселелері қозғалады. Жазушының өмірі мен шығармашылығы сөз етіледі. Адам баласының басындағы жағдайларды табиғат құбылыстарымен байланыстырудағы жазушы шеберлігі талданады. “Атау кере”, “Мұзтау”, “Сайтан көпір” повестеріндегі Өр Алтай, табиғат құбылыстарын суреттейтін үзінділер талдауға алынып, адам мен табиғаттың тұтастығы дәлелдене түседі.

Түйін сөздер: адам, табиғат, Оралхан Бөкей шығармалары, шеберлік, суреттеу, повестерін талдау, қаламгер ерешелігі

**Abdygaziuly B.,¹ Atolla K.K.²*

¹*Abai Kazakh National pedagogical university,
Almaty, Kazakhstan*

²*Atyrau University named after H. Dosmukhamedov,
Atyrau, Kazakhstan*

¹*doctor of philology, professor, b.abdigaziuli@mail.ru*
²*master's degree, atolla@mail.ru*

THE INTEGRITY OF MAN AND NATURE IN ORALKHAN BOKEI'S WORKS

Abstract

Oralkhan Bokei is a unique person who has his own style in the world of literature. He describes accurately the truth of society, evil intent and noble qualities in human being by combining descriptions of nature and man. He is the writer who showed the charm of literary words with his own unique style. When mentioning the great Altai, we immediately think of Oralkhan Bokei. His sensual descriptions of the mysterious nature, his ability to create a beautiful image in reader`s mind, the style of speech set him apart from his contemporaries. The article deals with the relationship between man and nature, and their unity in Oralkhan Bokei`s works. Writer`s life and works are described. Writer`s skill in connecting situations in human`s life with natural phenomena is analyzed. The excerpts describing the Great Altai and natural phenomena were taken from the stories “Atau kere”, “Muztau”, “Saitan kopir” and analyzed, the integrity of man and nature is proven.

Key words: man, nature, Oralkhan Bokei`s work, talent, description, story analysis, specificity of the writer.

Абдигазиулы Б.,¹ Атолла К.К.²

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан*

² *Атырауский Университет имени Х. Досмухамедова,
Атырау, Казахстан*

¹ *доктор филологических наук, профессор, b.abdigaziuli@mail.ru*

² *магистр, atolla@mail.ru*

ЕДИНСТВО ЧЕЛОВЕКА И ПРИРОДЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ОРАЛХАНА БОКЕЯ

Аннотация

Оралхан Бокей личность, которая имеет свой почерк в мире литературы. Через объединение описания природы и человека, удивительно четко показывает правду, творящуюся в обществе, негативные и позитивные черты характера человека. Это писатель, открывший прелесть литературного слова своей неповторимой манерой изложения. При упоминании великого Алтая, на ум сразу приходит Оралхан Бокей. Его чувственные описания загадочной природы, умение создать красивый образ, стиль речи отличает от своих современников. В статье говорится о взаимоотношениях человека и природы, их единства и схожести. Рассматривается талант писателя в умении сопоставить ситуации в жизни человека с природными изменениями. В повестях «Атау кере», «Мұзтау», «Сайтан көпір» были взяты отрывки описания природных явлений Великого Алтая, было доказано единство человека и природы.

Ключевые слова: человек, природа, произведения Оралхана Бокея, талант, описание, анализ повести, особенность писателя.

Кіріспе. Есімі өзімізге де, өзгеге де белгілі Оралхан Бөкей – поэзия мен проза жанрларын сәтті ұштастыра білген жаңашыл жазушы, драматург. Шығармаларының астарында үлкен мағына жатқандықтан бірнеше мәрте оқуға тура келеді. Сөз өнерінің шебері Кеңес кезіндегі әдебиетті жаңаша бағытта алып келді. Көбінесе мифтік оқиғаны, романтикалық пен реалистік желіні ұтымды пайдалану арқылы оқырманын өзіне баурай алды. Оралхан Бөкей туып-өскен ортасын, елдің тұрмыс-тіршілігін, сол заманның шындығын әсерлі ете отырып, шебер бейнелейді. Әр әңгімесін оқығанда адам психологиясын терең зерттегеніне көз жеткіземіз. Адамды бағалау, адамгершілік қасиеттердің жоғары болуы сынды мәселелерді бірінші орынға қояды.

Жазушының көптеген әңгімелері – лиризмге бай. Ол - тек қазақ әдебиетінен ғана емес, әлем әдебиетінің тарихынан да орын алып, өзін дәлелдеген алып жазушы. Қазақ әдебиетінің XX ғасырдағы жарық жұлдыздарының бірі. Аудармашы, редактордың орынбасары сынды журналистикада түрлі қызметтер атқарған. Әдебиетте ешкімге ұқсамайтын өзіндік өрнегі бар. Оқырманын да осынысымен таңқалдырады. Өз заманының бейнесін, қатарластарының мұңын, қуанышын шынайы суреттеп береді. Бұл турасында Оралхан Бөкейдің өзі де былай деп айтқан: “Әйтеуір, не жазсам да өз заманымды, сол заманда табан ет, маңдай терін жұмсап жүрген қарапайым еңбек адамдарын тілге тиек етуге тырысамын” [1, 4].

Әдістеме. Сөз шебері Оралхан Бөкей Катон-Қарағай ауданының ең тамаша жерінде орналасқан Шыңғыстай ауылына ерекше құрметпен қарады. Сол себепті өзінің

туындыларында туған елінің, баға жетпес мекенінің әсем табиғатын және қарапайым халқын, тұрмыс-тіршілігін қаламына арқау етіп, бүкіл әлемге паш етті.

Ең алғаш тұңғыш жинағы “Қамшыгер” атты повестер мен әңгімелер жинағы. Алматыда жарық көрген бұл туынды жазушы есімін көпшілікке таныстырды. Кейіннен басқа да еңбектері өз оқырманына жол тартты. Атап айтатын болсақ, “Үркер”, “Қайдасың, қасқа құлыным”, “Мұзтау”. Кейбір жинақтары орыс тіліне аударылып, ұсынылды. Сонымен қатар, жазушының туындылары словян, венгер, эстон, украин, қытай, неміс, араб, жапон және ТМД елдерінің тілдеріне аударылған. Бірқатар шығармалары Мәскеудің “Молодая Гвардия”, “Советский писатель”, “Прогресс”, “Художественная литература”, сынды баспаларында жарияланған. Орыс халқы жазушыны “Театр”, “Дружба народов” журналдарында жарық көрген туындылары арқылы танитын. Жазушының шығармаларына орыс тіліне қазақ және орыс жазушылары аударма жасаған. Атап айтар болсақ, “Человек – олень”, “След молнии”, “Снежная девушка”, “Ардақ”, “Олиара”, “Отте-пель”.

Нәтижелер. Бала күнінен-ақ өзінің жазушы болғысы келетінін айтып жүреді екен. Әдеби кітаптарды көп оқып, шешен сөйлеген. Ауылда түрлі әдеби кештер өткізген. Қазақ жазушыларының ішінде Сұлтанмахмұт пен Бейімбетті өзіне үлгі санаған. Ұстаздары да болашақ жазушының сөз өнерінен құр алақан емес екенін бірден байқап, қабырға газетінің редакторы етіп сайлаған. Үлкен арман алға жетелеп, Өр Алтайдың әсем табиғатының суретін сөз арқылы сала отырып, қазақ прозасын биікке көтерді. Расымен, Ару Алтай дегенде ойға ең бірінші Оралхан есімі оралады. Өр Алтай мен Оралханның астасып жататынын Қасым Қайсенов дәл жеткізеді: “Оралхан өзі туған табиғатына ұқсас еді. Алтайдай асқақ, оның оқ жетпес құзар шыңдарындай биік еді! Заңғар тауларынан құлап аққан өзендеріндей тасқын еді. Тауларының сілемдерін жайлаған ерке еліктеріндей елгезек еді. Өркеш-өркеш тастарындай ірі еді. Қалам сілтеген алыптардың бірі еді. Шығыстан жарқырап шыққан жұлдыз еді”. Көркем сөздің хас шеберін бекерден бекер “Алтайдың кербұғысы”, “Мұзтаудың Мұзбалағы” атамаған.

Әдеби жүлделердің де барлығын дерлік иемденген. Өз замандастары ортасында да қырық жасында Қазақстан Республикасының Мемлекеттік сыйлығын алған. Пьесалары әр облыс театрларының сахнасынан түскен емес. Өзге мемлекеттің сахнасында да қойылғаны бар. Мұның бәрі жазушының небәрі 49 жасына дейін ғана жеткен жетістіктері мен жинаған абыройы. Оралхан Бөкей мүшел жасында дүниеден өткен.

Талқылау. Әдеби зерттеулерге қарасақ, қаламгерді әдебиет әлеміне алып келген – поэзия жанры. “Алтай” өлеңін оқушы кезінде жазған. Кейіннен “Еңбек туы” газетінде жарияланады. Жазушыны сөз өнеріне жетелеген осы бала арманынан туған шығармашылығы еді. Бала кезінен әкесіне еріп жүріп, туған жердің табиғатына қанып өскен. Сондықтан болар, төрт мезгілде де Алтайға барып, шығармаларының көбісін көркем табиғатқа сүйсіне отырып, Шыңғыстайдағы үйінде жазған екен. Туған елге деген сүйіспеншілігін, әр жусанына дейін шебер суреттейді. Өр шығармасында еркін көсіліп, құлашын кеңге жаяды. Табиғат пен адамзат баласын бөліп жаруға болмайтынын дәлелдей түседі. Оқырман шын сұлулықты бар болмысымен қабылдайды. Әңгіме, роман, пьесаларындағы түрлі-түрлі кейіпкерлерді бір-бірімен салыстыратын болсақ, бәрі өз алдына шедевр образ. Бір біріне ешбір мінез тұрғысанан да ұқсамайды. Өзіндік пікірлері бар әртүрлі адамдар. Өзі сияқты ерекше, әрқайсы жұмбақ әлем. Жазушының ерекшелігі, кейіпкерлерінің қазақы қалпын, мінезін айқын көрсетеді. Жазу мәнері жастарды ерекше баурап алды.

Жазушының шығармаларын оқығанда өзіндік қолтаңбасы бар екенін бірден байқаймыз. Оқырманына нені жеткізгісі, нені айтқысы келсе де өзінше өрнектейді, өзінше бейнелейді. Маржандай тізілген сөздері мірдің оғындай. Тіліміздің қасиетін жүрегімен ұғынып, нақышына келтіріп, ойын айшықты жеткізуі табиғи дарындылығының бірден бір айғағы.

Ой тереңдігімен, идея сонылығымен танылған “Терісаққан”, “Қамшыгер”, “Кербұғы”, “Бура” атты шығармалары өмірге, табиғатқа көқарасы тұрғысынан жазылған. Философиялық ой-тұжырымдар басым. Кез келген шығармасында жазушы өз басындағы хал-ақуалды кейіпкері арқылы көрсетеді.

Жастықтың жалынына толы “Қайдасың, қасқа құлыным” повесі лиризмге толы. “Елең-алаң” шығармасы адам жанының өзгеше бір күйінен хабар береді. “Апамның астауы” әңгімесінде әйел баласының қасиетін ерекше жеткізе білген. Қазақтың этнографиялық, этикалық байлығының түп-тамырын осы әйел бейнесімен тығыз байланыстырады.

“Жесірлер”, “Арысын тосып әлі отыр” топтама әңгімелері соғыс жылдарындағы ауылда ауыр бейнет көрген әйелдердің тағдырын суреттейді. Бұл тақырыпта қалам тербеменген жазушы жоқ шығар. Алайда жазушы өз мәнерімен, өз даралығымен әсерлі жеткізеді. Келіншек Мағрипаның ерін асыға күткен сәттерін жүрек қозғарлық сөздермен тебіrentіп тұрып, оқыған адамға әсер етпей қоймайды. “Жесірлер” топтамасы ерекше шабытпен жазылған. Қайсар мінезді кейіпкерлері қанша қиналса да, ар-ұяттан ешқашан аттап кетпейді. Шығарманы “бәріне де сен кінәлісің сор соғыс” деп аяқтауы да әсерлі шыққан.

“Қара сөзбен жырлаймын” этюдтері мен “Ауыл хикаялары” әңгімелерінде Алтай жерінің әсем, қараса көз тоймайтын тамаша табиғатын сөзбен кестелеп, тілмен өрнектеп тұрып суретін салып береді. Бұл шығармаларын оқып отырғанда тамылжыған табиғаттың тылсым күші, таулы аймақтың шүйгін шөптері, жайқалған гүлдерінің иісі мен саф ауасын бар жан тәніңмен сезінесің. Оқырманға тікелей әсер еткені соншалық, қолындағы кітапты жаба салып, Өр Алтайға тігінен тартып кеткің келеді.

“Ауыл хикаялары” әңгіме топтамалары қызықты оқиғалар желісіне құрылған. Бұдан бөлек адамдардың келбетін, мінезін, іс-қимылын бейнелейтін танымдық туынды. Әңгімелерді оқу барысында ауыл адамдарының басынан кешкен оқиғаларына еріксіз езу тартасың. Ауыл өмірін, ондағы тіршілікті, табиғат пен адамның байланысын шебер суреттеген жазушының бала күнінен осындай оқиғаларға қанық болып өскенін аңғарамыз. Көру, естелікпен бөлісу бір басқа, оны сөзбен дәлме-дәл жеткізіп, шебер суреттеу бір басқа. Мұның бәрі қарымды қаламгердің сөз құдыретін шынайы ықыласпен терең меңгергендігін көрсетеді.

Зерттеулерге қарасақ, бірқатар ғалымдар жазушының ешбір шығармасы жоспармен жазылған емес дейді. Тез жазатын болған екен. Қайта түзеп әуреде де түспейтінін де айтады. Бәлкім, шығармаларының жақсы шығуының ең негізгі сыры осында жатқан болар. Барлық шығармасында ортақ тақырып бар. Ол адам мен табиғат. Оның тұтастығы. Оралхан есімінің алыс ағайындарға таралу құпиясы да осы.

Табиғатты суреттеу – кез келген шығармада маңызды рөл атқарады. Көркем әдебиетті зерделейтін болсақ, қоршаған ортаны, табиғатты суреттеуде баяғыдан қалыптасқан шаблондар жетерлік. Қоғам мен адамды, табиғат пен кейіпкерді байланыстыру, оны шығармада шегіне жеткізіп бейнелеу әдебиеттің рухани өзегі. Адам мен табиғаттың бір-бірімен астасып жататын ұғым екендігін көрсетуде Оралхан Бөкейдің дүниетанымын, өмірге көзқарасын, табиғатты қабылдау философиясын аңғаруға болады. Дүниетаным – қаламгердің ортаға, қоғамға, табиғатқа деген көзқарасының қалыптасқан жүйесі. Жазушы дүниетанымының өзгелерден ерекшеленуінің себебі адам мен табиғат біртұтас бірлікте болады.

Жазушы адамды табиғаттың өгей баласындай деп бейнелейді: “Адамнан өткен қаскөй не бар екен бұл жалғанда: ендеше, табиғатқа біздерден өгей ештеңе де жоқ, ештеңе де, тек екі аяқтылар ғана артық, сол керексіздігімізді жасқана жасырамыз, жанталаса қорғаймыз. Өгейлігімізді білдірмес үшін арпалысып мұқым жер-жаһан, ұшқан құс, жүгірген аңға өктемдігімізді жүргіземіз. Адам баласы жаратылыстан бәрін-бәрін алып, тауысуға

айналды, ал өзіміз не бердік табиғатқа. Түк те берген жоқпыз. Адам баласы жаратылыстың астын тыңдап, үстін шындап зерделеп, танып білді, тек қана өздерін өзі зерттеп, дөп басып, тани алмай жүр”. Табиғатта барлық жаратылыс мәңгілік үйлесім үшін жаратылған. Бұл турасында: “Аспан жер үшін, жер су үшін, су жан-жануар, құрт-құмырсқа үшін, тіпті, тоғай екеш тоғай да бармақтай торғай үшін жаратылған. Бірінсіз екіншісінің тіршілігі тоқталады. Табиғат адамсыз тіршілік құра алады, ал адам табиғаттан тысқары өмір сүре алмайтыны рас болса, неге ғана мына қар астындағы қара жер, анау жұлдызды аспан адам баласына табыну керек” дейді [2, 163].

Оралхан Бөкейдің “Сайтан көпір”, “Қар қызы”, “Атау-кере”, “Құм мінезі” повестерінде адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынас түрлі оқиғалар желісімен шиеленісіп жатады. Қоғамдағы теңсіздіктің, әділетсіздіктің себебін табиғаттың өзінен іздейді. “Қалай өмір сүру керек?” деген сұраққа жауап беруге тырысады. Адамның табиғаттағы орнын, рөлін анықтауға көңіл бөледі. Жазушы шығармаларында кейіпкерлер екі топқа бөлінеді. Бірі өзінің өмір сүру миссиясын да білмейді, өмірге келудегі мақсатын түсінбейді. Екінші тобы үстемдікке ұмтылады. “Құм мінезі” повесінде осы айтылған топтың біріншісіне жататын Барханның өмір жолы бейнеленеді. Бархан – өз шаруасына пысық, алғыр, өте адал, арзан атақ-құрметке қызықпайтын қарапайым адам. Қаламгер осындай адамдарды бере отырып, басқалар өздерінің кемшілігін түсінсе екен деген ниет танытады. Бархан жұрттың көзіне онша түсе бермейтін кейіпкер. Құм арасында өз әлемі бар, құмның бір бөлшегі іспеттес. Жазушы табиғатты “долдандыру” арқылы Барханның рухани сілкінуін көрсетеді және санасын оятады. Жеке тұлға ретінде қоғамға қарсы шығып, әділетсіздікке қарсылығын білдіреді. Жазушы адамды тәубесіне келтіретін дүние табиғат қаталдығы деп көрсетеді. “Мұзтау” хикаясындағы Ақтан әділетсіздіктен қашып, табиғат аясына барса, “Құм мінезіндегі” Бархан, керісінше, сол әділетсіздікті басынан кешіріп жатқан адам.

Оралхан Бөкейдің “Атау кере” романының атауы бірден адамды елең еткізеді. Себебі “атау кере” тіркесі адамдардың күнделікті қарым-қатынасын да көп қолданыла бермейді. Бұл повесть адамзатқа қатысты проблеманың бәрін көтереді. Шығармадан реалистік те, мифтік те сипат байқалады. Жазушы адамдардың өмірін аралар мекеніне ұқсатады. Шығармадағы Шал да, Таған да қоршаған ортада орын алған адамның әлсіреуінен шығар жолды іздейді. Табиғат аясында қалудан басқа амалды таппайды. Тағанның табиғат туралы ойларын автор былайша өрбітеді: “Табиғат жаратқан алқам-салқам болмайды, ол-әмісе әдемі, әмісе сүйкімді, әрі шыншыл, әрі ақылды, сондықтан да адамдар секілді қателеспейді. Табиғат – мәңгілік тірі, өтірік айтпауды, алдап – арбамауды табиғаттан үйрену керек, өйткені оның (табиғаттың) жүрегі таза” [3, 98]. Бұл шығармада жазушы өзі туып өскен сұлу Алтайдың әдемі табиғатын ерекше суреттеу арқылы, балалығы өткен мекеннің құдыреттілігін тағы да бір дәлелдегендей. “Күн шығыстың бар асылын, бар байлығын, бар сұлулығын өн бойына дарыта жинақтаған асқар-асқар тауларын, асу-асу белдерін, телегейінен тентектігі басым ерке өзендерін, ат омыраулатып жарып жүре алмайтын жасыл шалғын кең жайлауын, кермарал кербез елігін, мамырлай жүрген аққу-қаздарын татсаң, таңайда қалар балымен ақ балтыр ару қайың, қайсар қарағайын – ия,ия осылардың қадір-қасиетін түсініп, сезіміңізді селт еткізе алмасаңыз... онда тыңдаңыз...” [3, 102]. Осындай жүрек түкпірінен шыққан сөзді тек туған жеріне жауапкершілікпен қараған адам ғана шынайы бейнелей алары сөзсіз. Мұндағы суреткердің басты ерекшелігі сұлулықты сезіне біліп, кез келген қарапайым дүниенің біз байқай бермейтін әдемілігін айшықтап, оны шарықтау шегіне жеткізіп жазу.

“Оралханның көптеген туындыларында табиғат, Алтай табиғаты негізгі фон, кейде, тіпті кейіпкерлерімен жарыса жүретін образ иесі екенін аңғару қиын емес. Жазушы Бөкеев – туған өлкесі әсем Алтайдың, асқақ Алтайдың жыршысы” [4, 161], - деп зерттеуші ғалым Р.Сыздықова баға береді. Күннің жарқыраған сәулесі, асқақ таулардың паңдығы, тентек

өзендердің дыбысы қаламгер назарынан тыс қалмай, шығармаға ерекше көркемдік беріп тұр. Шығармада табиғат құбылысының барлығы дерлік кездеседі десек қателеспейміз. Тек соны сипаттаулар мен көркемдеуіш құралдар арқылы жеткізіп отырған. Құдды табиғатты тірі жан сияқты сипаттайды.

“Атау кере” шығармасында табиғат екі бағытта суреттеледі. Біріншісі, табиғаттың еш боямсыз таза өз келбеті, екіншісі ішімдікке салынған Тағанның жан дауасын жарқыраған Алтайдан табуы. “Ойды ой қуалап, біраз жерге келіп қалған екен... өрге қарай жүргендіктен еңтігіп, шаршау тартқанын сезді. Ал дегенде көзі шағылысып жасқанып қалған Таған көз үйрете келе сілейе қарады. Ол Мұзтаудың нақ қазіргідей тыр-жалаңаш, асқақ та асау, сұлу, бар бітімін жоғалтпай, тұтас тұлғасын жарқырата ашқан күйінде тұңғыш көруі. Айналайын, табиғат ием-ай, тамашаң қандай көп еді” деп, көзі жасаурап отыра кетті. Ол шын шаттана қуанған, шалқып тебіренеген, мынау дүниеге жаңа келгендей, немесе әлемдегі ең асылын тапқандай, бала көңіл, сәби жүрек, сабырлы ақылмен туған жерінің көркемдігін сонырқаған; саумал ауа, таза көріністің бәр-бәрін жұтына жұтып, ішіп тауысардай таусаған... “Табиғат жаратқан алқам-салқам болмайды, ол – әмісе әдемі, әмісе сүймейді, әрі шыншыл, әрі ақылды, сондықтан да адамдар секілді қателеспейді. Табиғат – мәңгілік тірі, өтірік айтпауды, алдап-арбамауды табиғаттан үйрену керек, өйткені ОНЫҢ, [табиғаттың] жүрегі таза. Табиғат бізді алдаған емес, тек өзімізді өзіміз ғана қан қақсатамыз, қан жоса қыламыз. Табиғат қате жібермейді, егер “ақымақты” дүниеге келтірсе, онда сол ақымақтың да бір нәрсеге қажет болғаны; Табиғатта АДАМНАН басқа артық нәсте жоқ, тек БІЗДЕР ғана жаратушының гармониялық берік байланыстағы тізбегіне кіре алмаймыз...” [5, 119]. Автор Тағанның ойын осылай жеткізеді. Кейіпкердің жан дүниесін, дүиетанымын табиғат құбылыстарымен байланыстыра суреттеу жазушы шығармашылығының өзіндік даралығы болып табылады.

Оралхан Бөкейдің тағы бір шоқтығы биік шығармасы “Мұзтау” повесі. Бұл повесть әдеби сыншыл ортада көп талас тудырған. Бұл турасында жазушы Дидахмет Әшімхан былай дейді: “Ол (повесте) хақында әркім өз өресінің биігінде ой толғайды. Бұл заңды да. Басты себеп – шығарма табиғатының күнделікті әдеби дәстүр тұрғысынан қарағанда көзге алабөтен көрінуі болса керек. Шығарманың алабөтендігі оның романтикалық қасиетінде жатыр. Жазушының өз туындысын “Соңғы ертең” деп атағаны сөзімізге дәлел болғандай” [6, 121].

Шығарманың басты кейіпкері Ақтан – жаны таза, табиғатпен етене жақын, арманшыл, ойлы адам. Өзінің ортасында оның мінезі, іс-әрекеті ешкімге ұнамайды. Ақтанды ешкім түсінбегенмен, ол табиғатпен үнсіз тілдеседі. Басты кейіпкердің ішкі күйі, мінезі, әрекеті табиғатпен астастыра суреттелген. Табиғат түнерсе, оның қабағынан қар жауып тұрады. Далада күн сәулесін төгіп тұрса, Ақтанның “көңілі қунақ”.

Кейде табиғат та адам сияқты болып кетеді, яғни адамша әрекет етеді. Мәселен мына үзінді осы ойымызды дәлелдей түседі: “Ақбұлаққа аздап желік пайда болыпты. Ұдайы үш күн жауған нөсердің шапағаты тисе керек, езуі көпіршіп тұлан тұта есіріп жатыр, кеше ғана орта беліне дейін судан шығып дөңкиген дүбілез қара тас жоқ, тек үстінен ақжал толқындар ғана ар-ұр секіріп, билей һөтеді. Ашамайланып кеткен терең шатты азан-қазан күн жайлаған. Телі тентек өзеннің долы сарыны тыңдап сілтідей тынып мең-зең тұр. Өзінен басқа бұрсанып шам шақырар тіршілік иесі жоқтығын сезген өзен бұлдана бұрсанып шаптығады” [3, 296]. Кейіптеулер мен эпитеттердің қолданылу аясы, рөлі ерекше.

Шығармада Ақтан шыңырауға түсіп өмір мен өлім арасындағы ауыр жағдайды басынан өткізеді. Шығып өмір сүру үшін күреседі. Үңгір қанша суық болса да, көк аспаннан мейірімділік білінеді. Мұзтау алтындай жарқырап, көзге шағылысады. Мұның барлығы Ақтанның өмірге деген күштарлығын оятады. Ақтан әкесінің өлігін аттап шықса да, сол қапастан тірі шығар рухани күш-жігерді тылсым табиғаттан алады. “Тәңірім-ау,

кандай ыстық еді мынау қар, не деген түпсіз де мөлдір аспан! Айналайын күнім, сенің нұрың шығар мені мұз үңгірден алып шыққан! Тәңірім-ай, қарағай мен самырсынның иісінен артық не бар екен жалғанда! Бисмилла, оразамды тіршіліктің ақша қарымен ашайын. Осындай да тәтті қар барын қалай сезбегенмін... Құдай-ау, тіршіліктің осыншалық ғажайыптығын, осыншалық сұлулығын қалай ғана көрмей келгенмін! Аспан! Күн! Орман! Адам!” [3, 308], - деген Ақтанның жан тебіренісі табиғат құбылысымен, табиға жаратылысымен тікелей астасып жатыр.

Жазушының табиғаттағы әрбір деталді суреттеуінің өзі ерекше. Мысалы “Шарадай төңкерілген аспан, жадырай күлген күн, Жарқырай тұнған орман, мынау аппақ қар... ит мініп, ирек қамшылап кетсең де қара жердің үстін басып жүргенге не жетсін. Түп-тұнық көк әлемі, - тұнығы шайқалмаған көңілдей еді. Аппақ қарын айтсаңшы – аппақ қарын” [3, 310]. Қара жердің қасиетін ұғындырады, қоршаған ортаның әсемдігін көз алдыға әкеледі.

Шығармада табиғатты, ондағы құбылысты суреттеген сайын, кейіпкердің образына еніп, оқиға ішінде жүргендей күй кешесің. “Аппақ боп таң атып қалған екен. Бұрыш-бұрыштағы ұйыған алакөлеңке болмаса, алақандай терезеден саулаған сәуленің өзі көз қарықтырғандай. Осындай кіп-кішкене терезеден Мұзтаудың аспанмен астасып тұрар ұшпа басы көрінетін. Ақтан таңертең ояна сала ақшағыл арманындай күміс шоқыға қарайтын. Егер басын тұмшалаған бұлт қап-қара болса, ауа-райының бұзылғандығы; ал әлгі бұлт мақтадай ұйпаланып жатса, күннің айнадай ашықтығы. Қазір ақ мақта бұлтқа күн нұры түсіп қан көбіктеніп тұрған” [3, 313] деп Мұзтаудың көркем жаратылысын одан әрмен қанық ете түседі. Табиғаттың адасқан адамға демеу болғанын аңғарамыз.

“Мұзтау” шығармасының аяқталуының өзі ерекше. Мұнда да тамылжыған табиғаттың бір бөлшегін суреттеуді қосады: “Не деген түп-тұнық аспан – тұнығы шайқалмаған көңілдей! Не деген тамылжыған дүние – аппақ дүние!” [3, 315].

Ойлы сөздің оғланы болған Оралхан Бөкейдің өзіндік қолтаңбасын айқындайтын тағы бір шығармасы – “Сайтан көпір”. Бұл туындының негізгі идеясы Жақсылық пен Жамандықтың бітпейтін күресі. Жақсылықты Аспан, Жамандықты Жаңғырық, Айқай, Анау бейнесі арқылы сипаттайды. Осы жерде Жақсылықты Аспан бейнесі арқылы беруінің өзінде логикалық ой жатыр. Аспан тым биік, жүзі ашық, ешкім де жаба алмайды. Жақсылық та осындай қастерлі ұғым. Жазушының пікірінше, табиғат қаталдығы – қажет нәрсе. Оқырманын жаманнан жиренту үшін, жақсылықтың жолы қашан да қиын болатынын күрес арқылы жеткізеді. Адам мен табиғаттың арпалысы ой-қиялыңды шарықтатып Алтайға сапар шектіреді. Сайтан көпірмен кездестіреді. “Тоқылдақ кемпір” туралы аңыз “біреудің ала жібін аттама” деген қазақтың әлебін еске салып тұр. Біреуге қаншама жақсылық жасасаң, сол алдыңан бірнеше еселеніп шығады. Жазушы адамгершілік туралы асыл қасиеттерді, жеткізетін ойын халық туғызған аңыздардың астарымен бейнелейді.

“Сайтан көпір” шығармасының тылсымдық ерекшеліктері табиғат көріністерімен реалистік тұрғыда жан-жақты байланыса түскен. Оралхан Бөкей Аман ойы арқылы : “Мен көшкіннің астында қаламын. Мен ғана емес бүкіл әлемге топан су қаптайды. Табиғат ашу шақырады, ағайын! Біз адамдар, жер бетінен тып-типыл жойыламыз да мұз басу дәуірі қайта орнайды. Жаяу-жалпылы жүргендер мен бауырымен жорғалайтындар мәңгілікке ғайып болады, тек аспанда ұшып жүргенде мен жер астындағы аруақтар, тек солар ғана тірі қалады” [1, 283] деген астары терең философиялық мәселе арқылы табиғаттың қаталдығы, ашу шақыруы қоғамға керек құбылы екенін жеткізгісі келеді. Күнаһар, адамгершілігі мол адамдардың бәрін сипаттап беруде табиғаттың құбылыстарын шебер пайдалана білген. Мифтік дүниетанымды көрсететін үш әлемді жұмбақтап суреттейді. Аспанға ұшатындар таза періштелер ғана, жер астында өмір сүретіндер аруақтар. Топанның суына тұншығып жататындар күнәға батқандар. Мұндай үш түрлі әлем қазақ халқының ауыздан ауызға жеткен мифтерінде де кездеседі.

Аспан бірде аңға, бірде құсқа айналғысы кеп, Айқай, Анаулармен күреске шыққысы келеді. Мысалы “Мен түлкіге де, балыққа да айналғым келмейді, құс болып аспанға да ұшпаймын, ертекті еміп есеңгірегем де жоқ; қара жерге қада болып қағылған Адаммын! Азды дегеннің, тозды дегеннің жағына жылан жұмыртқаласын; кешегім – бүтін, болашағым – айқын, бізге барлығы жетеді, барлығы бар, бізге жалғыз-ақ нәрсе жетпейді, бізге адал дос, жақсы адамдар ғана жетпейді азайып барады. “Қызыл кітаптан” орын қалдырыңдар” [7, 264] деген Ерік ойы арқылы жақсы адамдарды да табиғат меншігі сияқты “Қызыл кітапқа” ұсынуды айтады. Қаламгер неге мұндай ойға барды. Діттеген мақсаты не деген сұрақтың болуы мүмкін. Бұған жауапты жазушының өзі береді. “Пенденің не ойлап тұрғанын, жан сарайында ненің жанып жатқанын күні бұрын білер амал-айла, құрал сайман ойлап табылған жоқ. Сол секілді табиғат иеміздің де толайым құпия-сырларын толық аша алдық па? Міне, мен жазған дүниелердің тылсымдығы әрі кейіпкерлерімнің қиялшыл да арманшыл болып келері сондықтан. Бәлкім бұл өмірде болған емес, бірақ болуы мүмкін оқиғалардың әсіресе ынтықтырарынан шығар-ау. Өз замандастарымның толыққанды бейнесін өзімді қойып, мұқым қазақ әдебиеті жасап біткен жоқ, ұмтылыстар мен ізденістер соңында жүр” [8, 33] – деп жауабын береді.

Қорытынды. Оралхан Бөкей шығармаларында өмір сүруге байланысты екі көзқарас бар. Біріншісі – табиғатпен тұтасып кету, адамдар қоғамынан тыс өмір сүру. Екіншісі – табиғатқа, қоршаған ортаға қамқор бола отырып, адамдар қоғамында өмір сүру. Жазушы өзінің табиғат туралы көзқарасын адамның іс-әрекетімен аша түседі. Оның шығармаларында “адам табиғаттағы артық нәрсе”. Адам баласы көбінесе табиғатты да, әлемді де бағыныдырып алатындай теріс әрекеттерге барып жатады. Жазушы табиғаттың адамнан әлдеқайда ақылды, әділетті екеніне оқырман көзін жеткізгісі келеді. Бірақ табиғат адаммен қарама-қайшылықты дамыған деп бейнелейді. Табиғат өзінше өмір сүре алады. Бірақ адам табиғатсыз өмір сүре алмайды. Жазушы үшін табиғаттан асқан идеал жоқ. Табиғатты сұлулықтың, тазалықтың, мәңгілік гармонияның үлгісі ретінде ұсынады. Адам табиғатқа тәуелді. Табиғат адамға тәуелді емес деген философиялық тұжырымды айтады. Адам мен табиғаттың тығыз қарым-қатынасын, мызғымас бірлігін қаламгер пантеистік сенім дәрежесіне дейін көтере білген. Шығармаларында да кейіпкердің ішкі күйі, сезімдері, дүниетанымы табиғат құбылыстарымен қатар алынып отырады. Оралхан Бөкей шығармашылығы әлі де зерттеуді қажет етеді. Туындыларын талдай отырып адам мен табиғатты біртұтас әлем ретінде бергенін анық көреміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бөкей О. Екі томдық таңдамалы шығармалары. – Алматы: «Жазушы», 1994. - 1 т. – 496 б.
2. Бөкеев О. Біздің жақта қыс ұзақ. Алматы, 1984
3. Бөкеев О. Атау-кере. – Алматы: «Ан Арыс», 2010. – 302 б.
4. Сыздықова Р. Сәйкестік. – Алматы: «Жазушы», 1984. – 177 б.
5. Бөкей О. Шығармалары. Повестер. – Алматы: Ел шежіре, 2013. – 384 б.
6. Әшімханұлы Д. Таланты ерен, табиғаты бөлек-ті // Оралхан. – Алматы: Өнер, 2000. – 312 б.
7. Әлмұқанова Р. Құбылу сарыны және кентаврлар // «Қайнар» Университетінің хабаршысы, - 2010. - №3/2. – 277 б.
8. Отарбаева Ф.Н. О.Бөкейдің «Сайтан көпір» повесіндегі мифтік танымның көркемдік-идеялық қызметі // ҚазҰУ хабаршысы, - 2015. №3. – 183 б.

References:

1. *Bokei O. Eki tomdyq tandamaly shygarmalary. – Almaty: «Jazyshy», 1994. - 1 t. – 496 b.*
2. *Bokeev O. Bizdin jaqta qys uzaq. Almaty, 1984*
3. *Bokeev O. Atay-kere. – Almaty: «An Arys», 2010. – 302 b.*
4. *Syzdyqova R. Saikestik. – Almaty: «Jazyshy», 1984. – 177 b.*
5. *Bokei O. Shygarmalary. Povester. – Almaty: El shejire, 2013. – 384 b.*
6. *Ashimhanuly D. Talanty eren, tabıgaty bolek-ti // Oralhan. – Almaty: Oner, 2000. – 312 b.*
7. *Almuqanova R. Qubyly saryny jane kentavrlar // «Qainar» Yniversitetinin habarshysy, - 2010. . - №3/2. – 277 b.*
8. *Otarbaeva G.N. O.Bokeidin «Saitan kopir» povesindegi miftik tanymnyn korkemdik-ideialyq qyzmeti // QazUY habarshysy, - 2015. №3. – 183 b.*

MPHTI 17.82

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-7804.06>

*Tsui Ts.¹

¹*Abay Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan
2nd year doctoral student, cui@ mail.ru*

LINGUISTIC FEATURES OF RUSSIAN FOLK TALES

Abstract

Russian folk tale surprises with its rich vocabulary, colorful turns, and unusual stylistic methods. In order to plunge into the world of the Russian folk tale, in this article, we will analyze each feature separately and highlight more indicative features in each. The tale has a generalizing idea that has been developed over the centuries. In a fairy tale, artistic thought itself plays a huge role, and this unity is created thanks to certain means: repetitions, epithets, hyperbole, antithesis and other stylistic and compositional techniques. From the point of view of their stylistic specifics, Russian folk tales are taken a particular interest. Ergis G.U. argued that not only their content but also the stylistic features of the text serve as a means of moral education of the reader. The grammatical properties of units consist of: forms of words, phrases, sentences, order of units, grammatical meanings of forms, etc.

Keywords: fairy tale, folk, style, vocabulary

*Цуй Ц.¹

¹*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан
2 курс докторанты, cui @mail.ru*

ОРЫС ХАЛЫҚ ЕРТЕГІЛЕРІНІҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

Орыс халық ертегісі өзінің бай лексикасымен, түрлі-түсті бұрылыстарымен және ерекше стилистикалық тәсілдерімен таң қалдырады. Орыс халық ертегісінің әлеміне ену үшін, осы мақалада біз әр ерекшелікті бөлек талдап, әрқайсысында одан да айқын белгілерді

бөліп көрсетеміз. Ертегіде ғасырлар бойы қалыптасқан жалпылама идея бар. Ертегіде көркемдік ойдың өзі үлкен рөл атқарады және бұл бірлік белгілі бір құралдардың арқасында жасалады: қайталанулар, эпитеттер, гиперболалар, антитезалар және басқа стилистикалық және композициялық әдістер. Олардың стилистикалық ерекшелігі тұрғысынан орыс халық ертегілері ерекше қызығушылық тудырады. Эргис Г. у. олардың мазмұны ғана емес, сонымен қатар мәтіннің стилистикалық ерекшеліктері де оқырманға адамгершілік тәрбие беру құралы ретінде қызмет етеді деп сендірді. Бірліктердің грамматикалық қасиеттері мыналардан тұрады: сөз формалары, фразалар, сөйлемдер, бірліктер тәртібі, формалардың грамматикалық мағыналары және т. б.

Түйін сөздер: ертегі, фольклор, стиль, лексика

*Цуй Ц.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
Алматы, Казахстан
докторант 2 курса, cui@mail.ru

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РУССКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК

Русская народная сказка удивляет своей богатой лексикой, красочными оборотами и необычными стилистическими приемами. Чтобы окунуться в мир русской народной сказки, в этой статье мы проанализируем каждую особенность отдельно и выделим в каждой более показательные черты. В сказке есть обобщающая идея, которая вырабатывалась веками. В сказке огромную роль играет сама художественная мысль, и это единство создается благодаря определенным средствам: повторам, эпитетам, гиперболе, антитезе и другим стилистическим и композиционным приемам. С точки зрения их стилистической специфики особый интерес представляют русские народные сказки. Эргис Г.У. утверждал, что не только их содержание, но и стилистические особенности текста служат средством нравственного воспитания читателя. Грамматические свойства единиц состоят из: форм слов, фраз, предложений, порядка единиц, грамматических значений форм и т.д.

Ключевые слова: сказка, фольклор, стиль, лексика

Introduction. Russian folk tales are a topic that deserves serious scientific research. Since, they represent the preserved memory of the folk and moral ideas which are embodied in a figurative, clear and exact word. The Russian fairy tale is a unique phenomenon, because it attracts researchers from different directions, namely literary scholars, linguists, ethnographers and historians. V. Ya. Propp in his work “The historical roots of a fairy tale” said: “The field of a fairy tale is huge; its research requires the work of several generations of scientists. The study of a fairy tale is not so much a private discipline but mostly an independent science of an encyclopedic nature” [1].

The tale is so multifaceted and rich that it is impossible to study all the phenomena at once.

Methods. As the brightest example of folklore the Russian folk tale is characterized by the presence of lexical components that are foreign words that native speakers speak. Words are the key for understanding the way of life and the structure of that time linguistic society to get the knowledge about other existing cultures. E.A. Maklakova identifies the following forms of manifestation of the stylistics of linguistic phenomena:

- “the names of cultural realities (stringless balalaika, free Cossack, Siberian felt boot);
- the names of onomastic realities (Ivan, who does not remember kinship; Ivanov, Petrov, Sidorov);

- the names associated with national precedent texts (swan, cancer and pike, Masha the lost [Masha-rasteryasha], prim young lady, extra person);
- the names of national-historical non-equivalent realities (master, boyar, man, archer);
- the names of national-material (everyday) realities (arshin s shapkoі [arshin with a cap; short person], a fount of wisdom);
- the names reflecting national-cultural symbols (for example, national-cultural differences are revealed in color symbols. Black symbolizes ugliness, hatred, sadness, death, black hundred, black soul and rabble)” [2].

In the study, we will adhere to the opinion of E.A. Maklakova that the stylistics of linguistic phenomena is representing the national culture in linguistic phenomena only in a form that can be seen and rationally explained. Russian folk tales are characterized by the frequent use of emotionally expressive vocabulary, which makes it possible to express a positive or negative assessment of the characters and current events. One of the features of folk tales is the wide use of certain well-established expressions: “in a certain kingdom, beyond the distant land, in the thirty-tenth state”, “in the kingdom behind nine mountains”, “a feast for the whole world”, “neither a fairy tale nor a feather can describe”, “soon the fairy tale ends, but not soon things are going to be done”, “will it long or short”, “go wherever they look”, “they began to live, happily live and make good money”[3].

The main task of the initial formulas is to designate the main characters of the tale: “lived, there were an old man with an old woman” [zhili, byli starik so staruhoi]; showing the scene or time: “in ancient times ...”, “in the distant kingdom, in the thirty-tenth state ...” The purpose of the final formulas is to clarify that the story is over: “Here is the end of the fairy tale, and those who listened to it is the good fellow”; to talk about the further fate of the characters “They all began to live and happily live together and make good money”. We also list the lexical features of Russian folk tales, which may reflect the national and cultural specifics of the Russian ethnos.

Research result. A special layer of vocabulary in a fairy tale, designed to reflect the national flavor, is the so-called culturally-labeled vocabulary:

- non-equivalent vocabulary (words and stable phrases that do not have full and partial equivalents in another language);
- realities (words that denote nationally specific features of life and everyday life);
- background vocabulary (lexical units that carry both international and national information),
- cultural-connotative vocabulary (lexical units with cultural connotations);
- exoticisms (words and expressions borrowed from other languages, used to give speech a local flavor);
- national verbal images (“the verbal expression of an image is determined by the laws of the nomination of a language, while its very appearance and character are determined by the internal form of the word and its external associative links”) [4].

The main feature of the cultural space of the Russian fairy tale is various folk magic and everyday objects and fairy-tale heroes. First of all, this includes the use of proper names (speakers). In the Russian fairy tale, nicknames are used to describe the characteristic features of the characters for indicating their magical origin. Semantically, the nicknames of the heroes are unusually rich. There are many nicknames that characterize the hero through certain semantic associations with its specifics. The name of the fairytale hero is usually a proper name plus a title or definition, and they should be considered as a whole.

As for instance:

- Tsarevna Nesmeyana: the princess has such a name because she never smiles, does not laugh;
- Vasilisa the Beautiful: a princess of unprecedented beauty;

• some of the nicknames-epithets indicate some kind of mythical feature of the portrait, for example: One-eyed, Two-eyed, Baba-Yaga [witch] Bone Leg, Koschey the Immortal, Princess Frog, Morozko [freeze], Ved-ava [water spirit];

• can be often found outdated vocabulary (chelo [forehead], perst [finger], suseki [cornbin], etc.), which makes it possible to feel the national flavor, the feeling of that time.

In such a way, in the fairy tale “Sister Alyonushka and Brother Ivanushka” nouns with diminutive meanings are already used four times in the title itself. They not only reflect the author's subjective assessment of the heroes, but also carry an emotional aspect [5].

Short, truncated forms of adjectives are often used in Russian fairy tales. Today, although the short form of adjectives exists, it is becoming less common. Fairy tales are the source of numerous examples of the use of such adjectives (“krasna devitsa” [pretty girl], “dobry molodtsi” [good fellows], “krasno solnyshko” [bright sun], “sine more” [blue sea]). They give speech a special imagery and expressiveness. Often they also use short forms of verbs (‘pod’ instead of ‘poidi’[go], ‘hvat’ instead of ‘hvatat’ [take]) [6].

Due to the syncretic nature of folklore (fairy tales were often sung), repetition is one of the most common phenomena. They give the narration expressiveness and national coloring. That is why translators often keep repetitions in translation. In the case of omitting such a repetition, the translator can use, for example, the method of compensating for the removal of the national color with the help of archaisms.

In Russian fairy tales there are:

• repeated definitions: give the features of the song, which have survived from the time when the tale was performed in recitative: *dobryy kon'* [a good horse], *krasnaya devitsa* [pretty girl], *dobryy molodets* [kind good boy], *seryy volk* [a gray wolf];

• repeating combinations of words: go wherever you look; a feast for the whole world; neither to say in a fairy tale, nor to describe with a pen; he hung his head down; soon the tale tells, whether for a long time, or for a short time ...; yes, the work is not done soon;

• repetitive prepositions: used to create rhythm. They can often be found in the description of a place: “At sea, on the ocean, on an island on Buyan ...” [6].

It should also be mentioned that fairy tales do not provide a psychological portrait of the character, so we can judge the value orientations and attitudes of fairy tale heroes only by their actions. In addition, a fairy tale, which is a form of social consciousness, is not interested in an individual with its unique world of emotional experiences, motives and ideals. The heroes of the tale are not individual personalities, but types who have embodied national behavior and a way of thinking. The Russian folk tale seems bright, lively and imaginative, as it has a large number of expressive means and songs that make the presentation poetic and melodic. Most often, the heroes of various fairy tales resemble both in their behavior and in the speech of the people of the country where they exist. This is due to the fact that absolutely every folk tale reproduces the national peculiarity of the folklore of its people.

The Russian folk tale has its own grammatical features, namely: truncated word forms, the use of suffixes, and the presence of fairy spells. Because of them, the Russian folk tale differs from other fairy tales. In the next subparagraph, we will analyze the last, but no less important features of the Russian folk tale – stylistic.

In this way, a folk tale as a representative of the epic genre has the following stylistic features:

- the presence of traditional formulas for the beginning and ending;
- the presence of repetitive designs;
- speaking,
- the repetitive storytelling techniques,
- three-stage plot structure [7].

Words with an emotional and stylistic connotation are widely used in Russian folk tales. So, the use of diminutives is characteristic, which is a word with an affix that gives the meaning of diminutiveness. As mentioned above, individual means of imagery play a special role, namely: epithets, comparisons, hyperbole, metaphors, etc. Epithets are divided into several types:

- simple;
- metaphoric;
- emotionally evaluative.

Simple epithets highlight a certain quality in the subject (gordyy kon' [proud horse], sedyye kozy [gray braids]). Metaphorical ones transfer the properties of one object to another (zhivoy sled [living trace]). Emotional evaluators give a more colorful description of “bednyye golovushki [poor little heads], dremuchiy les [dense forest]” [4].

As a rule, epithets in a fairy tale form stable phrases (constant). Many epithets of this type are characterized by a truncated form like the ‘sine more’ [blue sea], ‘krasna devitsa’ [pretty girl]. The function of an epithet is to perform an amplifying function and to characterize heroes or opponents [8].

Discussion. Moreover, comparison is also a characteristic trope. Comparisons can be divided into 2 types:

- in the first type, the appearance of the heroes is described in sufficient detail. In a Russian fairy tale, heroes have an unearthly beauty, strength, etc. As example: “A beauty that cannot be described neither in a fairy tale nor with a pen” or “the younger princess meets him – more beautiful than the color of scarlet, whiter [beautiful than the sun, her skin is so white]”. There is a formal construction that conveys the growth of the character. For example: “At that time the strongest hero left the enemy camp”;
- in the second type, comparisons characterize the result of actions or effectiveness: “... he thundered from the horse like thunder, and immediately dead...” [8, 124].

Besides, phenomena and objects of the environment acting as images play an important role in the poetics of folk tales. They can be divided into several groups:

- images from the animal world: “stubborn as a donkey”, “cunning as a fox”, “fast as a hare”;
- images from natural phenomena or the processes taking place in it: “...the roof of the tower-room burns like heat, birds sing on the trees ...”;
- images from the everyday life of peasant life: “The old man returned home and does not recognize: there is a new hut in the courtyard, like a full bowl, plenty of bread, and there is no way to count cows, horses, sheep” [5, 183].

Comparison gives the text more imagery, and it is a means of describing an extremely detailed appearance. The next stylistic device is a metaphor, which always underlies a fairy tale. It is used for information sharing and training purposes. Metaphors play a huge role in the folk tale. This kind of trope in the text is used for a hidden comparison.

A metaphor achieves its pictorial goal if it is more original, unexpected and accurate in the sense of correlating phenomena. Moreover, this trope shows diversity, helps to reveal the hidden meaning inherent in the tale. N.D. Arutyunova divides metaphors into several groups:

- nominative;
- cognitive;
- figurative;
- generalizing [9].

The nominative metaphor has lost its imagery. Such metaphors mostly are not marked as metaphorical in the dictionaries: the hand of a clock, the eye of a needle. There is some figurativeness in the words, and it is contained in the fact of transferring the name from one subject to another. The cognitive metaphor arises from a shift in predicate word compatibility and the resulting polysemy. An abstract meaning of the word is being formed: “gorst` ludey [a handful of people]” (a small amount of people), “love is money” (love is represented in the meaning of a

disease from which a person suffer), “time flies” (like a bird; means everything goes fast). The figurative metaphor contains implicit comparison; they arise as a result of human comprehension of objects in the real world; has an estimated value. For example: calling a person a “donkey” is indicated not only a sign of stupidity, but also the accompanying trait of a donkey, which is vain persistence. Another example, “Your teacher said you were studying very badly [very bad student]”. In the generalizing metaphor, the border between the logical order and the emerging logical polysemy is erased: conversion (my joy, my sorrow) or the names Love, Hope. [10, 32].

Conclusion. The lexical features of the Russian folk tale reflect the national flavor by its culturally marked vocabulary. In the subparagraph below, we will analyze the following features of the Russian folk tale as grammatical.

The stylistic features of the Russian folk tale are numerous and varied, since they are the basis of speech expression. All of them reflect the national and cultural identity of the Russian people and require special translation solutions.

Thus, it should be concluded that the linguistic and stylistic features of Russians in their native tales, the tropes used in them, stylistic figures of speech, evaluative-marked vocabulary, grammatical constructions give the narrative imagery and expressiveness, make the text of the tale understandable and accessible to every reader. This explains the fact that the Russian folk tale reproduces the national peculiarity of the folklore of its people.

Список использованной литературы:

1. Пропп, В. Я. *Исторические корни волшебной сказки: монография В. Я. Проппа.* – Ленинград: Издательство Ленинградского государственного университета. 1986. – 364 с.
2. Павлюченкова, Т.А. *Полезные со значением цвета в языке русских былин М., 1984.* - 18 с.
3. Левин Ю. И. *Избранные труды: Поэтика. Семиотика: монография 1998.* - 822 с.
4. Пропп В.Я. *Русская сказка.* – Л.: Издательство Ленинградского университета. 1984. -336 с.
6. Юдин Ю.И. *Типология героев бытовой сказки. М.: 1979, с. 81-84*
7. Эргис, Г. В. *Очерки по русскому фольклору: монография / Г. В. Эргис. – М.: Наука, 2014.* – 404 с.
8. Чижик-Полейко, Антонина Ивановна. *Стилистика русского языка. Учебное пособие. учебное пособие для студентов филологических факультетов. – Воронеж: Воронежское издательство университет, 1962 год*
9. Москвин В.П. *Очерк семиотической теории. – Изд. 2, перераб. и доп. – М.: ЛЕНАНД, 2006.* – 184 с.
10. Арутюнова, Н.Д. *Язык и мир человека: монография / Н.Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1998.* -896 с.

References:

1. Propp, V. Ya. *Istoricheskiye korni volshebnoy skazki: monografiya V. YA. Propp.* – Leningrad: Publishing House of Leningrad State University. 1986. – 364 p.
2. Pavlyuchenkova, T.A. *Prilagatel'nyye so znacheniyem tsveta v yazyke russkikh bylin M., 1984.* –18 p.
3. Levin, Yu. I. *Izbrannyye trudy: Poetika. Semiotika Yu. I. Levin. –Moscow: Languages of Russian culture, 1998.* –822 p.
4. Propp V.Ya. *Russkaya skazka. – L.: Leningrad University Publishing House. 1984.* –336 p.
5. Yudin Yu.I. *Tipologiya geroyev bytovoy skazki. 1979, pp. 81-84*
6. Ergis, G. W. *Ocherki po russkomu fol'kloru: monografiya / G. W. Ergis. – Moscow: Nauka, 2014.* – 404 p.

7. Chizhik-Poleiko, Antonina Ivanovna. *Stilistika russkogo yazyka: Textbook. manual for students of philology.* – Voronezh: Voronezh Publishing House. university, 1962
8. Moskvina V.P. *Ocherk semioticheskoy teorii.* – Ed. 2, rev. and add. – M.: LENAND, 2006. – 184 p.
9. Arutyunova, N.D. *Yazyk i mir cheloveka : monografiya* – Moscow: Languages of Russian culture, 1998. – 896 p.
10. Arutyunova, N.D. *Iazyk i mir cheloveka: monografiya / N.D. Arutyunova.* – M.: Iazyki rysskoi kultyry, 1998. – 896 s.

**ПЕДАГОГИКА МЕН ӘДІСТЕМЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ И МЕТОДИКИ
PEDAGOGI AND METHODOLOGI PROBLEMS**

МРНТИ 14.35.10

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-7804.07>

**Бекишева Р.И.¹*

¹*Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
Алматы, Казахстан
кандидат педагогических наук, доцент, raia_bekisheva@mail.ru*

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГАЗЕТНЫХ ТЕКСТОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО
ЯЗЫКА В ВУЗЕ (юридический профиль)**

Аннотация

В статье речь идет об использовании газетных текстов на занятиях русского языка в качестве дополнительного учебного материала. Автор предлагает систему заданий по формированию языковой компетенции и развитию коммуникативных навыков студентов неязыковых факультетов на основе изучения стилистических и языковых особенностей газетно-публицистических текстов.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, публицистический стиль, газетные жанры, лексические единицы, морфологические и синтаксические особенности, средства выразительности, перифраза.

**Бекишева Р.И.¹*

¹*Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
Алматы, Казахстан
кандидат педагогических наук, доцент, raia_bekisheva@mail.ru*

**ЖОО-ДА ОРЫС ТІЛІН ҮЙРЕНУ ПРОЦЕСІНДЕ ГАЗЕТ МӘТІНДЕРІН ПАЙДАЛАНУ
(заңды профиль)**

Аңдатпа

Мақалада орыс тілі сабақтарында газет мәтіндерін қосымша оқу материалы ретінде пайдалану туралы айтылады. Автор газет-публицистикалық мәтіндердің стилистикалық және тілдік ерекшеліктерін зерттеу негізінде тілдік емес факультеттер студенттерінің тілдік құзіреттілікті қалыптастыру мен коммуникативті дағдыларын дамыту бойынша тапсырмалар жүйесін ұсынады.

Түйін сөздер: коммуникативтік құзіреттілік, публицистикалық стиль, газет жанрлары, лексикалық бірліктер, морфологиялық және синтаксистік ерекшеліктер, мәнерлік құралдары, перифраза

*Bekisheva R.I.¹

¹ *Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan
candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, raia_bekisheva@mail.ru*

THE USE OF NEWSPAPER TEXTS IN THE PROCESS OF STUDYING THE RUSSIAN LANGUAGE AT THE UNIVERSITY (legal profile)

Abstract

The article deals with using newspaper texts in Russian language classes as additional educational material. The author offers a system of tasks for the formation of language competence and development of student's communication skills of non-language faculties based on the study of stylistic and linguistic features of newspaper and journalistic texts.

Keywords: communicative competence, journalistic style, newspaper genres, lexical units, morphological and syntactic features, means of expression, periphrasis

Введение. Одним из главных условий становления будущего специалиста в вузе является его профессиональная подготовка. Коммуникативная компетенция, являющаяся неотъемлемой частью профессиональной компетентности специалиста, является ключевой категорией. О важности совершенствования коммуникативной компетентности отмечается в образовательных стандартах образования и типовых программах по общеобразовательным дисциплинам.

В этой связи особую актуальность приобретает привлечение газетных текстов в качестве дополнительного учебного материала на занятиях русского языка на неязыковых факультетах. Использование газетных текстов в учебном процессе решает сразу несколько задач.

Во-первых, из газетных текстов студенты получают большой объем информации на политические, экономические, моральные, философские темы.

Во-вторых, обогащается словарный запас студентов общественно-политической, общенаучной, терминологической лексикой.

В-третьих, использование текстов современных газет предоставляет широкие возможности для активизации коммуникативной компетенции студентов. Эти тексты актуальны, злободневны, интересны, студенты охотно работают с ними.

В-четвертых, работа с газетными текстами формирует навыки текстологического анализа, а также способствует развитию лингвистической компетенции.

В-пятых, при обсуждении газетного текста студенты учатся объяснять особенности его композиции, способы проявления авторской позиции, стилистические черты, а также выразить и отстаивать свою точку зрения, грамотно подбирать аргументы, вести дискуссию.

Как известно, газетная речь является разновидностью публицистического стиля. Ее отличают яркая, выразительная лексика, риторические фигуры, различные синтаксические конструкции, вопросительные и восклицательные предложения, тропы и средства выразительности.

Согласно В.Г. Костомарову, главный стилистический принцип публицистики - это единство напряжения, экспрессии и стандарта, составляющее специфику газетной речи [3, с. 156].

Методика. Газета – традиционное средство массовой информации и пропаганды. С точки зрения И.Р. Гальперина, «газетный текст представляет собой произведение речетворческого процесса, обладающее завершенностью и выполненное в виде газетной

статьи» [2, с. 19]. Газетный текст, как и сама газета, выполняет две главные функции: информационную и воздействующую.

Результаты. Различают три типа газетного текста: информационный, характерный для заметок, хроник, отчетов, сообщений; аналитический, используемый в передовых статьях, комментариях, рецензиях; художественно-публицистический для очерков, памфлетов, репортажей, фельетонов. [1, 196].

Следует отметить, что газета является отражением современного уровня развития языка, где наблюдается интенсивное сближение книжного и разговорного стилей речи: в ней можно найти разговорные обороты, жаргоны и фразеологизмы.

Фразовые глаголы, термины из определенных сфер жизни, неологизмы и клише стали неотъемлемой частью языка газет. С грамматической точки зрения, события в газетных статьях всегда описываются в прошедшем времени, также характерной чертой является использование существительных в роли прилагательных и сложных подлежащих.

Обсуждение. Таким образом, можно сформулировать вывод, что газетно-публицистические тексты, являясь одним из актуальнейших источников информации о современной жизни и культуре страны, могут быть использованы в качестве материалов для работы над развитием коммуникативных навыков и формированием языковой компетенции.

В своей статье мы предлагаем систему заданий по изучению стилистических и языковых особенностей газетно-публицистических текстов на занятиях русского языка на неязыковых факультетах с уровнем владения языком С1.

Задание 1. Подберите к словам, обозначающим газетные жанры, определения из правого столбика. При необходимости обратитесь к словарям.

Заметка	Газетная или журнальная статья на злободневную тему, использующая юмористические и сатирические приемы изложения.
Хроника	Информационный жанр журналистики, в котором оперативно, с необходимыми подробностями, в яркой форме сообщает о каком-либо событии. Его очевидцем или участником является сам автор.
Очерк	Один из жанров в форме беседы журналиста с социально-значимой личностью по актуальным вопросам
Репортаж	Жанр новостной журналистики, представляющий собой небольшие, порой из одной – двух фраз, сообщения, не имеющие заголовка.
Фельетон	Основной информационный жанр, который нацелен на скорейшее сообщение сведений о социально-актуальном событии. При этом журналист дает ответ на ряд вопросов: Что произошло? Где произошло? Когда произошло? и Кто участвовал в событии?
Памфлет	Злободневная, острая, обычно небольшого объема статья обличительного, политического характера.
Интервью	Произведение, которое дает образное представление о фактах, людях и событиях, обращается к чувствам читателя, воссоздавая картины действительности в образной форме.

Задание 2. Ответьте на вопросы:

- В чем отличие хроники от заметки?
- Чем репортаж отличается от очерка?
- Какой сатирический жанр, фельетон или памфлет, является наиболее обличительным и почему?

Задание 3. Прочитайте отрывок из газетной статьи, выпишите общественно-политическую лексику и термины, определите типы предложений.

Новорожденные государства вчерашней советской Азии остались с проблемой наркомании один на один. О ее остроте в Казахстане говорят следующие цифры. За десять последних лет число потребителей наркотиков увеличилось более чем в четыре раза. Ежегодно на территории республики милицией уничтожается более десяти тонн наркотического сырья – гашиша, марихуаны, опия, маковой соломки. По фактам незаконного оборота наркотиков возбуждается свыше пяти тысяч уголовных дел – только сбытчиков этой отравы ежегодно задерживается около трехсот. Тем не менее, в Казахстане за год "при участии" наркотиков совершается минимум пять тысяч преступлений.

Задание 4. Проанализируйте следующие примеры из газет. Найдите в них просторечные и жаргонные слова и выражения. Произведите стилистическую правку.

На днях в городе Тараз сотрудники по борьбе с экономическими преступлениями прикрыли табачную фабрику.

В ходе операции было изъято курева на три миллиона долларов.

Балуется этим «бизнесом» итальянская мафия, китайские триады, японская якудза, колумбийские наркобароны, немецкие и британские «братки».

Постепенно и в Казахстане стали не только производить поддельный табак, но и «прокачивать» поставки левых сигарет в другие страны.

Наши опера обнаружили в Петропавловске подпольную фабрику.

За день до обыска табачная фабрика как сквозь землю провалилась.

Ее следы попались на глаза, спустя полгода, в городе Михайлове Рязанской области.

Задание 5. Прочитайте отрывок из газетной статьи. Определите, какая лексика (термины, разговорная, жаргонная, просторечная) употребляется в данном тексте.

Экс-начальник карагандинского СИЗО получил срок за вольные выходки. Он так хотел угодить своей подруге, что загремел в колонию.

Полковника осудили за злоупотребление полномочиями: он отправил трех осужденных ремонтировать квартиру женщины.

Всего сидельцы покидали стены колонии пять раз. Начальник выделил им служебный автомобиль с водителем. Кроме того, присматривать за осужденными направил еще инструктора-теолога. Всю эту компанию в квартире подруги офицера задержали сотрудники УСБ.

Примечательно, что осужденные не стали топить своего начальника. Согласно их показаниям, ремонтировать чужое жилью они согласились без принуждения.

Впрочем, для следствия и суда их позиция была не важна.

Скомпрометировавшего в очередной раз правоохранительные органы сотрудника в итоге приговорили к пяти годам заключения в учреждении минимальной безопасности. (из газеты «Время» от 10.10.2020.)

Задание 6. Найдите в газетной заметке термины, просторечные и жаргонные слова и выражения. Произведите стилистическую правку.

В Петропавловске 22-летний парень очаровывал девушек и ... оформлял на них кредиты. Полицейские задержали юного ловеласа, и сейчас он находится под домашним арестом. Паренек знакомился с девушками в социальной сети, а потом крутил с ними романы. Он обманным путем завладевал личными данными девушек – ИИН, номерами банковских счетов.

Затем оформлял на них кредиты в микрофинансовых организациях. После того, как поступали деньги, он «делал ноги».

Кроме того, полицейские выявили его причастность к другим эпизодам: похоже, паренек вогнал в долги еще нескольких своих знакомых и родственников. (из газеты «Время» от 10.10.2020.)

Задание 7. Познакомьтесь с информацией.

В газетных жанрах часто используются перифразы для предупреждения тавтологии. Перифразы – это описательные обороты, передающие смысл другими словами. Например: сахар – белая смерть

Задание 8. Подберите перифразы к именам существительным, при необходимости воспользуйтесь словарем. С выделенными перифразами составьте предложения.

Имена существительные	Перифразы
Япония	Поднебесная
Канада	Южная столица
Голландия	Город на Неве
Китай	Черное золото
Англия	Слуги народа
Алматы	Братья наши меньшие
Астана	Заслуженный отдых
Санкт-Петербург	Туманный Альбион
нефть	Страна тюльпанов
горожане	Город на Ишиме
депутаты	Белое золото
животные	Небесное светило
отпуск	Страна кленового листа
хлопок	Царь зверей
земля	Добытчики черного золота
собака	Голубая планета
лев	Обитатели каменных джунглей
луна	Четвероногий зверь
шахтеры	Страна восходящего солнца

Задание 9. Найдите перифразы в отрывке из газетной статьи, выпишите их, составьте с ними предложения.

Исполнилось 95 лет профессору КазНПУ им. Абая, заслуженному учителю Республики Казахстан Халиме Адамовне Бекмухамедовой – мэтру педагогической науки, одной из самых ярких представителей ученых-методистов, внесших огромный вклад в развитие отечественного высшего образования.

«Учитель учителей» - так называли ее студенты, аспиранты, коллеги. Более 50 лет Халима Адамовна проработала в университете имени Абая, она - автор учебников для школ и вузов, руководитель и наставник более 30 аспирантов. Ученый-методист широкого диапазона, Халима Адамовна и сейчас принимает активное участие в научной и общественной жизни родного университета.

Задание 10. Прочитайте газетную статью, определите жанр. Вспомните, какой газетный жанр отвечает на вопросы что? где? когда произошло? как это происходило? Кто является участниками этого события?

27-летний сотрудник РУВД получил ожоги первой степени, спасая двух человек из огня. Сам мужчина ничего особенного в своем поступке не видит. Спасателя пришлось даже искать, чтобы поблагодарить.

То, что произошло, техник - криминалист Бабур Кентаев описывает очень буднично. Шел на работу, увидел горящий дом. Не раздумывая, бросился в огонь. Из горящей постройки на руках вынес сначала ребенка, а за тем тридцатилетнюю женщину.

Пожар вспыхнул из-за сковороды, которую хозяйка забыла на плите. К прибытию спасателей пламя уже успело охватить почти всю деревянную постройку. Тридцатилетняя женщина по-прежнему находится в больнице.

У Ироды Халметовой - отравление угарным газом. Но ее жизни больше ничего не угрожает.

Ирода ХАЛМЕТОВА:

- Я думаю, он стал героем. Не знаю, что было бы. Мужа дома не было. Он спас мою жизнь и жизнь моей дочери. Подарил нам вторую жизнь.

О подвиге шымкентского полицейского не знали даже на работе. В Абайском РУВД мужественному поступку коллеги удивились.

Алмас АМЗЕЕВ, заместитель начальника Абайского ОП:

- Раньше от него ничего такого не ожидали. Кентаев был обычным сотрудником, но на каждое поручение подходил с ответственностью, выполнял четко и хорошо.

Глава семьи, которую спас полицейский, называет его героем за равнодушие к чужой беде. Впрочем, сам Бабур таковым себя не считает и внимания соседей и прессы стесняется.

Мухамедали СЕЙДАХМЕТОВ, глава семьи:

- Благодаря ему семья осталась живой. Я только и думал о дочке, ей 3,5 года.

Сейчас для трехлетней Махнии Бабур стал крестным отцом, который подарил ей новую, счастливую жизнь.

Авторы: Катерина Попкова, Нурмахан Мусатов, Ерболат Абишев, 24 KZ.

Задание 11. Выделите в тексте основные признаки репортажа:

- документальность (указание места, времени, участников событий);
- «эффект присутствия» (личное присутствие автора);
- «эффект настроения» (выражение впечатлений автора, оценка);
- репортажное настоящее (изложение хода событий чаще всего в настоящем или будущем времени).

В основе репортажа как типа текста лежит повествовательное описание с элементами рассуждения. Найдите в тексте признаки данных типов речи.

Задание 12. Найдите в газете заметку, очерк, репортаж. Расскажите, о чем сообщается в них? Докажите, что эти тексты принадлежат к вышеперечисленным жанрам, выделив в них основные признаки этого жанра.

С целью оптимизации восприятия современного газетного текста целесообразно предложить такие задания:

- Расскажите об издании, в котором статья опубликована, его периодичность, аудиторию и тематику.
- Перечислите рубрики выбранного издания.
- Прочитайте газетную статью, определите, в какой рубрике она напечатана.
- Определите аудиторию, на которую эта статья рассчитана, ответ аргументируйте.
- Объясните, удалось ли автору заинтересовать своего потенциального читателя. Ответ аргументируйте.
- Сократите текст таким образом, чтобы сохранились его основные положения;
- Предложите варианты заголовка к статье.
- Составьте анонс для публикации на первой странице издания.
- Определите тематику и проблематику статьи.
- Определите жанр статьи, выделите основные черты жанра.
- Выделите основную мысль статьи и ключевые слова, уточните их значение.
- Озаглавьте каждую часть статьи и составьте общий план.

Заклучение. Таким образом, работа с газетными текстами дает возможность осветить разные уровни организации стилистической системы русского языка и продемонстрировать основные тенденции в ее развитии. Газетные тексты следует отбирать для занятий в зависимости от характера и подготовки аудитории, в зависимости от изучаемого материала и от задач, выполняемых используемыми текстами. При этом важность использования газетных текстов на занятиях русского языка особенно велика, поскольку дает возможность изучать язык не на примере специально адаптированных текстов, а на примере реальных, информативных публикаций, отражающих отдельные аспекты речевой практики общества.

Список использованной литературы:

1. Брандес М.П. *Стилистика немецкого языка*. М.: Высшая школа, 2008. - 271 с.
2. Гальперин И.Р. *Текст как объект лингвистического исследования*. М.: Наука, 2000. - 139 с.
3. Костомаров В.Г. *Русский язык на газетной полосе. Некоторые особенности языка современной газетной публицистики*. М., 1971. - 268 с.

References:

1. Brandes M.P. *Stilistika nemetskogo iazyka*. M.: Vysshaya shkola, 2008. - 271 s.
2. Galperin I.R. *Tekst kak obekt lingvisticheskogo issledovaniya*. M.: Nauka, 2000. - 139 s.
3. Kostomarov V.G. *Ryssku iazyk na gazetnoi polose. Nekotorye osobennosti iazyka sovremennoi gazetnoi pyblitsistiki*. M., 1971. - 268 s.

МРНТИ 16.21.21

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-7804.08>

*Қасенов Е.С.¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан
филология ғылымының кандидаты, аға оқытушы, kasenov_erlan@mail.ru

БОЛАТ ШАРАХЫМБАЙ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ “КІСІКІІК” ҰҒЫМЫНЫҢ ЛИНГВОФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘНІ

Аңдатпа

Мақалада ақын Болат Шарахымбай поэзиясындағы “кісікіік” ұғымының лингвофилософиялық мәні мен қолданылу ерекшелігі қарастырылған. “Кісікіік” ұғымының жалғыздық тілдік бірлігімен мағыналық үйлесімде екендігі жан-жақты айқындалған. Бұл ұғымдардың өзара мағыналық жақындығы жан-жақты зерделенген. “Жалғыздық” пен “кісікіік” ұғымының аражігі алшақ еместігі ақын өлеңдерінен алынған мысалдармен дәлелденген. “Жалғыз” бен “жалғыздық” лексемалары өзара түбірлес болғанымен көркем туындыда қолданылу мақсатына сай мағыналық бояулары да өзгеше болып келетіндігінің аражігі көрсетілген.

“Кісікіік” ұғымын толықтыратын фразеологизмдердің ақынның өзіне ғана тән шеберлікпен қолданылғандығы және олардың ұлт танымымен байланысы сөз болған. Ақын Болат Шарахымбай поэзиясындағы фразеологизмдерден ақынның “жалғыздыққа” көзқарасы мен өмірлік тәжірибелерінің бір көрінісі анық байқалатыны сөз етілген. Ақын Болат Шарахымбай поэзиясындағы “жалғыз” сөзінің “бір өзі”, “тек қана” мағынасында ғана емес,

“жалғыздықты” анығырақ танытатыны анықталған. Ақын өлеңдеріндегі фразеологизмдер құрамындағы тілдік бірліктердің өзге бірліктермен алмастырыла қолданылуы туралы да сипатталған. Мақалада адамның жатқа айналуының, жалғыздыққа ұмтылуының, кісікиіктенуінің себептері нақтылы талдаулар арқылы анықталып берілген. Ақынның жалғыздық туралы ойы мен көзқарасының өлең-жырда көрініс табуының себептері де сөз етілген.

Түйін сөздер: Жалғыздық ұғымы, кісікиіктену, ұлттық тіл, ұлттық таным, стильдік қолданыс, фразеологизмдер, өлең көркемдігі, өмірлік тәжірибе

**Kasenov Y.S.¹*

¹*Kazakh national pedagogical university named after Abai,
Almaty, Kazakhstan
candidate's degree in Philological sciences, senior lecturer, kasenov_erlan@mail.ru*

LINGUO-PHILOSOPHICAL MEANING OF THE CONCEPT “SOLITUDE” IN BOLAT SHARAKHYMBAY'S POETRY

Abstract

The article considers the linguo-philosophical meaning and peculiarities of the use of the concept of “personality” in the poetry of the poet Bolat Sharakhimbay. It is established that the concept of “solitude” is semantically compatible with the linguistic unity of loneliness. Their semantic similarity has been studied in detail. The distinction between the concepts of “loneliness” and “solitude” is proved by examples from the poems of the poet. Although the tokens “loneliness” and “solitude” are mutually rooted, it is shown that their semantic colors are different depending on the purpose of use in the work.

It was noted that the phraseology that complements the concept of “solitude” was used by the poet with his own skill and their connection with the national identity. It is said that the phraseology in the poetry of the poet Bolat Sharakhimbay clearly shows one of the manifestations of the poet's attitude to “loneliness” and life experiences. It was found that the word “alone” in the poetry of the poet Bolat Sharakhimbay is more clearly expresses “loneliness”, not only in the sense of “alone”. It is also described that the phraseological units in the poems of the poet are used interchangeably with other units. The article provides a detailed analysis of the causes of forgetfulness, loneliness, and shortness of breath. The reasons why the poet's thoughts and views on loneliness are reflected in the poems are also mentioned.

Keywords: The concept of loneliness, personality, national language, national cognition, stylistic usage, phraseology, poetry, life experience

**Касенов Е.С.¹*

¹*Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан
кандидат филологических наук, старший преподаватель, kasenov_erlan@mail.ru*

ЛИНГФИЛОСОФСКИЙ СМЫСЛ КОНЦЕПЦИИ “НЕЛЮДИМЫЙ” В ПОЭЗИИ БОЛАТА ШАРАХЫМБАЯ

Аннотация

В статье рассматриваются лингвофилософский смысл и особенности использования понятия “нелюдимый” в поэзии Болата Шарахымбая. Установлено, что понятие “нелюдимый” семантически совместимо с языковым единством одиночество. Их смысловое сходство подробно изучены. Различие понятий “одинокый” и “одиночество” подтверждается примерами из стихотворений поэта. Хотя лексемы “одинокый” и “одиночество” имеют одинаковые корни, в статье доказано, что их смысловые значения различны в зависимости от цели использования в произведении искусства.

Было отмечено, что фразеология, дополняющая понятие “нелюдимый”, мастерский использовалась связав его с национальной идентичностью. Доказано, что фразеология в стихах поэта Болата Шарахымбая ярко показывает одно из проявлений отношения поэта к “одиночеству” и жизненным переживаниям. Выяснилось, что слово “одинокый” в поэзии Болата Шарахымбая более отчетливо выражает “одиночество” не только в смысле “одинокый”. Также описано, что фразеологизмы в стихотворениях поэта используются взаимозаменяемо с другими единицами. В статье подробно разбираются причины отшельничества, одиночества и самозабвения. Также упоминаются причины, по которым поэт отразил в своих стихотворениях мысли и взгляды об одиночестве.

Ключевые слова: Концепция одиночества, нелюдимый, национальный язык, национальное познание, стилистическое употребление, фразеология, поэзия, жизненный опыт

Кіріспе. Әрбір адам – қайталанбайтын, өзінше жеке дара құбылыс. Әр адамның айнала қоршаған ортаны, дүниені қабылдауы әрқилы. Осы тұрғыдан алғанда бұл дүниенің жұмбағы – адам. “Ал өнер адамдары, дарын иелері, әсіресе ақындар – болмысынан бөлек, табиғатынан тылсым, қайталанбайтын құбылыс, уникал” [1, 6 б.]. Соған орай әрбір ақын өлеңдерінің көркемдік деңгейі де, мазмұны да ешкімге ұқсамауы заңдылық. Бір ақын өлеңдері терең философиялық ойларға құрылса, енді бірінікі айнала қоршаған ортаны көркем тілмен айрықша сипаттайды. Енді бірі өзінің ішкі әлеміндегі қайшылықтар мен өзгерістерді өлең өріміне арқау етеді. Бұның бәрі ақын боп жаратылған адамзат баласының ерекше қабілетінен туындайтын жайт. Асылында, жер бетіндегі адамзат баласын оқуға, жазуға үйреткенмен өлең жазуға үйрету мүмкін емес. Ақындық – ата-баба қанымен, ана сүтімен беріліп, қоғамдық орта әбіреті мен талантты ұстаз тәлімі арқылы шыңдалатын ғажайып қабілет. Оның екінің бірінде бола бермейтіні даусыз шындық. Болған күннің өзінде поэзия әлемінде өзіндік үнін қосу – үлкен мәселе.

Әдістеме. Зерттеу объектісі ретінде ақын Болат Шарахымбайдың қаламынан туған “Кісікіік”, “Жапандағы жалғыз терек”, “Жүрек шарқ ұрды” сынды өлеңдері алынып, талдау жүргізілді. Мақала тақырыбына сәйкес көркем мәтінге, әсіресе поэзиялық туындыға лингвистикалық талдау жасау мен сипаттау, тілдік салыстыру, жүйелеу, қорыту сынды әдістерді қолданылу мақаланың құндылығын арттыра түседі. Сондықтан да түрлі әдістер мақала мазмұнының тереңдеуіне ықпал етеді.

Нәтижелер. Қазақ поэзиясы туралы сөз болғанда осынау аламан дүбірге ХХ ғасырдың 80-інші жылдары келіп қосылған, бүгінде сауырына қамшы салдырмас сәйгүлікше талмай шауып келе жатқан ақынның бірі Болат Шарахымбайдың шығармашылығын айналып өтуге болмайды. Себебі, жыр додасында бәйгеге түсіп, замана тынысын өзінше жырлады, дәуір лебін өзгеше танытты. Болат Шарахымбайдың қаламынан туған “Кісікіік”, “Жапандағы жалғыз терек”, “Жүрек шарқ ұрды” сынды өлеңдері ақынның бөлек болмысын, ерек үнін айқындап тұрғандай. Әсіресе, “Кісікіік” өлеңінде метафизикалық концепт ретінде танылатын “жалғыздық” ұғымы ерекше аңғарылады. Болат ақын бұл өлеңіндегі кісікіік образы арқылы осы жалғыздық тақырыбын көтереді. Әлбетте, әлемдік әдебиетте Даниел Дефо, Габриэль Гарсиа Маркес, Рюноске Акутагава сынды “жалғыздық”

тақырыбын қозғаған айтулы қаламгерлер бар екені мәлім. Әлем әдебиетінде бұрыннан бар бұл тақырыпты көркемдік әлемінде бейнелеуден қазақ көркем өнері де құралақан емес.

Талқылау. Адамдар арасындағы жалғыздық мәселесін қазақ прозасында О.Бөкей, М.Қабанбай, Ә.Кекілбаев, Ш.Мұртаза, Р.Отарбаев сынды қаламгерлер індетте дамытса, поэзияда А.Құнанбаев, Ш.Құдайбердіұлы, М.Жұмабаев, І.Жансүгіров, Ж.Нәжімеденов, М.Мақатаев, Т.Айбергенов, Қ.Мырзалиев, Ө.Нұрғалиев, Ф.Оңғарсынова, Ж.Бөдеш, Е.Раушанов, Н.Оразалин, С.Адай, С.Нұржанов, Т.Әбдікәрімов, А.Әлімұлы, Б.Шарахымбай, М.Райымбекұлы сынды ақындар туындыларынан көрініс тапты. Оның ішінде Болат Шарахымбайдың жалғыздық мәселесін жырлауы өзгеше. Ақын жалғыздығы – ерен поэтикалық мінезбен өрілген. Сондықтан да жан тебіренеді. Асылы, мұндағы жалғыздық сарынында ақынның ішкі ойы мен терең сезім иірімдері өзара астасып жатыр деуге болатындай. Ақын Болат Шарахымбай “жалғыздық” ұғымын қазақы таным өлшеммен бағамдайды. Ақын мына бір шумағында:

Боздай шапсам, дүбірімнен танитын,

Нардай шөксем, жігерімді жанитын,

Кісікиік – шыр айналған дүние,

Кісікиік – менің мұқым тарихым (“Кісікиік”) – деп “кісікиік” ұғымын жеке әлем, жеке адамның өмірі ұғымдарымен астастыра береді[2, 20 б.]. Қазақ танымында өзіндік ойымен өзгелерден оқшау жүретін жандарды қашанда “кісікиікке айналған”, “кісікиіктеніп боп кеткен” деген тілдік оралымдар қай өңірден болмасын ұшырасады. Бірақ, сирек қолданылатын тіркестер.

Қоғамдағы алуан түрлі құбылыстарды өзіндік көзқарасымен бағамдайтын, бағамдаумен қатар бойын өзгелерден бөлек ұстап, оқшау жүретін жандарға бағытталып айтылатын мұндай тіркестердің ұлт тілінде орын алуы “жалғыздық” ұғымының метафизикалық концепт екендігін нақтылай түседі. Ал адамзат баласының санасынан берік орын алған бұл ұғымның ақындар шығармашылығынан тыс қалуы әсте мүмкін емес. Себебі, ақындық мен жалғыздық бір-бірімен тығыз байланысты ұғымдар. Ақын шығармашылық адамы ретінде қашан да жалғыз. “Жан тынышын елден емес, жерден тапқан” (Ілияс Жансүгіров) ақындар “жоқ жақыным, Жасағандай жалғызбын!” (Мағжан Жұмабаев) деп дүниенің күйкі тірлігін өзгеше қабылдайды, өзгеше таниды.

“Жалғыздық – философияда да негізгі ұғым – категория, сөз өнерінде, сол сияқты бейнелеу өнерінде басты көркемдік эстетикалық мотив”[3, 120-121 б.]. Сондықтан да поэзиялық туындыларда *жапан тұз, жапан сай, жалғыз тал, жалғыз кезу, жаны жалғызсырау, кісікиік болу* сынды тіркестер жиі көрініс тауып келеді. Себебі, шығармашылық адамы мазасы қашқан қарбалас тірліктен “*жүрегі шарқ ұрып, көзі көкке шарпылып, жаны айға тарпынып*” (Болат Шарахымбай) өзіндік әлемін іздейді, кісікиіктенеді. Ол – еркіндік әлемі, жалған дүниенің түкке тұрғысыз, құнсыз заттарынан сананың аулақтығы. Осы тұрғыдан “жалғыздық”, “кісікиік” – ақын үшін еркін өмір сүрудің өзіндік дара формасы іспетті сезіледі. Ақын танымында, кісікиік – жаңа мен ескінің арасындағы күрес, дәстүршілдік пен дәлдүршілдік арасындағы айқас, ішкі бостандық символы.

Кісікиік болу – таза ниетке толы жұмақты іздеу, азат болу. Адам баласы өзін қашан азат сезінеді? Жалғыздықта қалғанда, кісікиік кейіпке енгенде. Кісікиік болу – пенделіктен қашу. Ал пенделік – адамзат баласының осал тұсы. Мұны Болат ақынның:

Серік болып жанымға шер-өлеңім,

Шоғыр-шоғыр ойларға көп енемін.

Кісілігі жоғалған бұл қоғамда,

Кісікиік боп қалсам деген едім (“Кісікиік”) – деген жолдарынан анық аңғаруға болады. “*Бірі-біріне өшігіп, қойнына тас тыққан*”, “*ішіне құлық сақтап, әуре ететін*” (Абай) алдау мен арбауға толы “*кісілігі жоғалған бұл қоғамда*” Болат ақынның “*кісікиік боп қалуы*” –

пенделікті тәрк ету мен адами болмысы таза, бейкүнә күйді аңсау жөніндегі кіршіксіз таза пейіл, ақ ниет. Бұл ақынның:

*Сырты мықты болғанмен, іші күпті,
Адам аз ба ұмытқан кісілікті.
Кісілік пен кішілік егіз нота,
Оны бірақ, беу, кімдер түсініпті?*

*Өксік қысса кеудеме мұң құлайды,
Жоқтаушысыз жайымды кім сұрайды?
Көз ұшында байланған көк сағымдай,*

Кісікиік – тағдырым бұлдырайды (“Кісікиік”) – деген жолдарынан да айқын көрініс береді. Ақын ұғымында кішілік пен кісілікті ұмыту дұрыс жол емес. Кісілік – тұлғалық басты қасиеттердің бірі. Адам болу – әлеуметтік қасиет. Ал кісі болу – байырғы адамға тән табиғи қасиеттерді бойына сіңірген тұлғаға тән. Бірімен бірі тығыз байланыста болатын адами қасиеттердің жоғалуы ақын көңіліне мұң ұялатады. Ол мұң кеудені өксікке толтырады. Ақын болса жалпыадамзаттық өмір сүру салтының бұзылмауын көксейді, адамды адам етіп тұрған рухани дүниелер шытынамаса екен дейді. Соның ішінде жалғыздық құбылысының құпиясына үңіледі.

Ұлт танымындағы “өмір – өксік” бейнелі метафоралық тіркесі адамдар арасындағы екіжүзділік пен қулық-сұмдықтың ерекше орын алғанына қабаржыған, ақ ниетті жандар – ақындар тілінде көрініс табуы заңды. Өйткені, ақын қоғамның шынайы бейнесін көркем тілмен суреттеуші. Мысалы, қоғамдағы әділетсіздік пен екіжүзділікке немқұрайлы қарауға дәті жоқ Болат ақын:

*Адамдар оны бірақ түсіне ме,
Қарадай ұлып жатыр ішім неге?
Жапанда жалғыз өзім қалды екем деп,
Қалмасақ жарар еді күрсіне де.*

*Дөңгелеген дүниедей саяғым-ай,
Менің үркек әлқисса баяным-ай.
Жапан дала үстінде жалғыз киік,
Ауыртады жанымды баяғыдай,
Қайда апарып оны енді қоямын-ай!..*

*Тағдырымның азабын шексем мейлің,
Екіжүзді беттерге бек сенбеймін.
Кісікиік боп келгем бұл өмірге,*

Кісікиік боп енді өтсем деймін...(“Кісікиік”) – деп өзіндік үн қатады. Ақынның бұл өлең жолдарында адамзат баласының бойындағы жат қылықтар өнер адамының, әсіресе ақындардың жалғыздыққа бет бұруының – “кісікиік боп өтуінің” бір түрткісі ретінде танылып тұр. Әйтсе де, шығармашыл адамдардың жалғыздығы туралы жайт та өз алдына жеке мәселе. Мәселен, сопылық поэзияның көрнекті өкілі Шәкәрім Құдайбердіұлы еркін шығармашылықты көксеп, өмірінің соңында оңашаланып, адамдардан оқшауланып өмір сүргісі келді. Неге? Алайда, бұл оқшаулану немесе оңашалану – шығармашылық иесінің елден безіп, мәңгілік жалғыздыққа бет бұрды деген сөз емес еді. Сол секілді халықтан алыстап кетпесе де, қалың қауымның арасында жүріп-ақ “*моласындай бақсының, жалғыз қалдым, тап шыным*” деп күңіренген Абайдың жалғыздығын кім түсіндіріп береді? Хакім Абай жиырма бірінші сөзінде: “надан атанбастығын, жеңіл атанбастығын, мақтаншақ атанбастығын, әдепсіз, арсыз, байлаусыз, пайдасыз, сұраншақ, өсекші, өтірікші, алдамшы, кеселді – осындай жарамсыз қылықтардан сақтанып, сол мінездерді бойына қорлық біліп,

өзін ондайлардан зор есептемек. Бұл мінез – ақылдылардың, арлылардың, артықтардың мінезі” – дейді[4, 106 б.]. “Өзін зор есептеу” демекші, “жарамсыз қылықтардан” қара басын жоғары қоя білген адам – ұсақ пендешіліктен азат және дара, яғни жалғыз! Міне, меніңше, кісікиік – осы, кірленген, ластанған қоғамнан “сұраншақ, өсекші, өтірікші, алдамшы, кеселді” адамдардан араны аулақ салу. Десек те өмір, әлем жайлы терең ойларға негізделген “Кісікиік” ақынның жекеленуі мен оңашалануының нәтижесі, көрінісі ғана емес. Ол рухани толыққан “толық адам” болудың басты шарты – нұрлы ақыл, ыстық қайрат және жылы жүрек десек, оны оқығандықтың басты шарты және білімділік неден азат етуі керек деген сауалға жауап беріп алу жолы іспетті. Ол – символ, кісікиік – ақын жалғыздығының символы. Одан да тереңірек айтсақ, жалғыз ақын ғана емес, қазақ еркіндігінің символы. “Кісікиіктену” – бұл көркем образ, жалғыздану образы, жалғыздыққа, оңашалануға бой алдырудың көркем образы. Асылында, жалғыздықты сезіну, оның философиялық категориясын түсіну мен ұғыну оңай емес, оның көркем образын айшықтап суреттеу, тіпті қиын. Ал біз қарастырып отырған Болат ақын өз жалғыздығын кісікиік образы арқылы бейнелейді. Яғни, ол лирикалық кейіпкерін кісікиіктендіру арқылы көрсетеді. Ал кісікиіктің өз философиясы бар, ол танымдық тұрғыдан өзіне кез келген суреткерді жақын жібермейді. Қазақ әдебиетінде осы асуды бағындырған нағыз суреткерлер деп Оралхан Бөкейді, оның “Кербұғы” мен “Борасын”, Марат Қабанбайдың “Кісікиік”, Маралтай Райымбекұлының “Кентавр” өлеңдерін жатқызуға болатын шығар. Ал Болат Шарахымбайдың бұл тұрғыдағы топтама өлеңдері өз міндетін толық атқарып тұр деуге болады.

Кісікиіктік, ол – ақынның жалғыздығы (“*Мыңмен жалғыз алыстым*” Абай), асылдың жалғыздығы (*Жап-жалғыз тауды, тасты мекендеген, Жанына жолатқызбай жанды жуық*” І.Жансүгіров), қас жақсының жалғыздығы, дүниенің жалғыздығы (“*Аспан жалғыз. Ай жалғыз. Көше жалғыз... Сана – жалғыз...Қала –жалғыз...*” Н.Оразалин), қазақтың жалғыздығы (“*Әр қазақ менің жалғызым*” С.Адай), рухани дүниенің жетімдігі. “Адамның рухани болмысының күйреуінен жалғыздыққа жетелейді, өмірі тек жабығу мен құлаздан тұрады. Адам көңілінің құлазуы кейде адам атаулыдан аулақтауға, жалғыздыққа жетелейді”[5, 117 б.].

Тіліміздегі “*Жалғыздық құдайға ғана жарасқан*”, “*Жалғыз жігіт жарымас*” деген сынды паремологиялық бірліктерден және “*Жарылқаса жалғыздық, Қайда жүрді жаз сайын?*” (Ф.Орманов) сынды өлең жолдарынан байқалатын жалғыздық туралы халықтық ұғым-түсінік ақын Болат Шарахымбайдың көркемдік танымында ерекше қырынан айқындала түседі. Болат Шарахымбай туындыларындағы “жалғыздық” концептісінің психологиялық аспектісі: *дүниеден аулақтану, жапанды жалғыз кезу, кісікиік болу* фреймдері арқылы танылады. Философиялық аспектісі *тағдыр* (“*кісікиік – тағдырым бұлдырайды*”), *болмыс* (“*кісікиік боп келгем бұл өмірге*”), *тазару, жаңа өмір іздеу* (“*кісікиік боп енді өтсем деймін*”) фреймдерімен беріледі. Мысалы:

*Таулар қалып, соңында дала қалып,
Көз ұшында бір тасқын барады ағып.
Жапан дала төсінде жалғыз киік,
Жан ұшыра жүгірер бебеу қағып.*

*Дала мылқау, далада жел де мылқау,
(Азапқа сап жанымды өртедің-ау)
Енді тоқтар екенсің қайда барып,
Кісікиік келбетті тентегім-ау (“Кісікиік”)* – деп толғанады ақын.

Ұлт танымында “жалғыздық” ұғымы кейде “*жат болу*”, “*тасбауыр болу*” ұғымдарымен де астасатыны аңғарылады. Ал ақын Болат Шарахымбай туындыларында адамзат баласынан біржолата безінуді, талақ етуді анық танытатын тілдік қолданыстар кездеспейді. Керісінше, “*дала мылқау, далада жел де мылқау, Азапқа сап жанымды*

өртедің-ау” деген жолдары өзінің адамзат ортасынан аулақтануды емес, әдебі мен әбіреті бөлек, қырбат қарым-қатынасты іздейтіні, жаңа бір өмір белесін аңсайтыны аңғарылады. Ал аңсау, аңсап қана қоймай іздеу, іздену – даму. Сол мақсатта “қырандай көкті кезеді”, “құландай қырда жортады”.

“Әрбір үлкен ақынның поэзиясы, әсіресе лирикалық өлеңдері, әр дәуірдің шындығын, уақыт рухын мол аңдатумен бірге, оның өз басының күйлерін, өз өмірінің сырларын да қоса аңғартып отырады”[6, 10 б.]. Ақынның ішкі көңіл-күйі мен тебіренісі оның “Жапандағы жалғыз терек” өлеңінен анық көрінеді. Мұнда ақын:

*Мына жұрт не біледі, не біледі?
Кеудемді кәләміш-мұң кеміреді.
Жан едім тұла бойым көне мүсін,
Қырандай көкті кезген көңіл еді.*

*Мына жұрт не біледі, не біледі?
Көңілім жақсы сөзге семіреді,
Көрігім жаман сөзден сөгіледі,
Топанда жалғыз қайық тербетілген,*

Жапанда жалғыз терек егіледі... (“Жапандағы жалғыз терек”) – деп толғайды. Мұнда ақын “мына жұрт не біледі, не біледі?” деген сауал тастай отырып, адамның неліктен жалғыздықты қалауының, не себепті кісікііктенуінің жауабын береді. “Жалғыздық қашанда жеке адамның басындағы қайғы-қасіретке, ішкі ойға, емін-еркін егілуге де, ішкі құпия тіршілікке ерік беруге, өз сезімін қадағалауға да, қадағаламауға да құқысы бар мезет. Өйткені, адам жалғыз қалғанда ғана ішкі ой еркіндігіне бой алдырады. Жалғыздық – адамға өз ойымен болуға, еске алу, елестеу, қайғыру, сүйсіну, белгілі бір шешім қабылдау т.б. секілді толып жатқан философиялық, психологиялық категориялар мен процестерді, сан алуан түрлі сезімдерді бастан кешетін кезең”[7, 192 б.]. Олай болса, Болат Шарахымайдың “мына жұрт не біледі, не біледі?” деп сауал тастай отырып, оған жауап іздеуі ой үстіндегі ақынның бір мезеті. Өз ойымен жеке дара бетпе-бет келуі, “кеудесін кемірген” ой-мұң жетегінде көкке самғауы, алуан түрлі ойлармен шарпысуы, жезкиіктей тебініп жауап қайтару сәті.

Ақын “өлең үшін жаратылып”, “көңілі қырандай көкті кезетін”, “көрігі жаман сөзден сөгілетін”, “көңілі жақсы сөзге семіретін” нәзік сезім иесі ретінде тек жан тазалығын қалайды. Ендеше, жамандықтан ары ада, жаны таза, кірпияз ақынның қоғамда етек алған келеңсіз құбылыстарға назы, өкпесі қара қазандай болуы заңдылық. Мұны төмендегі мына өлеңі айқын сездіреді:

*Жүрек шарқ ұрды,
Ішек сымдай тартылды.
Уақыт деген бір ұры,
Ұрлап алды жалтымды.
Көзім көкке шарпылды,
Жаным айға тарпынды,
Тарпынайын деді ме,
Тұлпардың жасы моншақтап,
Қайғының көзі аршылды.
Қайнарлы бұлақ сарқылды,
Сұмырай келіп су құрып,
Соқыр етті қартымды,
Нодыр етті халқымды.
Кебенек қылды салтымды,
Ебелек қылды даңқымды.*

Қағынан жеріп қасқа жер,
 Қарадай жаным алқынды.
 Басы барды дал қылды,
 Кегі барды қан қылды,
 Жетесізге жол беріп,
 Қомағайға қол беріп,
 Қорқақ етті әркімді,
 Шорқақ етті мәртімді,
 Адыра қылды нарқымды,
 Дабыра қылды парқымды.
 Алдырсам мені кім дейді,
 Қазаққа берген антымды.
 Ширыққан еттей шыдамы,
 Тастүлек қырдың шұбары,
 Шұбалаң құйрық мұнары,
 Кім тыңдайды зарнымды?
 Жүрек содан шарқ ұрды,
 Ішек сымдай тартылды... (“Жүрек шарқ ұрды”)

Адамның жатқа айналуына, жалғыздыққа ұмтылуына, кісікиіктенуіне не себеп?, негізгі түрткі не? Мұндай түйткілді сауалдардың жауабы ақынның жоғарыдағы өлеңінде нақты берілген. Ақын – қоғамның үні. Ол сол ортаның, сол заманның шындығынан бейтарап емес. “Художник находится в тесной зависимости от норм и господствующих в его эпоху пристрастий и привычек, от канонов стиля на всех уровнях поэтического творчества” [8, 174 б.]. Сол себепті де үнсіз қала алмайды. Ақын ойы, көзқарасы өлең-жырда көрініс табады, өлең-жыр арқылы жүректерге жетеді. Жоғарыдағы өлең мәтінінен орын алған “жүрек шарқ ұру”, “ішек сымдай тартылу” сынды фразеологиялық тіркестер бөлек дүние, өзгеше әлемді іздеген жанның кейпін анық танытады. Мұндай тілдік бірліктер “образды дәл беретін және оқырман сезіміне әсер ететін болуы керек” [9, 64 б.]. Ал бұл тіркестердің экспрессивтік бояуы оның мағыналық реңкін қалыңдата түскен.

Әлбетте, әркім өзі көргісі келгенді ғана көреді, өзі қабылдағысы келгенді ғана қабылдайды, соған орай жеке түсінігі, дара көзқарасы бар. Басқаша болуы әсте мүмкін емес. Егер адам мұндай болмаса, поэзия да болмас еді. Сондықтан да қоғамдағы данагөй “қарттың соқыр болуын”, “тұлпардың моншақтаған жасын” көріп, мұндай келеңсіздіктерді мүлдем қабылдай алмай, қаламағандықтан жаны толас таппай, ақын кісікиіктеніп, “жүрегі шарқ ұрады”, “ішегі сымдай тартылады”.

Таразыласақ, “жалғыздық” пен “кісікиік” ұғымының аражігі алшақ емес. Өзара жақын ұғымдар. Ал жалғыз бен жалғыздық лексемалары өзара түбірлес болғанымен көркем туындыда қолданылу мақсатына сай мағыналық бояулары да өзгеше болып келеді. Қай поэзиялық туындыда болмасын “жалғыз” тілдік бірлігі көбінесе “бір өзі”, “тек қана” мағынасында аңғарылса, кейбір тұста “жалғыз” лексемасы “жалғыздықты” анығырақ танытады. Болат Шарахымайдың “Кісікиігінде” жалғыздық пен жалғыз лексемасының мағыналық бояуларының аражігі айқын көрінеді. Мысалы,

Арша еті арса болып жүгірген,
 Борша еті бордай болып үгілген,
 Аспандағы жақұт жырдай шашылған,
Жалғыздыққа мүжілген;

Адамдар оны бірақ түсіне ме,
 Қарадай ұлып жатыр ішім неге?
Жапанда жалғыз өзім қалды екем деп,

Қалмасақ жарар еді күрсіне де. (“Кісікиік”)

Ал ұлттың жанын, қоғамдық қатынастарды қыран құс көтерілер биіктіктен түсінуге, ұғуға, сол арқылы мәселе көтеріп, образдарды ашу үшін ақын “жалғыздықпен” қауышуы тиіс. Сонда өлең – нағыз өнерге айналады, жүрекке (оқырманға) жетеді. Міне, сол себепті де ақын үшін кісікиік образы жанына жақын образ.

*Аңғармастан оның терең мәнісін,
Аңғал сұрақ қойдың, досым, тағы шын.
...Кісікиік – қасарысқан қасқа өмір,
Кісікиік – менің болған намысым.*

*Одан әрі айтайын,
Айтайын да байқайын,
Басқалардан шығар ма екен “най-най” үн.
Кісікиік – бебеулеген шерлі өмір,
Кісікиік – кеудемдегі айқайым. (“Кісікиік”)*

Ақын өлеңінен орын алған мұндай тіркестер жалғыздықтың себептері мен қасірет-кесапатын жете таныта түсетіндей. Мұнда ақын поэзиялық туындының объектісі әрі субъектісі ретінде танылады. Себебі, “человек – это и субъект, и объект изображения. Это лирический герой, транслирующий образ лирического переживания” [10, 17 с.]. Демек, ақын дүниетанымындағы “кісікиік” – ақынның өзі. Бұл – ақын Болат Шарахымбай поэзиясының өзіндік дара ерекшелігі. Ал ақынның “кісікиік – қасарысқан қасқа өмір”, “кісікиік – кеудемдегі айқайым” деген жолдары оның бірде кейіпкер, енді бірде айтушы ретінде көрінгендігін аңғартады. “Ақынның “мен-кейіпкер” атынан айтуы автордың “мен-кейіпкер” не “кейіпкер-айтушы” тасасында тұруы, яғни өз өлеңін “мен-кейіпкер” атынан шығаруы ауызша поэзияның белгілі бір дәуіріне, белгілі бір даму сатысына тән болған” [11, 28 б.]. Бұл – жыраулар поэзиясынан бастау алған қазіргі қазақ поэзиясындағы ерек құбылыс.

Қорытынды. Ақын Болат Шарахымбай туындыларында орын алған “кісікиік” ұғымында ұлт тіліндегі “жалғыздық” туралы ойлардың ізі айқын. Ал ерекшелігі: оның “Кісікиігінде” орын алған “жалғыздық” ұғымы материалдық байлықтың құны көк тиын, ит түгіне тұрғысыз деген ой тудырады. Болат ақынның “Кісікиігінде” адам баласының өзінің ойымен жеке қалу сәті көрініс табады. Жалғыздық бақытсыздықтың басы ма әлде соңы ма деген сауалды кесе көлденең қояды. Сондықтан Болат ақынның “Кісікиігі” бүгін болмаса ертеңгі күні “жалғыздық” ұғымының кең көлемдегі туындыларға арқау болуына түрткі жасары даусыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мырза Әли Қ. Жазмыш. – Алматы: Қазығұрт. 2001. – 464 б.
2. Шарахымбай Б. Қазығұрт газалдары: Лирика. – Алматы: Жазушы, 2008. – 160 б.
3. Шаңбай Т. Ұғым мәдениеті. – Алматы: Раритет, 2009. – 352 б.
4. Құнанбайұлы А. Шығармаларының екітомдық толық жинағы. Өлеңдер мен аудармалар. – Алматы: Жазушы, – Т.2: – 2005 – 336 б.
5. Қасенов Е.С. Тілдің қатысымдық және танымдық табиғаты (І.Жансүгіров поэзиясының тілі бойынша). Ғылыми монография. – Алматы: Ғылым ордасы, 2013. – 152 б.
6. Шәріпов Ә. Әдебиеттің сырлы әлемі: таңдамалы зерттеулер. – Алматы: Құс жолы, 2012. – 384 б.
7. Пірәлиева Г. Ізденіс өрнектері. Әдеби сын. Зерттеу. Сұхбаттар. М.Әуезов аңгімелеріндегі жалғыздық проблемасы. – Алматы, 2001. – 220 б.
8. Жовтис А.Л. Избранные статьи. (Сост.С.Д.Абишева, З.Н.Поляк). – Алматы, 2013. – 392 с.
9. Сыздық Р. Ғылыми таным үзіктері. – Алматы: “Кие”, 2009. Т.1 – 472 б.

10. Абишева С. Поэтический мир М.Макаатаева: Монография. – Алматы, 2018. – 272 с.

11. Өмірәлиев Қ. Қазақ тіл білімінің мәселелері. (Құраст. Ғ.Әнес, Ж.Қ.Ибраева). – Алматы: Абзал-ай, 2014. – 640 б.

References:

1. Myrza Ali Q. *Jazmysh*. – Алматы: Qazygurt. 2001. – 464 b.
2. Sharahymbai B. *Qazygurt gazaldary: Lirika*. – Алматы: Jazyshy, 2008. – 160 b.
3. Shanbai T. *Ugym madenieti*. – Алматы: Raritet, 2009. – 352 b.
4. Qunanbauuly A. *Shygarmalarynyñ ekitomdyq tolyq jinagy. Olender men aydarmalar*. – Алматы: Jazyshy, – Т.2: – 2005 – 336 b.
5. Qasenov E.S. *Tildin qatysymdyq jane tanymdyq tabıgaty (I.Jansugirov poeziyasynyn tili boıynsha). Gylymi monografıua*. – Алматы: Gylym ordasy, 2013. – 152 b.
6. Sharipov A. *Adebiettin syrly alemi: tandamaly zertteyleyler*. – Алматы: Qus joly, 2012. - 384 b.
7. Piralieva G. *Izdenis ornekteri. Adebı syn. Zerttey. Suhbattar. M.Ayezov angimelerindegi jalgyzdyq problemasy*. – Алматы, 2001. – 220 b.
8. Jovtis A.L. *Izbrannye stati. (Sost.S.D.Abisheva, Z.N.Poliak)*. – Алматы, 2013. – 392 s.
9. Syzdyq R. *Gylymi tanym uzikteri*. – Алматы: “Кіе”, 2009. Т.1 – 472 b.
10. Abisheva S. *Poeticheskı mir M.Makataeva: Monografıua*. – Алматы, 2018. – 272 s.
11. Omiraliev Q. *Qazaq til biliminiñ máseleleri. (Qurast. G.Anes, J.Q.Ibraeva)*. – Алматы: Abzal-ai, 2014. – 640 b.

МРНТИ 14.35.09

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-7804.09>

* Умарова А. Б., ¹ Кажигалиева Г. А. ²

^{1,2}Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
Алматы, Казахстан

¹Докторант PhD, magenta_feels@mail.ru

²Доктор педагогических наук, профессор, kazhigaliyeva@mail.ru

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ТЕХНОЛОГИИ CLIL В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ-ИСТОРИКОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы системного использования технологии CLIL в обучении русскому языку студентов-историков в педагогическом вузе. Обосновывается актуальность внедрения инновационных методик в процесс обучения, в том числе применения в лингвообразовательном процессе предметно-языкового интегрированного обучения (Content and Language Integrated Learning – CLIL), которое дает возможность совместить изучение языка и специального предмета, расширяя таким образом общеобразовательное пространство за счет функционального подхода к обучению языка. В статье описывается содержание проведенного авторами анкетирования среди студентов 1 курса исторического профиля, специальностей «История» и «История-география» Казахского национального педагогического университета им. Абая. Предметом опроса обучающихся стало выявление языковых потребностей и мнения обучающихся касательно применения технологии CLIL на занятиях по русскому языку. Результаты проведенного

анкетирования позволяют утверждать, что формирование профессионально-коммуникативной, культурно-коммуникативной компетенций на занятиях по русскому языку посредством технологии CLIL позволяет изучать язык, активизируя одновременно знания из предметной области.

Ключевые слова: инновационная методика языкового обучения, предметно-языковое интегрированное обучение, русский язык как неродной, анкетирование, языковые потребности и мнения обучающихся.

* Умарова А.Б.,¹ Қажығалиева Г. А.,²

^{1,2} Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

¹PhD докторанты, magenta_feels@mail.ru

² Педагогика ғылымдарының докторы, профессор, kazhigaliyeva@mail.ru

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА ТАРИХШЫ-СТУДЕНТТЕРГЕ ОРЫС ТІЛІН ОҚЫТУДА CLIL ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада педагогикалық жоғары оқу орнында тарихшы-студенттерге орыс тілін оқытуда CLIL технологиясын жүйелі қолдану мәселелері қарастырылған. Оқыту үдерісіне инновациялық әдістерді енгізудің өзектілігі дәлелденеді, оның ішінде лингвистикалық білім беру процесінде пәнді-тілді кіріктірілген оқыту (Content and Language Integrated Learning (CLIL) жүйесін қолдану, бұл тіл мен арнайы пәнді оқытуды біріктіруге мүмкіндік береді, осылайша тілді оқытудағы функционалдық тәсілдің арқасында жалпы білім беру кеңістігін кеңейтеді. Мақалада Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Тарих» және «Тарих-география» мамандықтары бойынша тарих профилінің 1 курс студенттері арасында авторлар жүргізген сауалнаманың мазмұны баяндалған. Студенттердің сауалнамасының тақырыбы орыс тілі сабақтарында CLIL технологиясын қолдану бойынша оқушылардың тілдік қажеттіліктері мен пікірлерін анықтау болды. Жүргізілген сауалнаманың нәтижелері орыс тілінде CLIL технологиясы арқылы сыныпта кәсіби-коммуникативтік, мәдени-коммуникативтік құзыреттіліктерді қалыптастыру пәндік саладан білімді бір уақытта белсендіре отырып, тілді үйренуге мүмкіндік беретінін растауға мүмкіндік береді.

Жүргізілген сауалнаманың нәтижелері келесі ұстанымды растауға мүмкіндік береді: CLIL технологиясы арқылы орыс тілі сабақтарында кәсіби-коммуникативтік, мәдени-коммуникативтік құзыреттіліктерді қалыптастыру тілді үйренуге пәндік саладан білімді бір уақытта белсендірету арқылы мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: тілдерді оқытудың инновациялық әдістемесі, пәндік-тілді кіріктіріп оқыту, орыс тілі шет тілі ретінде, сауалнамалар, студенттердің тілдік қажеттіліктері мен пікірлері.

* Umarova A. B.,¹ Kazhigaliyeva G.A.²

^{1,2} Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan

¹Doctoral PhD student, magenta_feels@mail.ru

²Doctor of Pedagogy, Professor, kazhigaliyeva@mail.ru

DIDACTICAL POSSIBILITIES OF CLIL TECHNOLOGY IN TEACHING RUSSIAN LANGUAGE TO HISTORICAL STUDENTS AT A PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Abstract

The article examines the issues of the systemic use of CLIL technology in teaching the Russian language to students-historians at a pedagogical university. The urgency of introducing innovative methods into the learning process is substantiated, including the use of Content and Language Integrated Learning (CLIL) in the linguistic educational process, which makes it possible to combine the study of a language and a special subject, thus expanding the general educational space through a functional approach to language learning. The article describes the content of the survey conducted by the authors among 1st year students of the history profile, specialties "History" and "History-geography" of Abai Kazakh National Pedagogical University. The subject of the survey of students was to identify the language needs and opinions of students regarding the use of CLIL technology in Russian language classes. The results of the survey made it possible to assert that the formation of professional-communicative, cultural-communicative competencies in the classroom in the Russian language through the CLIL technology allows you to learn the language, simultaneously activating knowledge from the subject area.

Keywords: innovative methodology of language teaching, subject-language integrated learning, Russian as a foreign language, questionnaires, language needs and opinions of students.

Введение. В условиях динамично развивающегося, глобализирующегося мира наблюдается все возрастающая потребность в специалистах, которые соответствуют всем современным критериям. Глобализация в образовательном пространстве является важным условием динамичного развития общества, которое должно быстро и эффективно отвечать на все вызовы XXI века. Сегодня происходит «смена образовательных формаций: от образовательной формации производства «частичного человека» и специализированных «образовательных услуг» – к образовательной формации производства «универсального человека» [1, 21]. Следовательно, в условиях глобализации под «универсальным человеком» можно подразумевать профессионала, свободно владеющего иностранными языками, что, в свою очередь, повышает шанс у выпускников вузов получить престижную работу, достойно конкурируя на рынке труда.

В программной статье Н.А. Назарбаева от 2012 года говорится о важности знания языков, что «Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, население которой пользуется тремя языками. Это: казахский язык – государственный язык, русский язык – как язык межнационального общения и английский язык – язык успешной интеграции в глобальную экономику» [2].

В 2010 году Республика Казахстан приняла Болонскую декларацию, став первым центральноазиатским государством – участником Европейского пространства высшего образования. Это обозначало, что перед образовательным пространством предстоят большие преобразования и решение задач. Постепенное переориентирование вектора в сфере образования, позволяющее современному обучающемуся овладеть необходимыми компетенциями рынка трудовых отношений, стало основной задачей профильного министерства.

В контексте модернизации профессионального образования в Казахстане особое внимание уделяется формированию такого свойства личности выпускника вуза, как профессиональная мобильность. Очевидно, что знание помимо государственного казахского, неродного и иностранного языков увеличивает конкурентоспособность такого кандидата на рынке труда и способствует международной мобильности. В связи с вышесказанным появляется необходимость внедрения инновационных методик в процесс обучения. Одним из весьма успешно применяемых методов преподавания иностранного/неродного языка

считается предметно-языковое интегрированное обучение (Content and Language Integrated Learning – CLIL), которое дает возможность совместить изучение языка, к примеру, английского или немецкого, и специального предмета, расширяя, таким образом, общеобразовательное пространство за счет функционального подхода к обучению языка. Специфика представленного подхода состоит в том, что знание языка становится инструментом изучения содержания предмета. Особое внимание уделяется как содержанию специальных текстов, так и необходимой предметной лексике. Таким образом, язык интегрируется в программу обучения, а необходимость погружения в языковую среду для возможности обсуждения определенного материала повышает мотивацию использования языка в рамках изучаемой тематики.

Рассматривая вопрос о внедрении технологии CLIL, столь распространенной в странах Европы и в своих различных вариантах в США, следует учесть, что этот подход не является определенно новым изобретением одного исследователя, а выступает гибридным продуктом идей разных ученых разных стран и столетий.

Обращаясь к истории возникновения данной технологии, принцип изучения иностранного языка через предметное содержание был освещён двумя выдающимися педагогами Центральной Европы. Первый из них – известный педагог чешского происхождения Ян Амос Каменский, который подчёркивал важность эффективного обучения иностранным языкам. Стоит упомянуть вклад словацкого исследователя Матиаса Бела, для которого язык – средство овладения предметами учебной программы. Его девиз: «Учи словам для познания реальности и мира вокруг». Его студентам, изучающим латинский язык, приходилось описывать различные маршруты через латинские глагольные конструкции «войди в пещеру, заберись на неё, измерь её» Также Маттиас Бел трудился над развитием коммуникативной компетенции во всех используемых в регионе языках (немецком, венгерском и чешском). Он свел количество грамматических правил к минимуму и сфокусировал интерес учащихся на культуре стран изучаемых языков, включая тексты географического, исторического и законодательного содержания [3].

В течение нескольких тысячелетий в Европе существовали разные формы билингвального образования. Так, двуязычное образование в Люксембурге датируется 1843 годом, а трехязычное – с 1913 года. По данным журнала *Eurydice Report* (2006), двуязычное образование на Мальте введено в 19 веке, в Болгарии – в 1950-х годах, в Эстонии – в 1960-х годах и т.д. Более того, сеть европейских полиязычных школ была открыта в 1953 году.

В Республике Казахстан первыми экспериментальными площадками по внедрению данной технологии выступили Назарбаев Интеллектуальные школы. Политика трехязычного образования, разработанная казахстанскими специалистами в 2012 году, стала и является основным документом в процессе реализации. В 2013 году был разработан план внедрения трехязычного образования, руководство для учителей по использованию подходов CLIL, командного преподавания и языкового погружения. Что касается преподавания отдельных предметов на трех языках, это развивает у учеников навыки широкого спектра. К примеру, такие предметы, как «Казахстан в современном мире», «География», «История Казахстана», изучаются на казахском языке. Информатика, всемирная история — на русском языке. Предметы техно-математического направления в старшей школе — на английском языке. Одной из важнейших задач казахстанского образования является формирование профессионально-коммуникативных навыков будущего специалиста путем сохранения лучших традиций обучения и новейших эффективных методов, одним из которых является CLIL технология.

В целом же, как пишет казахстанский ученый, д.п.н., профессор Кажигалиева Г.А., «Современный период развития казахстанской лингвометодики выраженно характеризуется переходом от информационно-знаниевой к личностно-ориентированной модели образования. В связи с вхождением Казахстана в мировое образовательное пространство, в

образовательной сфере страны, в том числе и лингводидактике, идет активное усвоение зарубежного опыта преподавания языка. В целом современная казахстанская лингвометодика характеризуется многообразием и сочетаемостью методических подходов к изучению русского языка, и эта особенность будет сохраняться, на наш взгляд, и в ближайшей перспективе» [4, 205].

Методика. Термин CLIL довольно часто используется для описания метода обучения предмету при помощи средств иностранного языка, главной целью которого является изучение предмета и улучшение языковых навыков в иностранном, или же, в нашем случае, неродном языке. Данный метод не является новым в Европе. Его уже давно практикуют разные школы европейских стран, например, Финляндии, Венгрии, страны Прибалтики, такие как Литва, Эстония. Успешное применение CLIL в этих странах дает нам основание полагать, что данный метод является потенциально успешным. По мнению Е.Н. Вороновой, «система работы педагога по обеспечению результатов обучения иностранному языку обязательно должна включать реализацию следующих технологий: технологию коммуникативного обучения, технологию понимания коммуникативного смысла текста, игровые технологии, технологии обучения в сотрудничестве, проектные технологии и др.» [5, 189].

Стоит также отдельно отметить то, что порой CLIL соотносят с другой технологией LSP (Language for specific purposes - Язык для специальных целей), где основными признаками являются преподавание профильных дисциплин, входной уровень владения языком должен быть средним или продвинутым, выборочное изучение грамматических тем, необходимых при возникновении соответствующих профессионально-ситуативных задач; преподавателем оценивается непосредственно языковой аспект (знание грамматики, профессиональной терминологии, умение общаться в рамках изученных тем).

В технологии CLIL, по своей природе являющейся «зонтичной», первостепенным аспектом в оценивании выступает предметная область, в которой «...тематическое содержание первично и требует особого внимания при его отборе [6, 48]. А. Малджерс подтверждает, что данная технология получила своё широкое распространение по всему миру за счёт её универсальности и лёгкой адаптации по отношению ко всем иностранным языкам, возрастным категориям обучающихся и уровню их языковой подготовки [7]. Оливер Мейер полагает, что CLIL подход одинаково удачный как в языковом, так и предметном плане из-за присущей ему лингво-предметной направленности [8, 11-29].

Технология CLIL имеет широкую площадку для практического применения - исследования польских методистов Малгожаты Гавлик-Кобилинска и Моники Льюинска в военном образовании, учебные пособия Г. Оганисян на основе принципов технологии CLIL для иноязычной профессиональной подготовки психологов в Армении, Р.Р. Зариповой (Татарстан) – исследования для формирования языковой компетенции будущих учителей математики, научные труды и публикации французского исследователя Зехры Габийон, статья Золиной О.М. о предметно-языковом интегрированном обучении студентов историков-международников и др.

В 2005 году Дэвид Марш предложил обозначить CLIL как общий термин для различных методологий двустороннего характера, в которых внимание уделялось тематическому содержанию и изучаемому языку. К 2007 году CLIL начал применяться в 20 европейских странах.

«Альтернативный, социально-конструктивистский подход к обучению ставил в центр обучения опыт обучаемого, важность поощрения активного обучения, а не пассивного получения знаний. Социально-конструктивистский подход сосредоточен на интерактивном, опосредованном и ученико-центрированном обучении. Когда учащиеся могут решать когнитивные задачи – например, связанные с новым знанием, они, скорее всего, будут вовлечены во взаимодействие по экспертизе других учащихся для развития своего

индивидуального мышления» [9, 64]. Этот подход подразумевает взаимодействие между обучающимся и обучаемым, где в качестве эксперта выступает как первый, так и второй. Экспертиза, или же оценивание или взаимооценивание, является важным элементом процесса обучения [9, 64].

«Наиболее распространённым является следующее определение: CLIL – это дидактическая методика, которая позволяет сформировать у учащихся лингвистические и коммуникативные компетенции на неродном для них языке в том же учебном контексте, в котором у них происходит формирование и развитие обще-учебных знаний и умений» [10, 318].

Опыт использования технологии CLIL, помимо Франции, Финляндии, Испании, присутствует в ряде таких стран, как Шотландия, Швеция, Португалия, Аргентина, Ирландия, Австрия, Австралия, Румыния, а также Япония и Тайвань. Обратим внимание на опыт зарубежных стран: Хамитова А.В. пишет, что «...в Германии предмет история чаще преподается на французском языке, география – на английском. По итогам проведенного исследования в университете Вуперталь (Германия), студенты, изучающие историю по программе CLIL на французском языке, дали более подробные, исчерпывающие ответы, чем те, кто изучал историю на родном, немецком языке. Вывод, к которому приходит Д.Вульф: программа обучения по CLIL является весьма убедительным подходом в овладении высоким уровнем языка и контента. Если провести методологическую интеграцию принципов автономного обучения, эффективного использования современных средств обучения, то эта программа станет еще более эффективной» [8, 76].

Методами исследования стали анкетирование, количественный и качественный анализ экспериментальных данных. Для предоставления достоверной картины исследования авторами данной статьи был разработан алгоритм анкетирования, результаты последнего отобразили мнения и интересы обучающихся. В исследовании приняли участие студенты 1 курса исторического профиля специальности «История» и «История-география» Казахского национального педагогического университета им. Абая. В ходе предварительной беседы со студентами было установлено, что на сегодняшний день студенты казахских отделений предметных направлений при подготовке к семинарским и практическим занятиям испытывают некоторый дефицит актуального, более информативного материала. Учитывая этот фактор, студенты-билингвы и студенты, обладающие более высокими показателями владения русским и иностранными языками, прибегают к использованию источников на этих языках. Согласно политике полиязычного образования, современный специалист должен владеть минимум тремя языками – казахским, русским и английским. Целью нашего исследования стало определение, каким образом студенты желают изучать языки (в данном случае – русский) – традиционным способом или же в контексте изучаемого предмета?

Результаты. Целью нашего исследования явились выявление и анализ языковых потребностей и мнения учащихся касательно применения технологии CLIL на занятиях по русскому языку. Ниже мы приводим результаты анкетирования, осуществленного среди студентов и включавшего в себя следующие вопросы:

Как вы относитесь к полиязычному образованию в Казахстане? 68,9 – положительно, 22, 2 – нейтрально, 2 – отрицательно, 2 – крайне отрицательно.

Рис.1

Знакомы ли вы с методикой CLIL – 86,7 – нет, 13,3 – да

Рис.2

Затрудняетесь ли вы при поиске актуальной информации для подготовки к занятиям? – 65,5 – да, 34,5 – нет.

Рис. 3

Приходится ли вам переводить материалы с русского языка на казахский язык, чтобы подготовиться к занятиям? 77,8 – да, 22,2 – нет.

Рис.4

Как вы считаете, должен ли педагог-историк знать другие языки, кроме государственного? 84,4 – да, 11, 1 – нет, 2 – не знаю

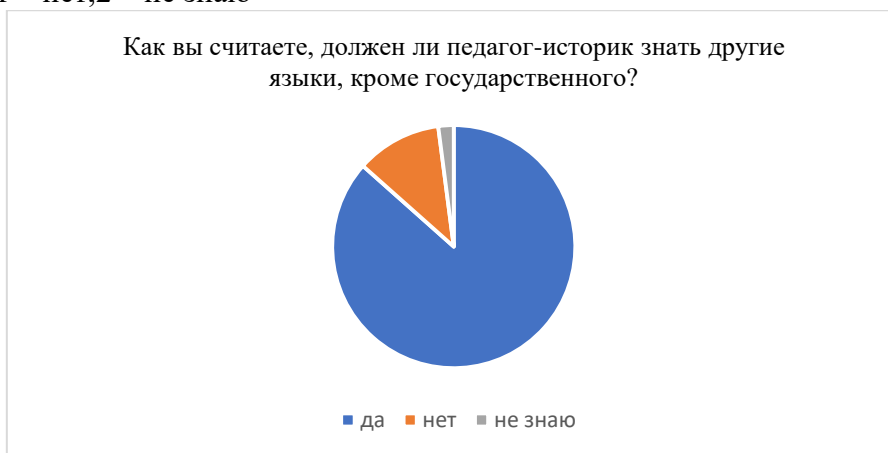

Рис.5

В какой сфере больше всего вы употребляете русский язык? – 28, 9 – учеба, 20 – общение с друзьями, 17, 8 – чтение, 33,3 – поиск информации в интернете.

Рис.6

Как вы относитесь к изучению русского языка через предмет «История»? Положительно – 64, 4 – да, 35, 6 нет.

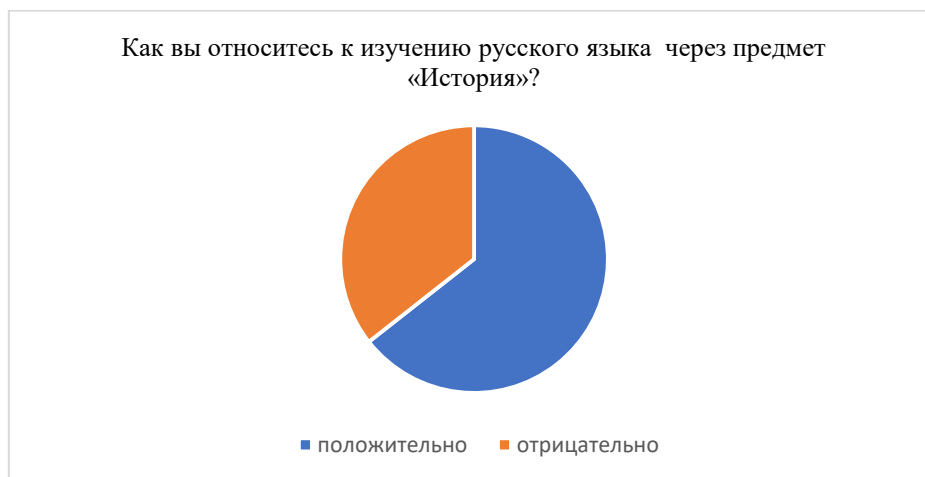

Рис.7

Обсуждение. Результаты анкетирования являются достаточно убедительным доказательством того, что современные реалии образовательного процесса требуют своевременного вхождения в сам процесс обучения. Как мы уже отмечали ранее, языковые потребности обучающихся находят свое отражение в полиязычной политике государства. Подавляющее (69%) количество опрошенных подтверждает необходимость интегрированного подхода к изучению языков, это же подтверждает и то, что почти 85% студентов находит актуальность полиязычного учителя-историка.

Так, большинство студентов на момент анкетирования не были достаточно информированы о технологии CLIL (86,7%). Интерпретировать мы данный ответ можем как следствие отсутствия ее применения на занятиях в школе, а затем и в вузе. Аналогичным был ответ на вопрос, присутствует ли на занятиях данная методика на других предметах.

Как мы уже обозначили ранее, у студентов присутствуют некоторые трудности с подбором актуальной информации на казахском языке (65,5%). В этом случае студенты прибегают к переводу материалов на других языках (русский, английский). Платформами, используемыми для перевода материалов, выступают Гугл переводчик, Яндекс.переводчик, онлайн перевод. Потребность в знании русского языка подтверждается также и тем, что он необходим при нахождении и обработке информации предметной области – 77,8 % студентов используют материалы, переведенные с русского языка на казахский.

Также ответы студентов обозначают, что русский язык является особенно необходимым в таких сферах как учеба (почти 30%), поиск информации в интернете – 33%, общение с друзьями (20%), 17,8 % - чтение литературы.

Положительное отношение опрошенных студентов к методике предметно-языкового интегрированного обучения подтверждается процентным соотношением: «за» - 64,4% и «против» - 35,6%, и тем самым две трети опрошенных имеют мотивацию изучать язык по данной технологии.

В целом, авторы данной статьи, опрошенные студенты согласны с целью полиязычного образования Казахстана, которое обозначает не просто необходимость, а практическую необходимость знания как минимум трех языков – казахского, русского и английского. Так, подавляющая часть студентов (почти 85%) считает, что знание неродного и иностранных языков является требованием времени и согласны с этим. Формирование профессионально-коммуникативной, культурно-коммуникативной компетенций на занятиях по русскому языку посредством технологии CLIL позволяет изучать язык, активизируя одновременно знания из предметной области.

Несомненно, знание русского языка позволит студентам получить доступ к академической литературе и осваивать будущую профессию на высоком уровне.

Заклучение. Таким образом, данная технология, если мы отталкиваемся от полученных результатов, имеет достаточно широкие перспективы и вполне применима на занятиях по русскому языку, так как сами студенты выражено заинтересованы в интегрированной программе обучения. Слияние предметной области и языкового материала обеспечивают, по мнению самих студентов, успешное освоение языка. Тем не менее, на данный момент существует ряд сдерживающих факторов в применении технологии, таких как: противоречие между личными амбициями в изучении языка и содержанием учебной дисциплины по изучению языка (программа не обозначает интеграцию языка и предмета в полной мере), недостаточное или полное отсутствие учебных материалов по изучаемой дисциплине, частичная заинтересованность и системность в применении технологии, а также ряд технических проблем, затрудняющих использовать необходимый минимум ресурсов для проведения занятия. Однако, при всех возможных сдерживающих факторах, все же решающая роль в прогрессе применения CLIL на занятиях отведена преподавателю, так как при успешной подготовке к занятию и учетывании языковых потребностей обучающихся интерес к изучению неродного языка будет значительно высок.

Список использованной литературы:

1. Субетто А.И. *Образовательное общество и реализация стратегии развития образования в XXI веке. Часть 1 // Астраханский вестник экологического образования. 2012. № 3 (21). С. 18–43.*
2. Назарбаев, Н.А. *Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда /Н.А. Назарбаев // Казахстанская правда, 2012, № 218-219.*
3. Якаева Т.И. *История возникновения и развития CLIL за рубежом //Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, 2016. -№7-2.*
4. Кажигалиева, Г.А. *Казахстанская лингвометодика: современное состояние и будущее. Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Филологические науки», №3(65), 2018.*
5. Воронова Е.Н. *Современные технологии и методы обучения иностранному языку в вузе // Перспективы науки и образования. 2014. № 1. С. 189–194.*
6. Kovacs, J. *CLIL – Early competence in two languages. The world at their feet: Children’s early Competence in Two Languages through Education. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2014.*
7. Maljers, A. *Windows on CLIL. Content and Language Integrated Learning in the European Spotlight. Alkmaar: European Platform for Dutch Education, 2007.*
8. Иванов, Е.К. *Формирование иноязычной профессионально-коммуникативной компетенции будущих учителей истории на основе технологии CLIL. Челябинск, 2017.*
9. Хамитова Г.А., *Поляязычное образование: современное состояние и перспективы развития, Павлодар, 2013.*
10. Айдарханова, А.А., Есенаман С.Е., Рахимова М.Б. *«Исследование особенностей интеграции предмета и языка в контексте предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL) в когнитивно-лингвистическом аспекте» (на основе специальности «Биология»).* Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Филологический науки», №3(69), 2019.

References:

1. Subetto A.I. *Obrazovatel`noe obshhestvo i realizacziya strategii razvitiya obrazovaniya XXI veke. Chast` 1 // Astrakhanskij vestnik e`kologicheskogo obrazovaniya. № 3 (21), 2012, S. 18–43.*
2. Nazarbaev, N.A. *Soczial`naya modernizacziya Kazakhstana: Dvadczat` shagov k Obshhestvu Vseobshhego Truda /N.A. Nazarbaev // Kazakhstanskaya pravda, № 218-219, 2012.*
3. Yakaeva T.I. *Istoriya vozniknoveniya i razvitiya CLIL za rubezhom //Aktual`ny`e problemy` gumanitarny`kh i estestvenny`kh nauk, № 7-2, 2016.*

4. Kazhigalieva, G.A. *Kazahstanskaya lingvometodika: sovremennoe sostoyanie i budushchee. Vestnik KazNPU im. Abaya, seriya «Filologicheskie nauki», №3(65), 2018.*
5. Voronova E.N. *Sovremennyye tekhnologii i metody obucheniya inostrannomu yazyku v vuze // Perspektivy nauki i obrazovaniya. 2014. № 1. S. 189–194.*
6. Kovacs, J. *CLIL – Early competence in two languages. The world at their feet: Children’s early competence in two languages through Education. Budapest: Eötvös needs József Könyvkiadó, 2014.*
7. Maljers, A. *Windows on CLIL. Content and Language Integrated Learning in the European Spotlight. Alkmaar: European Platform for Dutch Education, 2007.*
8. Ivanov, E.K. *Formirovanie inoyazychnoj professional'no-kommunikativnoj kompetencii budushchih uchitelej istorii na osnove tekhnologii CLIL. Chelyabinsk, 2017.*
9. Khamitova G.A., *Poliyazychnoe obrazovanie: sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya, Pavlodar, 2013.*
10. Ajdarhanova, A.A., Esenaman S.E., Rahimova M.B. *«Issledovanie osobennostej integracii predmeta i yazyka v kontekste predmetno-yazykovogo integrirovannogo obucheniya (CLIL)v kognitivno-lingvisticheskom aspekte» (na osnove special'nosti «Biologiya»). Vestnik KazNPU im. Abaya, seriya «Filologicheskij nauki», №3(69), 2019.*

АУДАРМАТАНУ
ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ
TRANSLATION

МРНТИ: 16.31.41

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-7804.10>

**Khavronskaya M.A.,¹ Marunova I. P.²*

^{1,2} *Caspian Public University,
Almaty, Kazakhstan,*

¹ *master of Arts, senior lecturer, m.khavronskaya@cu.edu.kz*

² *PhD, associate professor, irina.marunova@gmail.com*

STRATEGIES AND TACTICS OF SMALL TALK AS COMPONENTS OF
INTERCULTURAL BUSINESS COMMUNICATION

Abstract

The article examines the problem of business communication and inclusion of phatic communication in the form of small talk while developing communicative skills of university students when studying Business Communication in English. Strategies and tactics of the English phatic genre of small talk are structurally analyzed from the point of view of linguistic means. The authors conclude that an adequate choice of strategies and tactics for small talk aimed at successful conduct of intercultural business communication is the social skill necessary for university students.

Keywords: intercultural business communication, small talk; phatic communication, speech strategy; speech tactics

**Хавронская М.А.,¹ Марунова И.П.²*

^{1,2} *Каспий университеті,
Алматы, Қазақстан,*

¹ *аударма ісінің магистрі, сеньор-лектор, m.khavronskaya@cu.edu.kz*

² *педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
irina.marunova@gmail.com*

ӘЛЕУМЕТТІК СӨЙЛЕСУДІҢ СТРАТЕГИЯЛАРЫ МЕН ТАКТИКАСЫ
МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ІСКЕРЛІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ
РЕТІНДЕ

Андатпа

Мақалада іскерлік қарым-қатынас және ағылшын тілінде іскерлік қарым-қатынасты үйрену кезінде жоғары оқу орындары студенттерінің коммуникативтік дағдыларын дамыту кезінде шағын әңгіме түрінде фатикалық қарым-қатынасты енгізу мәселесі қарастырылады. Ағылшын тіліндегі кішігірім әңгіме жанрының стратегиялары мен тактикасы тілдік құралдар тұрғысынан құрылымдық түрде талданады. Авторлар мәдениетаралық іскерлік қарым-қатынасты сәтті жүргізуге бағытталған әлеуметтік әңгіме стратегиялары мен тактикаларын барабар таңдау университет студенттеріне қажет Әлеуметтік дағды деп тұжырымдайды.

Түйін сөздер: мәдениетаралық іскерлік коммуникация, зайырлы әңгіме; фатикалық коммуникация, сөйлеу стратегиясы; сөйлеу тактикасы

*Хавронская М.А.,¹ Марунова И.П.²

^{1,2} Каспийский университет,
Алматы, Казахстан,

¹ магистр переводческого дела, сеньор-лектор, *m.khavronskaya@cu.edu.kz*

² кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор,
irina.marunova@gmail.com

СТРАТЕГИИ И ТАКТИКИ СВЕТСКОЙ БЕСЕДЫ КАК СОСТАВЛЯЮЩИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДЕЛОВОГО ОБЩЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматривается проблема делового общения и включения фатического общения в форме светской беседы при развитии коммуникативных навыков студентов вузов при изучении делового общения на английском языке. Стратегии и тактики англоязычного фатического жанра светской беседы структурно анализируются с точки зрения языковых средств. Авторы приходят к выводу, что адекватный выбор стратегий и тактик светской беседы, направленных на успешное ведение межкультурного делового общения, является социальным навыком, необходимым студентам университетов.

Ключевые слова: межкультурная деловая коммуникация, светская беседа; фатическая коммуникация, речевая стратегия; речевая тактика

Introduction. The main task of business communication is to form various types of positive and effective business relationships aimed at organizing joint activities. In the process of communication and interpersonal interaction participants increasingly find themselves in situations of intercultural communication with different value systems. This is clearly seen in business communication when "the clash of business interests affect intercultural differences and results in cognitive dissonance" [1, 115]. In this regard, the ability to adequately select tactics and means to implement them is considered as a valuable social skill. This social skill significantly affects both the effectiveness of the interaction of partners during business contacts, and their interpersonal perception of each other, as well as the subsequent process of business communication in a foreign language.

Methods. The process of teaching students of foreign language speech communication within the framework of Business Communication involves the formation of linguistic and cognitive levels of intercultural communicative competence. This process includes teaching not only the norms of language and speech, but also models of the appropriate speech behavior, which, in turn, implies following the rules of interpersonal communication specific for every culture. Ill-considered communicative behavior and incorrect strategies in communication models can hinder the achievement of success at the moment of interaction with a foreign language partner in the context of intercultural communication.

Modern researchers and practitioners of communicative linguistics focus on discourse, believing that "communicative actions are performed in "different genres of discourse, the body of knowledge of which constitutes a functional characteristic of linguoculture in the form of communicative behavior" [2]. The researcher V. N. Kartashova notes that the "small talk" discourse is an example of phatic communication, used when people just need to maintain contact with each other, to confirm friendly relations [3]. E. N. Merkulova believes that "small talk discourse is one of the key concepts in Anglo-Saxon culture for the spheres of business, everyday and academic communication." [4]

Correct communication skills are essential not only for university graduates, but also for any person actively involved in social and professional activities. Small talk, or 'exchanging

pleasantries', refers to polite informal conversations about nothing particularly important. While these 'conversations about nothing important' might seem inane, or lacking in meaning, they can potentially have big consequences. In professional networking, the ability to engage in small talk with strangers shows that a) you are able to engage in conversations with new clients or customers, b) you are easy to be around, without awkward uncomfortable silences, and c) you are willing to engage, are friendly and interested in people around you. A key thing to remember is that companies do not just recruit employees who are able to do the job or are technically competent. Companies also want new employees who will fit the culture of the place, and can get along with their other employees. In short whether you are someone they could go to lunch with on a weekday. The ability to engage in small talk, therefore, becomes very important, not just for getting into a company, but potentially for staying in the company and even, getting a promotion.

Research result. In this regard, we can say that the most important function of small talk is to establish relationships with the other party in situations of initial acquaintance and maintain these relationships in situations of existing or previously established contact. The importance of small talk, despite the seeming insignificance or ease of topics discussed, cannot be underestimated at least considering the importance of business situations in which it takes place, for example: during the initial meeting with a potential partner, before starting, and often at the end of business negotiations, during coffee breaks at events such as conferences, symposia, business meetings, training sessions, seminars, in the process of communicating with potential clients and partners during an exhibition or fair, etc.

That is why it is important not only to teach students to speak a foreign language, but to do it correctly in terms of ethics, business protocol and professionalism. Leading specialist in the field of interpersonal psychology Communication Debra Fine takes the same point of view. In the monograph "The Art of Small Talk" [5] Debra Fine recommends using strategic means such as greetings, compliments and casual small talk to initiate effective active communication with a business partner.

Currently it seems possible to talk about the creation of special communication strategies aimed at achieving successful and effective communication in general and business communication in particular. Such strategies are based on the goal of achieving communicative comfort: creating a harmonious atmosphere of communication and a favorable interpersonal relationship between communicators. Thus, communicants must have certain skills aimed at successful communication, namely:

- able to effectively establish, maintain and complete speech contact;
- able to form mechanism of perception of another person;
- use speech etiquette to comply with the principles of politeness. [6]

Speech tactics shape parts of the dialogue by grouping and alternating modal shades of conversation. In phatic communication, in particular in small talk, speech tactics are aimed at maintaining the communicative interest of the communicators, activating attention and awakening interest in the topic of conversation. Thus, speech tactics contribute to the achievement of communicative comfort in the context of intercultural business communication.

According to the research of linguists (V.V. Fenina, Yu.B. Kuzmenkova, M.L. Kuryan), the phatic genre of small talk is implemented through the most common strategies and tactics, such as:

- contact establishing strategy;
- pause filling strategy;
- communication ending strategy. [7, 8, 9]

The contact-establishing strategy is the main strategy of small talk and consists in the exchanging statements aimed at establishing a new or maintaining a previously established communicative contact. Utterances attributable to the contact-establishing strategy follow the etiquette greetings. Greetings are characterized by simplicity and stereotype in form and content.

They serve to directly initiate communication to attract the attention of the partner and involve him/her in the communicative process.

The tactics of the contact-establishing strategy in the process of small talk are the tactics of information, the tactics of remark-commentary and the etiquette tactics.

The most common and stereotype tactic that marks the genre of small talk is the tactic of information. The key speech stereotype of this tactic is open-ended questions: How are you?, How are things?, How is it going?. As a rule, the answers to these questions are also stereotyped and are often implied in the question itself (A: How are you? B: Fine thanks! And you? A: Very well indeed, thank you.)

It should be noted that in the context of small talk, the answer to the stereotype question-information does not carry an informational load with no important or detailed information in it. However, the very fact of the partner's reaction in the form of a clichéd answer to an information question is extremely important, since the question in combination with the answer constitutes a dialogical unity - minimal small talk.

In this regard, the effective start of business communication suggests that a speaker has the ability to interpret the small talk question-information as a direct appeal and the ability to adequately respond to it, allows communication to be further developed and to move from the initial phase to the next. In response phrases, neutral and positively evaluative words such as: fine, good, not so bad, very well, okay are most often used, as well as those that correspond to the etiquette requirements of attention to the speaker. Thus, to be successful in implementing of this tactic in the process of small talk, students need to master the technique of constructing open-ended questions and answers using neutral and positive-evaluative vocabulary.

The second most important tactic of the contacting strategy is the remark-comment tactic. The main speech stereotype of this tactic is dividing questions like: Nice day, isn't it? It's a lovely day actually, isn't it? And in response the use of such positively words and emotive elements as good, nice, lovely, fine, great, etc.

The next tactic in the framework of the contact-establishing strategy of small talk is etiquette tactics, which is implemented directly by etiquette cues such as: Glad to see you, How are things? How lovely to see you again! What a charming photo! to express friendliness, compliment and attention.

In this regard, in the process of small talk in the context of intercultural business communication, as the theme content of etiquette tactics, it is necessary to select the most neutral topics related to the environment, weather, events, entertainments, etc.

The next important point in creating communicative comfort in the process of intercultural business communication at time of small talk is the strategy of filling the pause, which is implemented through the tactics of remark-comment, back-channeling, questioning, message-comment or story.

The effective use of remark-comment tactics suggests that a communicant has the ability to adequately use remarks-comments about the environment, weather, general atmosphere of the day, media events (except for events of political and negative content): It's a nice day, don't you think? Do you know when it's supposed to clear up? It's unexpectedly cold today, isn't it? The conference area is very well organized, isn't it? and so on. Mastering the tactics of back-channeling involves mastering clichéd speech formulas such as: Really?; Right; Oh, of course; I see ...; That's right, How interesting! etc.

The pause filling strategy also assumes that communicants have the ability to use interrogative statements that implement the questioning tactics. The purpose of the questioning tactics may be to involve a partner in a further dialogue. To implement this tactic, students must have the skill of asking general questions: Any plans for summer? Are you taking time off over Christmas? Have visited any sites nearby yet? and so on. In addition, to implement the above tactics in small talk, methods of varying and expanding monosyllabic responses are used with the use of

various kinds of intensifiers (definitely, certainly, indeed); sentences with modal modifiers represented by thinking verbs (I believe, suppose, think, expect) or detailed commentary.

In a number of situations of semi-formal communication (corporate evening, business lunch, buffet, etc.), storytelling tactics can be used to implement the strategy of filling in the pause. In contrast to simple filling in a pause in business communication, where standard general topics are used, in the tactics of the story, personal topics prevail, which should not be related to the business side of the partners' activities, for example, a story about recent travels and curious cases.

The communication closing strategy helps to effectively end the intercultural business contact and strength the long-term partnerships. The tactics used at this stage include the following: (a) tactics of demonstrating the joy of communication and summing up a positive outcome of communication, which boils down to complimenting the partner or expressing gratitude for the meeting, for example: It was nice talking to you, I was pleased to meet you, It was great to meet you, etc .; b) the tactics of mentioning the possibility of interpersonal interaction in the future, which contributes to the creation of the business partner's confidence to continue cooperation: I hope to meet you soon, We are looking forward to our further cooperation; So, see you all then; It's been a pleasure to meet you, etc .; c) the tactics of referring to a previously discussed topic, which involves mentioning the topic under discussion at the end of the conversation, for example: I was really impressed by the first speaker and what do you think? It was great to learn about ...; The meeting was fruitful; Your suggestion about... will bring us to success.

Our societal needs have tremendously changed over the years. We need to think of our students and the challenges that are ahead of them. To make sure our students are well equipped with the necessary tools to face the demands and expectations of the future, there has been a clear need for instructional practices that promote critical thinking, reflection, questioning, collaboration and communication. Therefore, we included elements of small talk in Business Communication program with the following tasks for students to know:

- how to start and end small talk
- good and bad small talk topics and questions
- cultural differences in small talk
- the most common small talk questions that they might be asked and how to answer
- polite forms of questions
- how to respond to questions that they don't want to or can't answer
- how to respond to people's answers to small talk questions
- how to extend conversations
- suitable intonation
- Small talk with different people who they know and don't know (colleagues, fellow guests at a hotel, etc).
- Small talk in particular situations (at a trade fair, while eating dinner, etc)

Discussion. Situations in which students might need to make small talk are almost infinite, including less obvious situations like at the beginning of conferences or at the end of phone calls, with teachers and classmates in class and/ or with fellow hotel guests, taxi drivers etc while on holiday. Therefore, to train and master skills in small talk we use a series of role-playing tasks and role-playing games using, at first, a simple scheme, like in a ball game, including answering the question (receiving a ball); adding at least one more thing (= bouncing it between your team); and asking a related (but not identical) question back (= returning the ball) to models requiring more creative approaches, reaction, fluency in English, including grammar fixed expressions, vocabulary of predictable topics etc. Teaching tips for small talk games, role plays and classroom activities provided by Alex Cane [10], help to master students' skills in small talk strategies. Some examples included in the portfolio are as follows:

Back-channeling which involves the use of expressions such as *Really?*, *Mmm*, *Is that right?*, *Yeah*, etc., and very commonly short rhetorical questions such as *Do you?* *Are you?* *Did*

you?. The use of expressions that show exaggeration such as *Way out*, *Awesome*, *Fantastic* is usually a sign that the two participants are friends, as in the following example:

A. *Look at what my dad gave me for my birthday.*

B. *Fantastic*

A. *He got it in Italy.*

B. *Awesome!*

Echo responses that are another type of back-channelling and involve echoing something the speaker said. For example:

A. *So where are you from?*

B. *Almaty.*

A. *Almaty. That's interesting.*

Modelling and creating providing students with examples of small talk exchanges and creating similar exchanges on the same topic.

Class mingles: each student has one or two topics on a card. The class mingle, students greet, introduce their topic, make small talk for one or two exchanges, close the conversation, and move on to a different student.

Small talk topics and questions card games: a game with a pack of cards with topics and/or question starters like “free time”, “How was...?” and “What do...?” on them. Students take a card and take turns asking and answering as many suitable questions on that topic or using those words as they can think of until you tell them to move onto another card or one person gives up. They then discuss which of those questions would be best in real-life small talk.

Taboo topics small talk challenge. Students get some small talk questions or topics. Students work in small groups give those things a number of points between 1 for “easy to use with almost everyone” to 5 for “(almost) taboo”. They then take turns asking for questions with a particular number of points, getting those points if they (adequately) answer the question but getting no points if they refuse to answer (by saying “I’m afraid I don’t really want to go into that”, “Never you mind!” etc).

Small talk brainstorming: Things related to small talk that students can usefully brainstorm include:

- Questions starting with a particular stem (“How was...?” questions, etc)
- Suitable questions on one topic
- Suitable responses to a question
- Questions that could get a particular response
- Phrases with one particular function (“Responding to bad news” etc)

Small talk roleplays: Things that they can roleplay include:

- talking to different people (business contacts, fellow guests at a hotel, etc)
- talking to people in different situations (at a bus stop, on a plane, etc)
- trying to achieve particular things during the conversation (using a particular phrase, covering a particular topic, etc)
- talking for a particular length of time
- covering a particular number of topics
- dealing with difficult small talk situations (not wanting to talk about some particular topics, one person being uncommunicative)
 - communicating in different ways (face to face, on the phone, etc).

Small talk pair work worksheets. Good activities with different Student A and Student B worksheets include:

- Students working out which phrase is better/ correct (e.g. “It’s a fine day” on Student A’s worksheet or “Lovely day, isn’t it?” on Student B’s worksheet)
- Matching the question or phrase on one worksheet with the response on the other worksheet (“Do you have any plans for the weekend?” on the first worksheet with “Not really, but I might go

and see “The Lord of the Ring” on the second). To add more speaking and challenge, all the activities should be done without students showing their worksheets to each other. This works best if there is a whole conversation and students have to first find the differences between the conversations and then work out which option is best in each place where they are different. However, it also works fine with just a list of sentences that are all different on the two worksheets.

Improving the small talk: Problems that students can be asked to find and improve on in small talk conversations include:

- Questions that are too direct and/ or taboo
- Questions and answers that don't match
- Answers that are too short or too long
- Not responding to what people say
- Starting or ending that is too sudden
- Not taking an equal part in the conversation
- Small mistakes with questions and responses (“How's your business?”, etc)
- Particular phrases which are rude in English (“Why are you here?” etc)

Particularly with mistakes that occur in small parts of the conversation such as particularly unsuitable phrases or typical grammar mistakes, students can correct these mistakes in the way explained in pair work above. Alternatively, they can just look at conversations together and try to rewrite them.

There can be many options for situational models. The implementation of small talk practices in the educational process depends on creativity of teachers and students, their social orientation and communicative flexibility.

To determine the outcomes in developing students' skills in small talk, in May 2021 the first-, second-, and third-year students of the Translation Faculty of the Caspian University aged 17-19 were surveyed with the help of express questionnaire. This method helped to get and analyze information from the respondents as quickly as possible. The express questionnaire consisted of 6 questions, 5 of which were closed-type questions and 1 - open-ended. The questions were aimed at identifying attitudes, needs, problems and effectiveness of small talk issues at time of learning Business Communication in a foreign language.

Findings of the express-survey have revealed as follows: none of students have clear understanding of what small talk is and that small talk requires knowledge of various tactics and strategies in business communication. Over 90% responded that they find interesting to know “secrets” of small talk, except of 2 (3%) saying that they find it difficult to answer. Almost all (except 1) confirmed that they are looking forward to master small talk skills. The responses to the question what for small talk skills would be useful distributed between “for developing general communicative skills” (51%); “for achieving success in future career or business” (31%); to have a high status in society (around 15%); 2 students (3%) find difficult to answer the question. The responses to the question whether training models, role plays and role situations help them in developing small talk skills, 100% responded definitely “yes”. However, the pool of barriers students faced at time of small talk training exercises can be subdivided into two groups. The first group refers to the language barriers, including “lack of vocabulary on a specific topic,” grammar, especially with times / tenses questions or tag questions, “knowledge of clichéd phrases in answers,” “fluency in responding to people in English”. The second group are individual barriers relating to the small talk issues and behavior are as follows “lack of confidence,” “choosing a topic for a conversation,” “cultural differences,” inability to fill in pauses” and “sympathetic sounding.”

Conclusion. Students, as non-native speakers, can be discouraged to speak in front of more fluent foreigners or natives for a variety of reasons. There is always at least a tiny bit of fear of not knowing what to say next, awkward pauses and silence, looking at the ceiling trying to think of a question. Therefore, small talk trainings at lessons of Business Communication have a good chance to equip students with the necessary tools to face the demands and expectations of the future.

Trainings in small talk provide instructional practices that promote critical thinking, reflection, questioning, collaboration and communication. The ability to make small talk comfortably is one of the most desired objectives of almost any student. This is especially true for business English learners. However, which approach to choose can vary from culture to culture, teachers and students. We consider that inclusion of small talk elements into the body of English lessons besides Business Communication can help to overcome both language and individual barriers for students, and foster their social orientation and communicative flexibility, as well as communicative competence, including intercultural. The ability to adequately choose tactics and means at time of small talk

is a valuable social skill. This social skill has a significant effect on the effectiveness of interaction between partners.

Список использованной литературы:

1. Романова М. В., Пригожина К. Б. *Перцепция как основополагающее звено в решении проблем психологии общения и межличностного взаимодействия в ситуациях межкультурных деловых контактов. Коммуникация в современном поликультурном мире: прагматика лингвистического знака: сб. науч. тр. / отв. ред. Т. А. Барановская. – Вып. 3. – М.: Pearson, 2015. – 509с.*
2. Митягина В. А. *Тип коммуникативного действия в дискурсе: верификация в рамках жанра // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2. Языкознание. – 2008. – № 7. – с. 116–117*
3. Карташова В. Н. *Small talk как средство развития умений делового общения студентов // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2014. – № 8 (38): в 2-х ч.– Ч. II. – С. 72–74.*
4. Меркулова Э. Н. *О некоторых сложностях при овладении дискурсом small talk. Взгляд с позиции обучаемого [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.hse.ru/data/2015/05/02/1098030982/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F.pdf>*
5. *Fine D. The Fine Art of Small Talk: How to Start a Conversation, Keep it Going, Build Rapport – and Leave a Positive Impression. – Englewood, Col. : Small Talk Publishing, 2002. – 114 p.*
6. Романова М.В. *Стратегии и тактики английского жанра светской беседы как компонента межкультурной деловой коммуникации. Вестник МГЛУ, Выпуск 27 (738) / 2015, с. 165-166*
7. Фенина В. В. *Речевые жанры small talk и светская беседа в англо-американской и русской культурах: дис. канд. филол. наук. - Саратов, 2015. - 253с.*
8. Кузменькова Ю. Б. *Стратегии речевого поведения в англоязычной среде: материалы курса. Лекции 5–8. – М.: Педагогический университет «Первое сентября», 2016. – 44с.*
9. Курьян М. Л. *Стратегия коммуникативного сближения с собеседником // В кн.: Стратегии и тактики в англоязычном речевом общении: Материалы научной конференции, 2015г. Н. Новгород: ФГБОУ ВПО "НГЛУ", 2015. с.147-151.*
10. *Alex Cane. How to teach small talk. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.usingenglish.com/teachers/articles/how-to-teach-small-talk.html>*

References:

1. *Romanova M. V., Prigojina K. B. Pertsepsua kak osnovopolagayee zveno v reshenu problem psihologu obenuia i mejlichnostnogo vzaimodeistvua v sityatsuah mejkyltyrnyh delovyh kontaktov. Kommynikatsua v sovremennom polikylytrnom mire: pragmatika lingvisticheskogo znaka: sb. naych. tr. / otv. red. T. A. Baranovskaia. – Vyp. 3. – М.: Pearson, 2015. – 509s.*

2. Mitiagina V. A. *Tip kommunikativnogo deistvua v diskurse: verifikatsua v ramkah janra* // *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Serua 2. Iazykoznanie.* – 2008. – № 7. – s. 116–117
3. Kartashova V. N. *Small talk kak sredstvo razvitua ymenu delovogo obenuia stydentov* // *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki.* – 2014. – № 8 (38): v 2-h ch.– Ch. II. – С. 72–74.
4. Merkylova E. N. *O nekotoryh slojnostiah pri ovladenu diskýrsom small talk. Vzgliad s pozitsu obychaemogo* [Elektronny resyrs]. – Rejim dostypa: <https://www.hse.ru/data/2015/05/02/1098030982/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F.pdf>
5. Fine D. *The Fine Art of Small Talk: How to Start a Conversation, Keep it Going, Build Rapport – and Leave a Positive Impression.* – Englewood, Col. : Small Talk Publishing, 2002. – 114 p.
6. Romanova M.V. *Strategu i taktiku angluskogo janra svetskoi besedy kak komponenta mejkýltýrnoi delovoi kommýnikatsui.* *Vestnik MGLY, Vypusk 27 (738) / 2015, s. 165-166*
7. Fenina V. V. *Rechevye janry small talk i svetskaia beseda v anglo-amerikanskoj i rýsskoj kýltýrah: dis. kand. filol. nauk.* - Saratov, 2015. - 253s.
8. Kýzmenkova Iy B. *Strategu rechevogo povedenuia v angloiazychnoj srede: materialy kýrsa.* *Lektu 5–8.* – M.: Pedagogichesku ýniversitet «Pervoe sentiabria», 2016. – 44s.
9. Kýrian M. L. *Strategua kommýnikativnogo sblijenuia s sobesednikom* // *V kn.: Strategu i taktiku v angloiazychnom rechevom obenu: Materialy naýchnoi konferentsui, 2015g. N. Novgorod: FGBOÝ VPO "NGLÝ", 2015. s.147-151.*
10. Alex Cane. *How to teach small talk.* [Elektronny resyrs]. – Rejim dostypa: <https://www.usingenglish.com/teachers/articles/how-to-teach-small-talk.html>